

Twee boecken vande stantvasticheyt

Justus Lipsius

editie H. van Crombruggen

bron

Justus Lipsius, *Twee boecken vande stantvasticheyt*. Vertaald door J. Mourentorf, met inleiding en aantekeningen door H. van Crombruggen. Stichting 'Onze oude letteren', Amsterdam / De seven sinjoren, Antwerpen 1948.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/lips001twee01_01/colofon.htm

© 2001 dbnl / H. van Crombruggen

Inleiding

Justus Lipsius staat algemeen bekend als één van de grootste filologen van zijn tijd, als een geleerde die, in het toenmalig Europa, slechts met een Scaliger of een Casaubonus te vergelijken was. Zijn invloed als dusdanig bleef niet beperkt tot zijn onmiddellijke omgeving, of tot de universiteit waar hij doceerde; ook ver daarbuiten had hij tal van bewonderaars, en zelfs de hoogste kringen uit ons land en uit den vreemde zochten met hem contact. Voor ons behoort de tekstcriticus, de grondige kenner van de Romeinse Oudheid, tot het verleden; maar de mens, de denker, de schitterende stylist, is door den tijd niet aangeroerd, en blijft, vierhonderd jaar na zijn geboorte, nog altijd boeiend en actueel.

Voorals zijn oorspronkelijkste werk, de dialoog *De Constantia*, verdient een plaats onder de beste geschriften, die het zestiende eeuwse humanisme in West-Europa heeft voortgebracht. 'In dit boekje', zegt Gabriël Naudaeus, 'heeft Justus Lipsius, als in een schrijn, zijn kostbaarste bezittingen geborgen: zijn fijne beschaving, al de juwelen van zijn talent en zijn scherpzinnigheid' ¹. Verschenen in 1584, kende het werk een ongemeen succes, en werd op een eeuw tijds, in het Latijn en in vertaling, zowat vijftigmaal heruitgegeven ².

Jan Mourentorf (Joannes Moretus), die de *Twee Boecken vande Stantvasticheyt* in het Nederlands overbracht, was geen literator; maar de doordachte inhoud en de volmaakte vorm van Lipsius' geschrift troffen hem zo, dat hij bijna vanzelf aan het vertalen ging, - 'meer om te beproeven, al spelende, of die rijckelijcke, schoon vercierde Latijnsche uitspraeck... in onse Duytsche tael so soude moghen overgheset ende naegevolcht worden,

1 G. NAUDAEUS, *Bibliographia Politica* (Cambridge, 1684), geciteerd bij THOMAS-POPE BLOUNT, *Censura Celebriorum Authorum* (Londen, 1690), p. 593.

2 De dialoog werd achtereenvolgens vertaald in het Nederlands (1584), Frans (1584), Engels (1594), Duits (1599), Pools (1600), Spaans (1616) en Italiaans (1621).

dan dat ick eenichsins dochte, daer in voorts te vaeren' ¹. Zijn eerste proeven waren nog te letterlijk; maar Lipsius zelf wees hem op deze fout, waarvan hij zich spoedig ontdoed ². Op deze manier ontstond een frisse en tevens trouwe vertaling, die een kunstwerk op zichzelf is, en bladzijden bevat, welke voor het beste Nederlandse proza uit deze periode niet moeten onderdoen.

Sedert enkele jaren is, tot in Amerika toe, een hernieuwde belangstelling voor Lipsius' *De Constantia* merkbaar ³; maar in het Nederlands werd de dialoog sinds 1675 niet meer gedrukt. Onze uitgave is een poging om aan deze lange vergetelheid een einde te stellen, en tevens de aandacht te vestigen op een voortreffelijk staaltje van de (nog zo weinig bekende) vertaalliteratuur uit onze Renaissance.

Lipsius' bedoeling bij het schrijven van de *Standvastigheid* was, naar zijn eigen getuigenis, 'de oude wijsbegeerte bij de christene waarheid aan te passen' ⁴, -

1 JAN MORETUS, in de inleiding tot zijn vertaling.

2 Op 11 September 1583 schreef Lipsius aan Moretus: 'Ik heb een proeve van je vertaling gezien, en ben erover tevreden; maar ik wilde dat je wat vrijer werkte, en niet overal zo angstvallig de stappen volgde van het Latijn. Door die nauwgezetheid wordt de vertaling strak, benepen, schraal, en dikwijls duister. Elke taal heeft immers een eigen ziel, die je niet mag wegrukken of zomaar in een ander lichaam doen overgaan. Veel, dat ik in het Latijn beknopt heb geschreven, moet aan betekenis en duidelijkheid verliezen, wanneer je het in even weinig woorden vertaalt.' (LIPSIUS, *Epistolae*, I. 72; opgenomen in: J. DENUCE, *Correspondence de Plantin*, VII, p. 98). 'Stellig heeft Moretus den raad van Lipsius gevolgd, want bij het lezen van zijn vertaling gaat onze waardeering juist naar het echt Vlaamsch-volksche karakter van zijn taal' (MAURITS SABBE, *Uit het Plantijnsche Huis*, Antwerpen 1923, p. 74).

3 RUD. KIRK and CL. HALL: *Two Books of Constancie, written in latine by Iustus Lipsius, Englished by Sir John Stradling*. Edited by... (New-Brunswick - New-Jersey, 1939). A.M. VAN DE BILT: *Lipsius' De Constantia en Seneca* (Nijmegen - Utrecht, 1946).

4 LIPSIUS, *Epistolae*, I, 97: brief van 6 Mei 1584 aan Laevinus Torrentius.

met andere woorden, een synthese te verwezenlijken, waarin de zuiverste opvattingen van het Stoïcisme met die van het Christendom zouden worden verzoend. Deze synthese was, voor Lipsius, hoofdzakelijk van praktisch belang: hij zocht veeleer naar een levensregel, een algemene gedragslijn, dan naar het diepste wezen van het heelal en van den mens. De Standvastigheid was voor hem 'die oprechte ende onwanckelbare cracht des ghemoets, die welcke haer niet en verheft in uuterlijcke dinghen der fortuynen, oft oock om die selve niet en beswijckt' ¹. Zulk ideaal van evenwicht en gemoedsrust, dat hij bovenal bij Seneca terugvond, was Lipsius' enige steun in een bewogen, onbevredigd bestaan, dat men althans in zijn grote lijnen moet kennen om de betekenis van dit boek tenvolle te begrijpen.

Lipsius werd geboren te Overijssche-bij-Brussel op 18 Oktober 1547, uit een familie van magistraten ². Het humanisme zat hem in het bloed: zijn grootvader, Nicolaas Lips, hield van rustige studie; zijn grootoom Maarten - een Augustijner-monnik - was bevriend met Erasmus, en bedrijvig op filologisch gebied ³. Zijn vader, Gillis, toonde minder belangstelling voor de wetenschap, maar was een breeddenkend man, die van een welvoorzienne tafel hield en, in de godsdiensttwisten, van ieder fanatisme verwijderd bleef. Lipsius' moeder, Isabella Durieu, was nederig, verstandig, vol toewijding voor haar gezin.

In 1553 verhuisden zijn ouders naar Brussel; hij ontving er in de Kapelschool zijn eerste onderricht, en werd daarna, in 1557, naar de Latijnse school te Ath gezonden. Rond 1560 vertrok hij naar het Jezuietencollege te

1 *Standv.* I, 4 (vert. J. Moretus).

2 Cfr. L. ROERSCH: *Juste Lipse (Biographie Nationale de Belgique, T. XII, 1892-3, col. 239-289). Bibliographie Lipsienne* (1886-8, biografische nota). PAUL BERGMANS: *L'Autobiographie de Juste Lipse* (Gand, 1889: geannoteerde uitgave, met Franse vertaling, van Lipsius' brief van 1 Oktober 1600 aan Joannes Woverius, *Epistolarum selectarum Centuria miscellanea*, Ep. 87).

3 Cfr. F. NEVE: *Martin Lipsius (Biographie Nationale, T. XII, col. 289-290).*

Keulen, waar uitstekende leraars hem definitief voor de litteraire en wijsgerige studiën wonden. Hij kwam zelfs zo sterk onder hun invloed, dat hij besloot zich in de Orde te laten opnemen; maar Gillis Lips was voor dit plan niet te vinden, en riep hem in 1563 naar huis terug.

Lipsius kwam nu te Leuven studeren, en werd er door Cornelius Valerius opgeleid in de filologie, en vooral in de tekstcritiek. Hij werkte hard, maar gaf ook de vriendschap haar recht: de jonge humanisten, die hij in deze jaren ontmoette, - Martinus Delrio, Janus Lernutius, Andreas Schottus, Victor Giselinus, - behielden, hun leven lang, een onverminderde genegenheid voor hem. In het begin van 1565 stierf zijn vader; zijn moeder vestigde zich, met zijn enige zuster, te Leuven, maar overleed kort daarna eveneens. Lipsius, - nog geen achttien, - werd dus opeens zelfstandig, en begon dadelijk te denken aan de verwezenlijking van zijn grootsten droom: een verblijf in Italië. Hij verzamelde een aantal filologische nota's, welke hij in den loop van zijn studies genomen had, en schreef, met behulp van dit materiaal, zijn eerste werk: de vier boeken *Variae Lectiones*. Hij droeg ze op aan kardinaal Granvelle, die toen te Rome verbleef, en had hiermede zoveel succes, dat de kardinaal hem tot zijn privé-secretaris voor de Latijnse briefwisseling benoemde ¹.

Ongeveer twee jaar lang bleef Lipsius te Rome; al zijn vrije tijd werd besteed aan het ontdekken van de stad en haar omgeving, aan het onderzoek van antiquiteiten, aan het lezen van handschriften in de Vaticaanse Bibliotheek. In de humanistenkringen was hij weldra een gekende figuur; zowel onder de oudere als onder de jonge Romeinse geleerden wist hij zich heel wat vrienden te maken.

Terug te Leuven, nam hij actiever deel aan het studentenleven. Doch dit verveelde hem spoedig, en na een jaar begon hij opnieuw aan reizen te denken, - temeer daar de wanorde in de Nederlanden, en meteen de achterdocht

1 De *Variae Lectiones*, geschreven in 1566, verschenen op het einde van 1568; de benoeming volgde waarschijnlijk kort daarop.

van de Spaanse regering, voortdurend toenam. In 1572 vertrok hij naar Wenen, hopen op een plaats aan het Keizerlijk Hof. Te Luik verbleef hij enkele dagen bij den humanist Carolus Langius, die er als kanunnik aan de kathedraal verbonden was; de gesprekken over de Standvastigheid werden, indien zij historisch zijn, gedurende dit bezoek met Langius gevoerd ¹. Daarna reisde Lipsius verder naar de universiteitsstad Dole, waar hij zijn vrienden Lernutius en Giselinus aantrof, en een rede hield bij gelegenheid van Giselinus' promotie tot doctor in de geneeskunde ². Toen hij tenslotte Wenen bereikte, werd hij met alle welwillendheid ontvangen, doch merkte weldra dat op een hoge benoeming niet te rekenen viel. Naar België terugkeren was onmogelijk: hij vernam dat de toestand er onophoudend verslechterde, en zijn eigen bezit reeds door soldaten geplunderd was. Ten einde raad begaf hij zich naar Jena, en vroeg er, aan de Lutheraanse universiteit, de plaats van professor in de geschiedenis. Op 23 Oktober 1572 werd hij benoemd.

Lipsius' verblijf te Jena heeft veel critiek uitgelokt; hij werd er zelfs van beschuldigd, zich om praktische voordelen tot het Lutheranisme te hebben bekeerd. Maar zulk een bewering is op niets gegrond. Lipsius zocht alleen naar een *modus vivendi*, die hem zou toelaten zijn studies voort te zetten tot de vrede in de Nederlanden terugkwam. In hoeverre zijn professoraat hem tot toegevingen dwong, is vooralsnog moeilijk uit te maken.

Gedurende het zomerverlof begaf hij zich naar Keulen, - stad die hem zoveel te binnen riep, en die toen vol was met vluchtelingen uit de Nederlanden. Hij ontmoette

- 1 Dit geeft ons een aanduiding betreffende het moment, waarop Lipsius Leuven verliet. Volgens L. ROERSCH (*B.N.*, XII, col. 241) vertrok hij in 1571. De *Standvastigheid* bevat echter een zinspeling op gebeurtenissen van 1572 (I, 16: het jaartal staat, én bij de Latijnse én bij de Nederlandse uitgave, in den rand vermeld). Het verblijf te Luik greep plaats op het einde van Juni (*Standv.* I, 1); Lipsius was dus waarschijnlijk begin Juni 1572 uit Leuven vertrokken.
- 2 *Utrum Iurisprudentia an Medicina plus boni hominibus attulerit* (*Orationes octo*, Darmstadt 1607, VIII).

er een katholieke weduwe uit Leuven, Anna vanden Calstere, en trad in September met haar in het huwelijk. Daar zij weigerde hem naar Jena te vergezellen, keerde Lipsius alleen naar de universiteit terug, en vroeg bij de eerste gelegenheid ontslag. Begin Maart 1574 was hij opnieuw te Keulen; hij bleef er ongeveer een jaar, en voltooide er de vier boeken *Antiquae Lectiones*, een nieuwe reeks filologische nota's en tekstcorrecties. In den herfst van 1574 publiceerde hij zijn meesterlijke uitgave van Tacitus, - 'une des oeuvres philologiques les plus remarquables de son siècle et (qui) excite encore notre admiration'¹.

In het begin van 1575 keerden Lipsius en zijn echtgenote naar België terug, en namen hun intrek in het oude patriciërshuis te Overijssche. Doch het was een woelige tijd: Spaanse troepen maakten het platteland onveilig, zodat hij er evenmin den vrede vond waarnaar hij verlangde. Inmiddels bleek de algemene stemming te zijnen opzichte niet zo ongunstig. De gereformeerden hadden nu, ook te Leuven, veel partijgangers, en niemand dacht eraan, hem althans openlijk zijn 'religieuze veranderlijkheid' te verwijten. Lipsius maakte hiervan gebruik, en keerde op het einde van 1575 naar de universiteit terug; hij werd er, het jaar daarop, tot professor in de Oude Geschiedenis benoemd. Behalve een tractaatje ten behoeve van zijn studenten (*Leges regiae et decemvirales*, 1576), publiceerde hij in deze periode een nieuw filologisch werk, ditmaal onder den vorm van brieven: de vijf boeken *Epistolicae Quaestiones* (1577).

Begin 1578 veranderde de strategische toestand. Don Juan maakte zich bij verrassing meester van de citadel te Namen, dreef de Hollandse troepen achteruit, en behaalde op 31 Januari een definitieve overwinning te Gembloers. Lipsius, die wel inzag dat deze omkeer hem noodlottig zou kunnen worden, reisde onverwijld naar Antwerpen, bij zijn vriend en uitgever Christoffel Plantin, en vandaar naar Brugge, waar hij een tijdje bij Lernutius en Giselinus verbleef. Tenslotte begaf hij zich naar Lei-

1 L. ROERSCH, *B.N.*, XII, col. 247.

den, waar hij op 5 April 1578, door tussenkomst van zijn vriend Janus Dousa, tot professor in de geschiedenis en in de rechten werd aangesteld.

De dertien jaar, welke Lipsius te Leiden doorbracht, waren de rijpste en de vruchtbaarste uit zijn ganse leven; maar tevredenheid vond hij er niet. 'De vloedgolf dreef mij, gelijk zovele anderen, naar Holland; ik ging er aan wal, maar beschouwde het als een ankerplaats, niet als een haven' ¹. Deze woorden uit 1600 zijn niets anders dan de herhaling van wat hij, kort na zijn aankomst te Leiden, reeds aan Lernutius en Giselinus schreef: 'Totnogtoe heb ik, zonder vaste woonst, heen en weer gelopen. Ik meen nochtans, dat ik mij in Nederland zal vestigen... maar tijdelijk, niet voorgoed' ². Het heimwee liet hem geen rust; alleen de studie gaf hem die Stoïcijnse gelatenheid, welke hij in zijn *Constantia* voorhoudt. En toch had hij te Leiden veel vrienden, en werd alles in het werk gesteld om zijn verblijf zo aangenaam mogelijk te maken. Jan van Hout, de toenmalige stadssecretaris, liet hem beschikken over een tuin waar hij kon wandelen en mediteren; aan de nog jonge universiteit werd zijn aanwezigheid naar waarde geschat, en werd hem alle eer betoond.

Zijn werken uit deze periode zijn talrijk en verscheiden; de eerste groep (1578-1586) omvat: een verzameling filologische nota's, *Electa* (1581); *Satyra Menippaea* (1581), een spotschrift tegen de onbevoegde critici, dat terloops ook de Duitse 'poetae laureati' hekelt, en daarom in Duitsland bijna verboden werd; een uitgebreid commentaar bij Tacitus' *Annales* (1581); twee boeken *Sermones Saturnales* (1582), over de gladiatorenspelen; de twee boeken *De Constantia* (1584); *De Ampitheatro* (1584), gevolgd door een supplement; een complete uitgave van zijn kritisch werk, vermeerderd met een nieuwe reeks *Electa* (1585); een dialoog *De recta pronunciatione latinae linguae* (1586), opgedragen aan Sir Philip Sidney.

1 P. BERGMANS, *L'Autobiographie de Juste Lipse*, p. 26.

2 LIPSIUS, *Epistolae*, I, 27: brief van 1 April 1578 (verkeerdelijk 1589 gedateerd: M.D.LXXXIX inplaats van M.D.LXXIIX).

In den zomer van 1586 kon Lipsius het te Leiden niet langer uithouden. Het voortdurend werken had zijn gezondheid ondermijnd, maar zijn heimwee niet verminderd; en nu het Zuiden weer geheel in Spaanse handen was, vreesde hij wellicht, dat zijn terugkeer onmogelijk zou worden indien hij nog langer talmde. In September vroeg hij, om gezondheidsredenen, ontslag. De curatoren weigerden, maar gaven hem een verlof van enkele maanden om zich in het buitenland naar wens te verzorgen. Op het einde van September ging Lipsius scheep te Amsterdam, zogezegd met bestemming naar Koblenz, maar in feite om naar de Spaanse Nederlanden terug te keren, waar Christoffel Plantin reeds van zijn komst op de hoogte was. Doch dit voornemen mislukte. Bij zijn ontschepping te Emden was de hele streek zo vol met soldaten, en de algemene toestand zo ellendig, dat hij den moed verloor, en bijna dadelijk naar Leiden terugging.

Hij bleef er nog tot 1591, en schreef in deze jaren - benevens nota's over de treurspelen van Seneca (*Animadversiones in Senecae Tragoedias*, 1587) - één van zijn meest bekende werken, de *Politica* of *Civilis Doctrina* (1589). De zes boeken *Politica* bestaan uit een reeks gezegden betreffende de staatkunde, ontleend aan klassieke auteurs en systematisch onder verschillende hoofdingen gerangschikt. Het werk had een opmerkelijk succes, maar werd aangevallen door Dirk Coornhert op grond van een passus uit het vierde boek. Lipsius had, door middel van een citaat uit Cicero, de mening uitgedrukt, dat de staat meedogenloos moet optreden tegen al wie de eenheid van godsdienst bedreigt; Coornhert schreef hierop een lijvig werk in dialoogvorm (*Proces vant Ketterdoden ende Dwang der Conscientien*, 1590), waarin hij alle geweld op religieus gebied van de hand wees, en tevens aandrang op een nauwere bepaling van den waren godsdienst. Lipsius antwoordde, in *De una religione* (1590), dat zijn veroordeling alleen gericht was tegen degenen, die de godsdienstige eenheid, en dus meteen den binnen-landsen vrede, *metterdaad* bedreigden; de vraag om verduidelijking - een te gevaarlijke klip - ging hij stilzwijgend voorbij. Coornhert staafde zijn eigen standpunt

in een verdediging van 't *Proces*, maar overleed op 29 Oktober 1590, vooraleer hij dit laatste geschrift had kunnen uitgeven. Intussen stelde Lipsius alles in het werk om het *Proces* te discrediteren, - met het gevolg, dat het boek in 1591 door de Staten van Holland verboden werd. Doch Coornherts erfgenamen gaven den strijd niet op, en kondigden een Latijnse vertaling van de nagelaten *Verantwoordinghe* aan.

Al deze drukte deed Lipsius er opnieuw toe besluiten, naar zijn vaderland terug te keren. Hij gaf, voor de tweede maal, den wens te kennen zich in het buitenland te gaan verzorgen, en kreeg opnieuw een verlof van enkele maanden. En ditmaal slaagde zijn plan: over Duitsland begaf hij zich naar Spa, waar hij op 21 Mei 1591 arriveerde, en vroeg op 2 Juni schriftelijk ontslag¹. Hij verbleef een tijdje te Luik, waar hij in het Jezuïeten-college een rede hield over de H. Maagd, en ontving op 9 Juli van à Campis, rector van het college, een getuigschrift van rechtgelovigheid. In 1592 schonk Filips II hem vergiffenis voor zijn langdurig verblijf in een opstandig land.

Over de laatste vijftien jaar uit Lipsius' leven valt weinig te zeggen. Op 12 September 1592 werd hij te Leuven tot professor in de Oude Geschiedenis benoemd, op 24 November tot professor in de Latijnse taal. Zijn collega's aan de universiteit toonden zich eerst nog wantrouwig; maar na enigen tijd verdween deze achterdocht, en trok zowel zijn persoon als zijn werk weer allen eerbied naar zich. In 1593 volgde nog een pijnlijk moment, toen de *Politica* te Rome op den index werden gezet... omdat Lipsius zich niet beslist genoeg tegen de ketteren

1 Zijn vrouw hielp hem dit plan verwezenlijken; om geen argwaan te wekken, bleef zij te Leiden tot Lipsius op zijn bestemming gearriveerd was. Er is ons verder zeer weinig over haar bekend. 'Elle était, dit-on, issue d'une famille patricienne de Louvain, ultra-catholique... (Elle) dut préparer, sans nul doute, bien qu'indirectement, la phase de pur catholicisme de ses dernières années' (L. ZANTA, *La Renaissance du Stoïcisme au XVIe siècle*, Paris 1914, p. 156).

had uitgesproken. Lipsius bood onmiddellijk aan, het werk te herzien.

In de eerste jaren na zijn terugkeer publiceerde hij drie nieuwe geschriften: drie boeken *De Cruce* (1593), over de verschillende manieren van kruisiging in de Oudheid; vijf boeken *De Militia Romana* (1595), beschouwingen over het leger bij de Romeinen; en vijf boeken *Polioretica* (1595), over de antieke vecht- en belegeringstuigen. Iets later volgden de vier boeken *Admiranda* (1598), over de grootheid van het Romeinse Rijk¹. Op 25 November 1599, daags na hun blijde intrede te Leuven, waren Albrecht en Isabella, op hun eigen verzoek, bij een openbare les van Lipsius aanwezig. Intussen was zijn roem steeds dieper in het buitenland doorgedrongen, en werden hem veel aantrekkelijke voorstellen gedaan, waarop hij nochtans niet inging. Hendrik IV van Frankrijk, de hertog van Toscane, het stadsbestuur van Venetië, de universiteit te Bologna, ja de Paus zelf, konden hem er niet toe overhalen, Leuven vaarwel te zeggen.

Ondanks zijn falende gezondheid, bleef Lipsius tot het einde toe bedrijvig. Naast enkele kleinere tractaten, en vrome geschriften over de mirakelen van Onze-Lieve-Vrouw van Hal (1604) en Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel (1605), schreef hij nog twee meesterlijke werken, elk in drie boeken: de *Manuductio ad Stoïcam Philosophiam* (1604), een overzicht van de antieke wijsbegeerte, vooral van het Stoïcisme, en de *Physiologia Stoïcorum* (1604), over de Stoïcijnse opvattingen betreffende God, het heelal, de stof, den mens en zijn bestemming. Een prachtige uitgave van Seneca volgde in 1605. Doch het einde naderde; in Maart 1605 moest hij een deel van zijn lessen stopzetten. Zijn laatste werk (*Lovanium*, een geschiedenis en beschrijving van zijn geliefde

1 Een tweede deel *Admiranda*, over de grootheid der Hebreëuwen, bleef onafgewerkt: van de vier boeken, waaruit het moest bestaan, zijn er slechts drie voltooid. Een manuscript van dit werk (mogelijk dat van Lipsius' secretaris Audejantius) wordt bewaard in het British Museum te Londen; wij bereiden er momenteel de uitgave van voor.

stad) verscheen in Oktober. Enkele maanden later, op 24 Maart 1606, overleed hij te Leuven; hij was nog geen negen-en-vijftig.

Het schrijven van de *Standvastigheid* betekende voor Lipsius méér dan het samenstellen van zijn vroegere, louter-filologische werken. Voor de eerste maal beperkte hij zich niet tot een onderwerp, waar hij objectief kon tegenover staan; voor de eerste maal liet hij zich kennen zoals hij was: een eclecticus, die de hele ontwikkeling van de wijsbegeerte als een eenheid zag, en het nauwe verband tussen Stoïcisme en Christendom wilde aantonen ¹. Zijn eigen wisselvallig bestaan had hem geleerd, dat alleen de Standvastigheid een betrekkelijke rust kon verzekeren. Zijn reis naar Wenen kwam hem nu voor als een vlucht, die hem niet in veiligheid had gebracht, maar integendeel al zijn ramspoed had uitgelokt. Het heeft zijn betekenis, dat de dialoog juist op dat tijdstip werd gesitueerd.

De *Standvastigheid* was trouwens, in Lipsius' bedoeling, geen alleenstaand werk. Hij was van plan, er een tweede filosofisch geschrift te laten op volgen, waarin hij de onverschilligheid-tegenover-den-dood zou behandelen ². Doch het bleek weldra dat hij zich, zelfs met dit eerste werk, op gevaarlijk terrein had gewaagd. De bewondering, die hem van verschillende kanten betuigd werd, was zelden onverdeeld; zowel protestanten als katholieken hadden gewoonlijk één of ander op zijn zienswijze aan te merken.

Zijn oudere vriend Laevinus Torrentius - de uitste-

1 'Le stoïcisme tout entier le séduit, et surtout le stoïcisme de Sénèque; mais pourtant les dogmes qu'il sait le mieux mettre en valeur sont ceux qui conviennent à la fois au stoïcisme et au christianisme: ceux de la Providence, de la loi morale en tant qu'expression de la volonté divine' (L. ZANTA, *o. c.*, p. 238).

2 *Thrasea, sive De Contemptu Mortis* (cfr. LIPSIUS, *Epistolae quae in Centuriis non extant*, Harderwijk 1621, p. 137).

kende neolatinse dichter, die in 1587 bisschop van Antwerpen werd, en in de *Standvastigheid* terloops wordt vermeld ¹ - schreef hem op 5 April 1584 een brief, waarin hij de grondgedachte van het werk onderzocht ². Hij had het 'zonder onderbreking, ja bijna in één adem, uitgelezen; want het (was) enig om zijn rijke, sierlijke woordkeus, bewonderenswaardig om de diepzinnigheid van den inhoud.' Doch hoe was Lipsius ertoe gekomen, het Stoïcisme bij het Christendom te vergelijken? Naast den waren godsdienst was de hele antieke wijsbegeerte niets anders dan 'ijdel vertoon'. Plato en Socrates vormden een uitzondering, omdat zij op hun tijd vooruit waren, en aan de onsterfelijkheid van de ziel geloofden; maar wat vermochten Seneca en Epictetus tot het bereiken van de zaligheid? Een veel beter voorbeeld tot de Standvastigheid ware Christus geweest, en degenen die zijn levenswijze volgden, - ofwel de weinige filosofen uit de Oudheid die, ofschoon geen christenen, toch als dusdanig hadden geleefd. Het doel van ons aards bestaan was het eeuwig Geluk na den dood; de ware Standvastigheid bestond erin, God getrouw te blijven, zo in leed als in vreugd.

Lipsius antwoordde op 6 Mei ³. Zijn eerste werk op filosofisch gebied was natuurlijk niet geheel zonder fouten; maar toch voelde hij bewondering voor de Stoïcijnen, 'niet omdat zij, volgens mij, de waarheid hebben gezien, maar omdat zij, in al die duisternis, toch een beetje wijder de ogen hebben geopend.' Hun opvattingen over de onsterfelijkheid waren onvast of verkeerd ('al kan hierover worden geredetwist'), maar welke secte in de Oudheid kwam tot een zuiverder opvatting van Gods wezen? 'Er leeft, in de geschriften van Seneca en Epictetus, een onbepaalbare gloed, die op den lezer overgaat; zij schijnen de deugd veeleer in te prenten, dan erover te spreken.'

Dirk Coornhert - die later tegen de *Politica* ten

1 *Standv.* I, 22.

2 LIPSIUS, *Epistolae quae...*, pp. 129-134.

3 LIPSIUS, *Epistolae*, I, 97.

strijde trok - was voor het onderwerp van de *Standvastigheid* zozeer gewonnen, dat hij het werk begon te vertalen¹; zijn kritiek richtte zich meer tegen bepaalde gedeelten, vooral in verband met het *Fatum*. Hij wenste hierover wat naders te vernemen, daar hij meende dat het misverstand hoofdzakelijk uit de gebruikte termen voortkwam; in geen geval zou hij trouwens den tekst in zijn vertaling wijzigen². Daar Lipsius' antwoord hem niet voldeed, stelde hij naderhand voor, de betwiste passussen met een teken aan te duiden, 'mits dat ick in mijn Brief voor het overgesette Boeck verclare, dat ick sulcke plaetsen niet recht en verstaë, en omsichtelijck ghelesen moeten zijn'³. Jan Moretus was behoedzaam genoeg om de hoofdstukken over het *Fatum* (I, 18-20) in zijn vertaling te resumeren; wij hoeven hier dus op deze polemieken niet verder in te gaan. Toen de *Twee Boecken vande Stantvasticheyt* verschenen, was Coornhert trouwens zo tevreden over de prestatie van Moretus, dat hij zijn eigen vertaling opgaf, en, in een brief aan Lipsius, zijn mededinger prees⁴.

De *Standvastigheid* werd, in den regel, zonder verbittering beoordeeld; en ongeveer iedereen moest bekennen, dat het naar den vorm een meesterwerk was. Maar toch vond Lipsius het voorzichtig, geen tweede dergelijk experiment te ondernemen: zijn neiging tot stoïcisme kon hem niets dan moeilijkheden bezorgen indien zij te gestadig aan het licht trad. Op 29 Augustus 1585 schreef

- 1 Correspondentie Lipsius-Coornhert over de *Standvastigheid*: P. BURMAN, *Sylloge Epistolarum*, I, 177-180; COORNHERT, *Brieven-Boeck*, I, 86-88. In een brief van 18 Maart 1584 (BURMAN, I, 177) schrijft Lipsius dat Plantin bereid is de vertaling te drukken, en geeft Coornhert zowat dezelfde wenken, die hij tevoren reeds aan Moretus gegeven had (cfr. LIPSIUS, *Epistolae*, I, 72).
- 2 'Wil ick gheheel na mynen sinne hebben, soo mach ick sulcks self schrijven ende maken; maer in 't vertalen weet ick wel, wat my betaemt' (COORNHERT, *Brieven-Boeck*, I, 86).
- 3 COORNHERT, *Brieven-Boeck*, I, 88.
- 4 Lipsius aan Moretus (31 Oktober 1584): 'Coornhert, die strenge rechter van onze taal, schrijft mij veel goeds over je vertaling van de *Standvastigheid*' (J. DENUCE, *Corresp. de Plantin*, VII, p. 171).

hij aan Plantin, dat hij niet haastig was om zijn *Thrasea* te publiceren, al was het boek ook grotendeels gereed; hij vreesde, dat sommige passages aanstoot zouden geven, en wenste dit te vermijden¹. De *Standvastigheid* - door Lipsius bedoeld als de eerste stap in een nieuwe richting - bleef, door de onverdraagzaamheid van den tijd, een unicum in zijn werk.

De Inquisitie toonde zich, ook lang nadien, heel streng voor het boek. In 1667 werden verschillende passages uitdrukkelijk veroordeeld²: I, 11 en 12 moesten in hun geheel vervallen, de hoofdingen inbegrepen; I, 13 moest vervallen van 'Want daer alle andere affectien' tot 'met een bilancie des rechten oordeels'; in I, 20 (bij Moretus geresumeerd) moesten een tiental regels worden geschrapt; een zin uit II, 25 ('Hedensdaechs is het archste') mocht niet meer op het heden slaan³; alle plaatsen betreffende het Fatum moesten met voorbehoud worden gelezen.

Degenen, integendeel, die een litterair-filosofisch werk op zichzelf konden beoordelen, merkten dadelijk de uitzonderlijke verdiensten van Lipsius' werk. Philips Marnix schreef op 19 December 1583 aan den auteur: 'Ik heb, mijn beste Lipsius, uw goddelijk boek over de Standvastigheid gelezen, en er zeer van genoten. Op mijn woord, nooit las ik iets mooiers, iets heerlijkers, iets dat mij dieper trof. Zo oprecht onthult het de geheimen van de theologie, zo wetenschappelijk ontsluit het den toegang tot de échte wijsbegeerte, dat ik, in dit éne boekje over de Standvastigheid, het koor van alle deugden en van alle schoonheden terugvind. Uw geschenk heeft mij gelukkig gemaakt, mijn beste Lipsius... Ik beloof u, dat dit boek onsterfelijk zal zijn'⁴. Ogier de Busbecq - di-

1 LIPSIUS, *Epistolae*, I, 28; J. DENUCE, *o. c.* VII, p. 197. 'Nam de Thraseâ (etsi bona pars iam parata) tardamus, *offensiuncularum quarumdam metu.*'

2 ANTONIUS A SOTAMAIOR, *Index librorum prohibitorum et expurgandorum novissimus*, Madrid 1667, p. 730.

3 In het Latijn hoeft men hiertoe alleen het woord *hodie* te schrappen.

4 LIPSIUS, *Epistolae quae in Centuriis non extant*, pp. 137-138. Wellicht op voorstel van Marnix, werd Lipsius' verdienste ook officieel erkend: op 3 November 1584 werd hem door het Antwerpse stadsmagistraat een 'vergulde copschale' ter waarde van £ 100 aangeboden, als blijk van dankbaarheid voor de opdracht van het werk (FL. PRIMIS: *Letterkundigen, Geleerden en Kunstenaars in de Rekeningen der Stad Antwerpen, Jaarb. Kon. VI. Acad. 1931*, p. 178). 'Traitant l'ouvrage lui-même comme un joyau d'un prix inestimable, (la ville d'Anvers) a fait enchâsser les deux livres de la *Constance* dans un reliquaire d'or fermé à clef et précieusement conservé à l'Hôtel-de-ville' (LUCIEN DU BOIS: *J. Lipse, Traité de la Constance, Traduction nouvelle précédée d'une notice*, Bruxelles-Leipzig 1873, pp. 10-11).

plomaat tot in zijn brieven toe - schreef op 12 Juli 1584: 'Gij hebt op lofwaardige wijze de grenzen van de Latijnse taal verlegd, het gebied van het Romeinse proza uitgebreid, de barbaarsheid overwonnen' ¹. Franciscus Raphelengius meende dat, van Lipsius' oeuvre, de *Standvastigheid* het langst aan den tijd zou weerstaan ². Maar de schoonste lof kwam van den Duitsen humanist David Chytraeus, die tot zijn leerlingen zei: 'Kauffets, ihr Studenten, und lesets, dann in tausent Jahren ist dergleichen Buch in Philosophicis nicht geschrieben oder gesehen worden' ³.

Lipsius zelf begreep, dat hij zijn vroegere geschriften verre overtroffen had. 'Naar dit werk,' schreef hij aan Lernutius, 'zal het nageslacht mij beoordelen' ⁴. Zijn voorspelling werd bewaarheid. Zelfs van zijn latere productie kon maar één boek - de *Politica* - met het succes van de *Standvastigheid* wedijveren; doch de praktische, persoonlijke levenswijsheid van de *Constantia* schijnt ons veel belangrijker dan de abstracte (en tenslotte toch ontleende) beschouwingen uit de *Politica*. - Verschillende van Lipsius' tijdgenoten werden door het werk beïnvloed; Guillaume du Vair volgde het na in zijn *Traité de la Constance* (1590), en zelfs Montaigne be-

1 BURMAN, *Sylloge*, I, 212.

2 *Scaligerana*, Keulen 1695, pp. 333-334.

3 A. VIRITIUS, *I. Lipsii Von der Bestendigkeit Zwey Bücher*, Dantzig 1599, Vorrede.

4 BURMAN, *Sylloge*, I, 11 (10 Februari 1584).

studeerde het aandachtig ¹. Het aantal uitgaven en vertalingen bewijst dat het, tot lang na Lipsius' dood, onophoudend de belangstelling gaande hield ². In onzen onrustigen tijd is het méér actueel dan misschien ooit tevoren. Misschien herwint het nu stilaan de plaats, die het in de geschiedenis van de Europese letteren verdient.

Jan Moretus' leven had al de rust en gelijkmatigheid, waar Lipsius tevergeefs naar verlangde ³. Hij werd op 22 Mei 1543 te Antwerpen geboren, als derde kind van een uit Rijsel afkomstig zakenman, en was dus vier jaar ouder dan Lipsius. In 1557 trad hij in den dienst van Plantin, die zich pas twee jaar tevoren te Antwerpen had gevestigd. Van 1562 tot 1565 werkte hij te Venetië, bij den drukker Iacopo Schotti; daarna keerde hij naar zijn geboortestad terug. Op 4 Juni 1570 huwde hij Plantins tweede dochter, Martina, en kwam bij zijn schoonvader inwonen. Terwijl Plantin te Leiden verbleef (1582-1585)

- 1 P. VAN TIEGHEM, *La Littérature latine de la Renaissance (Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance, T. IV, Paris 1944)*, p. 377. Over Guillaume du Vair: L. ZANTA, *La Renaissance du Stoïcisme au XVIe Siècle*, pp. 240-331 (zie vooral pp. 260-265 en 309-331).
- 2 Latijn: 1584, 1585, 1586, 1589, 1590, 1591 (3 uitg.), 1592, 1594, 1596, 1599 (2 uitg.), 1601, 1602, 1605 (2 uitg.), 1613 (3 uitg.), 1615 (2 uitg.), 1621, 1624, 1628 (2 uitg.), 1652 (3 uitg.), 1680, 1705, 1873. - Nederlands: vert. J. Moretus: 1584, 1640; herwerkt door F. van Hoogstraeten: 1675. - Frans: vert. De Nuysement: 1584, 1592, 1594, 1597, 1606, 1608, 1609, 1615; De la Grange: 1741; Lucien Du Bois: 1873. - Engels: John Stradling: 1594, 1939; anoniem (in verzen): 1653; Richard Goodridge: 1654; Nathaniel Wanley: 1670. - Duits: Andreas Virritius: 1599, 1601, 1667; Heinrich Ittershagen: 1714; F.W.J. Dillenius: 1802. - Pools: J. Piotrowicz: 1600, 1649, 1770; I. Omiecenski: 1783. - Spaans: J. B. de Mesa: 1616. - Italiaans: Iacopo Scaglia: 1621; I.G. Isola: 1879. Nadere bijzonderheden: *Bibliographie Lipsienne*; A.M. VAN DE BILT, *Lipsius' De Constantia en Seneca*, Nijmegen-Utrecht 1946.
- 3 Cfr. MAX ROOSES: *Jean Moretus (Biographie Nationale, T. XV, col. 252-256)*.

had Moretus, samen met Franciscus Raphelengius, het algemeen toezicht over de drukkerij. Bij den dood van Plantin (1 Juli 1589) nam hij de directie van de ganse zaak in handen. Hij overleed te Antwerpen op 22 September 1610.

Zoals wij hoger zegden, was Moretus geen literator; zijn werk beperkt zich tot enkele gelegenheidsgedichten, een onvoltooide vertaling van 'De Eerste Dag' uit Du Bartas' *La Semaine*, en de vertaling van de *Constantia*¹. Hij was een zeer gecultiveerd man, die Grieks, Latijn, Spaans, Italiaans, Frans, Duits en Nederlands kende. 'Uit zijn correspondentie blijkt, dat hij zeer goed op de hoogte was van de humanistische literaire bedrijvigheid en voor de geleerden en hun arbeid de levendigste bewondering koesterde'².

De vertaling van Du Bartas, - wellicht een zeer voorlopige versie³, - bezit weinig poëtische waarde. Moretus vergist zich weleens, en geeft vaak zonderlinge omschrijvingen terwille van het rijm; ook de woordkeus is over het algemeen weinig-verzorgd. De *Twee Boecken vande Stantvasticheyt*, daarentegen, zijn gesteld in een zo zuiver Nederlands, dat zelfs Coornhert het moeilijk beter had gekund⁴. Moretus schrijft een sierlijke, maar ongeunstelde taal, die dicht bij het volk staat, en tenslotte heel weinig is verouderd. De mooiste bladzijden uit het Latijn zijn ook in de vertaling louter poë-

1 Cfr. MAURITS SABBE: *Jan Moretus I als Nederlandsch Letterkundige (Uit het Plantijnsche Huis*, Antwerpen 1923, pp. 69-85), de enige studie, welke totnogtoe over dit onderwerp verscheen.

2 M. SABBE, *o.c.*, p. 69.

3 'Het handschrift op het Plantin-Museum bewaard is enkel het klad van Moretus' vertaling, waaraan blijkbaar de laatste hand nog niet werd gelegd. De doorhalingen zijn er talrijk en meer dan eens werd het veroordeelde woord... nog niet door een ander beter passend vervangen' (*ibid.*, p. 79).

4 'Als we zijn taal vergelijken, zelfs met die van een Anna Bijns, dan valt het niet te betwijfelen of hij heeft er zich even als een Coornhert voor ingespannen om zoo weinig mogelijk *vreemde bedellappen te brodden opten rycken mantel der Neerlantscher talen*' (*ibid.*, p. 84; cursief gedrukt citaat ontleend aan Coornherts 'Toe-eyghen brief' van de *Zedekonst*).

zie ¹. Wanneer hij een citaat in verzen weergeeft, is de uitslag minder gelukkig; ook leidt zijn purisme weleens tot overdrijving; doch dit zijn kleinere gebreken, welke de verdiensten van het geheel niet overschaduwden. De *Standvastigheid* blijft, in Moretus' vertaling, een merkwaardig boek, dat men om zichzelf (en niet uitsluitend om zijn historische betekenis) kan lezen.

Moretus' werk verscheen te Leiden en te Antwerpen in 1584; doch de ganse oplage was in Noord-Nederland gedrukt. In de Leidse humanistenkringen werd het boek zeer gunstig ontvangen. Jan van Hout noemde de vertaling

... Zo heerlijk, dat tot gheener tyt volprezen
Mach werden noch zyn lust noch last;

Janus Gruterus, in een lofsonnet, beloofde Moretus de onsterfelijkheid ². In het Zuiden bleef het werk waarschijnlijk minder bekend. Moretus' opdracht dateert van 25 Juni 1584; een tiental dagen nadien begon de belegering van Antwerpen, die tot Augustus 1585 duurde, en de stad (na Brugge, Gent en Brussel) terug in Spaanse handen bracht.

Ondanks haar aanvankelijk succes, werd de vertaling slechts tweemaal herdrukt: te Amsterdam in 1640, en te Rotterdam in 1675 (ditmaal bewerkt door F. van Hoogstraeten). Onze uitgave is dus de vierde, - eigenlijk de eerste in Zuid-Nederland.

Onze tekst gaat geheel terug op de uitgave van 1584. Al de liminaria werden weggelaten, met uitzondering van Lipsius' 'Brief tot den Lezer' ³. De nota's onderaan

1 Bvb. I, 10-11, en vooral II, 1-3.

2 De verzen van Gruterus en Jan van Hout zijn opgenomen in een deel der exemplaren van de eerste uitgave.

3 De volledige liminaria omvatten: 1) Opdracht van Jan Moretus: 'Den Edelen, wijsen ende voorsienighen Heeren, mijn Heeren de Hoofftmans, Dekens, Oudermans ende Guldebroeders, der sesse ghesworen Ghulden der Stadt Antwerpen' (herdrukt in: J. DENUCE, *Corresp. de Plantin*, VII, pp. 153-155); 2) Voorrede van Lipsius, tot het Antwerps stadsmagistraat; 3) Brief van den Auteur tot den Lezer; 4) Liedt op de Standtvasticheyt ('Hout en Wind', = Jan van Hout); 5) Lof des Boeck-dichters ende over-setters (3 sonnetten van J. de Gruytere); 6) Errata; 7) na den tekst: Ghebet tot Godt, uitghestort voor de Standtvasticheyt, ... uut de Latijnsche dichten overgheset. - 4) en 5) komen niet in alle exemplaren voor; - 6) er bestaan twee verschillende lijsten *errata*, die allen in onze uitgave werden verbeterd.

het blad staan bij Moretus in den rand. De spelling bleef ongewijzigd, doch terwille van de duidelijkheid werden *v* en *w*, waar zij een klinker voorstellen, door *u* en *uu* vervangen. De interpunctie werd gemoderniseerd, en aanhalingstekens ingevoerd. Af en toe hebben wij gebruik gemaakt van accenten; hierbij werd telkens de Latijnse tekst geraadpleegd.

In enkele zeldzame gevallen werd de tekst lichtjes gewijzigd:

p. 3, l. 27	schrijven wij	<i>met te</i> i. p. v. <i>mette</i> ;
p. 35, l. 15	schrijven wij	<i>laten te sijn</i> i. p. v. <i>latende sijn</i> ;
p. 37, l. 13	schrijven wij	<i>woorden</i> i. p. v. <i>worden</i> ;
p. 73, l. 5	schrijven wij	<i>dese</i> i. p. v. <i>diese</i> ;
p. 88, l. 27	schrijven wij	<i>leser</i> i. p. v. <i>Leser</i> ;
p. 110, l. 16	schrijven wij	<i>de heel Zee</i> i. p. v. <i>ghy de heel Zee</i> .

Een paar evidente drukfouten werden stilzwijgend verbeterd. Nota's verwijzingen en glossarium werden tot een strikt minimum herleid.

Twee boecken vande stantvasticheyt

Eerst int Latijn gheschreven door I. LIPSIUS;
Ende nu overgheset inde Nederlantsche taele door I. MOURENTORF.

t'Antwerpen,
BY CHRISTOFFEL PLANTYN
M. D. LXXXIV.

Brief vanden Autheur tot den Leser, inden welcken hy te kennen gheeft, tot wat eynde dat sijn schrijven streckende is.

[1] Ick weet wel, beminde Leser, aenghesien dat ick een
 [2] nieuwe maniere van schrijven voor my genomen hebbe,
 [3] datter veel verscheyden ende nieuwe oordeelen van sul-
 [4] len ghegheven worden, t'sy vande ghene die verwondert
 [5] sullen wesen, dat ick hier nu wijsheyt voor handen
 [6] hebbe, dien sy meynden met andere lustigher studien
 [7] besich te wesen, oft oock van andere die voor heel
 [8] slecht ende licht sullen achten allen den arbeyt, diemen
 [9] hier in soude moghen doen, naer t'ghene dat d'oude
 [10] schrijvers over menighe tyden daer in hebben gearbeyt.
 [11] Dat ick dese beyde een corte antwoorde gheve, is my,
 [12] iae u mede aen ghelegghen. My dunckt, dat d'eerste hun
 [13] selven te buyten gaen in twee seer verscheyden din-
 [14] ghen, als te weten in sorgheloosheyt ende sorchvul-
 [15] dicheyt. In d'eene, dat sy hun laten voorstaen van selfs
 [16] te behooren t'ondersoecken wat een ander doet oft in
 [17] studien voor heeft; ende in d'ander, dat sy nochtans
 [18] seer onvoorsichtelijcken ende slappelijcken daer van on-
 [19] dersoecken. Maer op dat ick my selven hun eens opene
 [20] ende bloot verthoone, so segghe ick dat het geberchte
 [21] ende die fonteynen der lieflycken Musen my noyt so
 [22] heel en hebben bevanghen ende verbonden, oft ick en
 [23] hebbe myn ooghen ende ghepeys oock wel tot die tref-
 [24] felijcke Goddinne (ick meyn tot die Philosophie) ge-
 [25] slaghen. Want my die van Jonckx kindts af so aenghe-
 [26] staen heeft, dattet scheen dat ick in myn ieughdighe
 [27] hitte verliep met te groote viericheyt, ende door eenen
 [28] toom ende verbot daer van ghehouden ende ghedwon-
 [29] ghen moest worden. Myn meesters die ick te Cuellen^{3,29.}

[1] alsdoen gehadt hebbe, die wetent dat my alle sulcke
 [2] boecken schier met ghewelt uut den handen sijn ghe-
 [3] nomen, ende alle myn schriften, die ick met grooten
 [4] arbeyt by een geraept hadde uut het binnenste merch
 [5] der schryvers. Nochtans en ben ick voorwaer daerom
 [6] niet verandert, maer heb den heelen loop mynder studien
 [7] (ist niet te recht ghewest, immers met eenighen keer ^{4,7.}
 [8] ende wendinghe) gestreckt tot dese mate der Wijsheyt.
 [9] Ick en heb oock daer in dien wech niet ghevolcht, die
 [10] ick sie dat onse ghemeyne Philosophanten doen; die
 [11] welcke, hun qualijcken begeven hebbende tot die has-
 [12] pelinghen ende stricken der listiger disputatien ende
 [13] questien, niet anders en doen dan die met eenen fijnen
 [14] draet te weven ende te herweven. Sij blijven lettende op
 [15] de woorden, ende hoe sy elck d'een d'ander daer in
 [16] vatten sullen: blijvende voorts hun heel leven inden
 [17] inganc ende deure der Philosophie, sonder in haer
 [18] kamere oft secreet cabinet oyt te comen. Sy en dient
 [19] huer maer tot genuchte, ende niet tot hulpe; ende dat
 [20] alderbeste instrument des levens verdrayen sy tot een
 [21] guychelspel. Wie isser van hun, die eens vraecht hoe
 [22] wy ons behooren te houden? wie isser die spreeckt van
 [23] onse affectien te bedwingen? wie van een maet oft
 [24] reghel te stellen op onse vreesse ende hope? Jae, sy laten
 [25] hun duncken dat dit totter Wijsheyt niet en dient oft
 [26] behoort, ende dat die niet met allen oft seer luttel nuts ^{4,26.}
 [27] doen, die hun tot sulcx begheven. Ist dat ghy oock aen-
 [28] siet wat leven datse leyden, ende wat verstandt dat sy
 [29] ghebruycken, ghy en sult onder t'ghemeyn volck niet so
 [30] leelycx oft sots vinden dien aengaende. Ghelyckerwijs
 [31] den wijn (den welcken den ghesondtsten dranck is
 [32] diemen soude moghen hebben) voor sommighe tot een
 [33] fenijn is, soo is voor dese de Philosophie, diese mis-
 [34] bruycken. Maer ick ben van eenen anderen sin, ende
 [35] hebbe altijd ghesocht mijn schip te keeren vande oneffene
 [36] plaeten ende plaetsen der arguatien, ende mijn heele
 [37] volle vaert te nemen tot die eenighe haven des Gherust-
 [38] heyts des gheests, ende hebbe wel ghewilt, dat dese
 [39] mijne boecken daer van d'eerste ende de onbedrieghe-
 [40] lijcke proeve souden wesen. Maer, segghen andere, die

[1] oude schrijvers hebben hier van veel beter ende breeder
 [2] gheschreven. Ick belijde, dat sy van sommighe dinghen
 [3] dat wel hebben ghedaen; maer van als, en stae ick niet
 [4] toe. Waert dat ick yet, naer Seneca oft dien hoochweer-
 [5] digen Epictetus, schreve aengaende de manieren ende
 [6] affectien, naer mijn selfs oordeel so soude ick wel stout
 [7] ende onbeschaempt wesen; maer ist dat ick schrijve van
 [8] t'ghene, daer sy oft niemant vande oude schrijvers (ick
 [9] macht wel trouwelijcken segghen) aen gheraect en
 [10] hebben, wat verleet hun dat, oft wat hebben sy daer
 [11] teghen te segghen? Ick heb ghesocht eenen troost te
 [12] gheven teghen het ghemeyn quaet, dat ons soude mo-
 [13] ghen overcomen: wie hevet vóór my gedaen? Dat sy
 [14] de materie, d'inventie ende d'ordene die ick ghehouden
 [15] hebbe insien: sy sullen belijden datse van my komt;
 [16] ende van d'uytspraeck (ist dat gheseyt mach worden)
 [17] en hebben wy sulcken gebreck niet, dat wy die by andere
 [18] hoeven te gaen bedelen. Ten laetsten, ick begheer dat
 [19] sy dit weten, dat ick veel ander schriften heb voor
 [20] andere laten uitgaen, maer desen boeck besonderlijck
 [21] voor my selven; ende dat die andere my moghen dienen
 [22] tot een faem oft naem, dese helpen eenichsins totter
 [23] salicheyt. Ende ick spreke ende roep hier nu oock met
 [24] waerachtigher voos uut, t'ghene dat hier voortijds een ^{5,24.}
 [25] ander opentlijcken ende seer scherpsinnelijcken ghe- ^{5,25.}
 [26] roepen heeft: *Luttel lesers sijn my haest ghenoech, één*
 [27] *is my ghenoech, ghéén is my oock ghenoech.* Ick be-
 [28] gheere alleenlijck, dat die ghene die dese nieuwe schrif-
 [29] ten souden moghen aentasten, dat sy een herte daer by
 [30] brenghen het welcke gheneycht sy om te leeren, ende
 [31] oock om te vergheven, ist dat ick yewers mogelijcken
 [32] (bysondere als ick die hooge plaetsen der voorsichticheyt,
 [33] der rechtveerdicheyt ende der Veroordeninghen Godts ^{5,33.}
 [34] heb willen opclimmen) wat geslibbert mach hebben.
 [35] Want voorwaer, hy en sal nerghens gheen argelist oft
 [36] hertneckicheyt bevinden, maer wel eenighe menschelijcke
 [37] cranckheyt ende blindtheyt. Ten laetsten, isser yemandt
 [38] die my wat wil onderwijsen, ick sal betoonen dat nie-
 [39] mandt soo bereyt en sal wesen om my te vermaenen,
 [40] als ick en sal om te veranderen. Voorwaer, ick en wil

[1] van d'andere ghebreken mijnder natueren niet spreken,
 [2] maer boven al soo verwensche ende versaecke ick van
 [3] haer de hertneckicheyt ende lust van twist oft twee-
 [4] dracht.

[5] Beminde Leser, vaert wel; het welck ick wensche,
 [6] dat ghy eensdeels door desen Boeck moecht vercrijghen.

- 7 Leest en neemt vry dit inder handt;
- 8 Gheeft gheen oordeel sonder verstandt.

I.L.

Eindnoten:

- 3,29. *te Cuellen*: nl. in het Jezuïetencollege (cfr. Inleiding, pp. VII-VIII).
- 4,7. *ist niet te recht ghewest...*: zo niet rechtstreeks, dan toch langs een omweg.
- 4,26. *niet met allen*: niet zoals iedereen.
- 5,24. *met waerachtigher voos*: 'vera voce': overeenkomstig de waarheid.
- 5,25. *een ander*: 'quispiam'; Lipsius denkt niet aan een bepaald persoon, of herinnert zich niet van wie deze spreuk afkomstig is.
- 5,33. *Veroordeninghen Godts*: 'Fatum'.

Het eerste Boeck Vande Stantvasticheyt Door I. Lipsius.

[1] Het eerste Capittel.

[2] De Voorredene, met een beclach der

[3] Nederlantscher beroerten.

[4] Over sommige iaren, soo ick na Weenen in Oostenrijck
 [5] reysde om te schouwen de beroerten mijns Vaderlants,
 [6] so ben ick wat besydens weechs ghecomen (ghelijck
 [7] Godt dat voeghde) tot de stadt van Luyck. Want eens-
 [8] deels sy en was niet verre uut die bane ghelegen, ende
 [9] oock ick hadde daer sommige vrienden die ick goet
 [10] vont (van ouder kennissen ende vrientschappen wegen)
 [11] te gaen besoecken ende groeten; onder andere Carolus
 [12] Langius, die welcke een man was, ick macht wel segghen ^{7,12.}
 [13] (niemant te naer ghesproken), vande beste ende ghe-
 [14] leertste van dese Nederlanden. Ende soo hy my te synen ^{7,14.}
 [15] huysse te gast hadde ontfanghen, en heeft hy my niet
 [16] alleenlijck alle minne ende vrientschap bewesen, maer
 [17] oock propoosten ende redenen voor gehouden, die my
 [18] nut ende profytelijck sullen wesen t'allen tijden. Want
 [19] hy is die gene gheweest, die my d'oogen open ghedaen
 [20] heeft, ende de wolcken van sommige ghemeyne opinien
 [21] daer af doen dryven; die my oock den wech heeft ghe-
 [22] baent om sonder eenige twyfelinghen oft dwalinghen te
 [23] komen, soo Lucretius seght, tot *die suyver, wyse, opghe-* ^{7,23.}
 [24] *boude tempels der geleerden.* Want soo wy eens naer
 [25] den middach, om die groote hitte der Sonnen (het was
 [26] int eynde van Junius), tot synen huysse inden vloer ^{7,26.}
 [27] wandelden, soo heeft hy my soetelijck (alst ghebuert
 [28] int kauten) begost te vraghen van myne reyse ende die
 [29] oorsake der selver. Ende soo ick hem vryelijcken ende
 [30] opentlijcken veel gheseyt hadde vande beroerten des
 [31] Nederlants, ende vande ongheregheltheit der overicheyt

[1] ende des krijchsvolcx, hebbe ick hem ten laetsten be-
 [2] kent, dat dit de bysonderste oorsaeck mijns vertrecx
 [3] was, hoe wel dat ick wat anders mocht voorschieten.
 [4] 'Want wie isser doch, o Langi (seyde ick tot hem) soo
 [5] versteent ende verstaelt van herten, die alle dese quel-
 [6] linghe langher soude konnen verdraghen? Wy hebben
 [7] nu soo menighe iaren, soo ghy siet, met dese inlantsche
 [8] oorloghe gheplaecht ghewest; ende ghelijck in een ver-
 [9] bolgen zee, so worden wy meer als met éénen wint der
 [10] beroerten ende tweedracht bestormt. Beghere ick my
 [11] selven in ruste ende stilte te stellen? de trompetten ende
 [12] het ghecleetter der wapenen belettent my. Lust my te
 [13] wesen inden hof oft op de hoeve? den krijchsman ende
 [14] den moorder bedwinght my, tot de stadt te comen.
 [15] Daerom, goeden vrint Langi, heb ick besloten (het
 [16] VVaderlandt verghevet my) dit onberust ende rampsa-
 [17] lich Nederlandt te verlaten ende, ghelijck men seyt, van
 [18] landt te landt te loopen, so verre dat ick van de daet
 [19] oft vanden naem deser boose krijchsluyden niet meer en
 [20] hoore.' - Langius, verwondert sijnde ende als uut
 [21] eenen slaep schietende, seyt my: 'Hoe, Lipsi, soudt ghy
 [22] ons soo begheven?' - 'Jae, ick moet van hier (seyde
 [23] ick), oft ick moet van deser werelt. Hoe soude ick toch
 [24] anders alle dit quaet konnen ontkomen, dan metter
 [25] vlucht? Het waer my onmoghelijcken dat ick dit daghe-
 [26] lijcx soude sien ende verdraghen, want voorwaer ick en
 [27] hebbe geen stalen oft yseren herte.' Langius die ver-
 [28] suchten soo ick hem dit gheseyt hadde, ende 'Och
 [29] swacke ionghman (sprack hy tot my) wat is dit voor een
 [30] swackherticheyt? oft wat onwijse wijsheyt is, dat ghy u
 [31] soeckt te bewaren met de vlucht? U vaderlant is vol be-
 [32] roerten ende oorlogen, ick bekent; maer waer en is nu het
 [33] selfste niet in heel Europen? So dat ghy wel metter waer-
 [34] heyt mocht seggen, gelijk Aristophanes: ^{8,34.}

35 *Godt, die daer boven den grooten donderslach gheeft,*

36 *D'opperste neerwaerts te keeren in will' heeft.*

[37] Daerom, Lipsi, soo en moet ghy u Vaderlandt niet ver-
 [38] laten, maer veel eer u begeerlijckheden, ende u herte
 [39] alsoo onderrichten ende bevestigen, dat ghy mocht

[1] gherust wesen int midden van alle beroerten, ende peys
 [2] vinden int midden der wapenen.' Ick antwoorde hem
 [3] daer op, naer mijn ionck verstant: 'Langi, my dunct dat
 [4] wy het landt selve behooren te verlaten; want voorwaer,
 [5] het quaet dat men hoort en gaet soo niet ter herten als
 [6] t'ghene datmen siet, ende daer en boven wy stellen ons
 [7] selven (soomen seyt) uut den scheut. Hoort ghy niet
 [8] den Poët Homerus wyselijcken vermanende?'^{9,8.}

9 *Maeckt u uut den scheut, al soudy moeten hyghen:*

10 *Tis quaet d'een wonde soo haest op d'ander cryghen.'*

Eindnoten:

- 7,12. *Carolus Langius*: de filoloog Karel Delanghe (1521-1573). Hij studeerde te Leuven, en reisde daarna, samen met Laevinus Torrentius, in Italië; hij promoveerde te Bologna tot doctor in de rechten. Na zijn terugkeer werd hij geestelijke, en vestigde zich te Luik; hij werd er kanunnik bij de kathedraal. Hij bezorgde een uitgave van Cicero's *De Officiis*, *De Amicitia* en *De Senectute* (1563), en van Plautus' comedies (1566); verder hield hij zich bezig met geschiedenis en poëzie. Hij had een aangenaam karakter, en hield vooral veel van tuinen. (Cfr. J. ROULEZ, *Biographie Nationale*, T.V., col. 310-315.)
- 7,14. *van dese Nederlanden*: 'Belgarum'.
- 7,23. *Lucretius*: *De Rerum Natura*, II, 8.
- 7,26. *int eynde van Junius*: 1572 (cfr. Inleiding, p. IX).
- 8,34. *Aristophanes*: *Lysistrata*, 772-773.
- 9,8. *Homerus*: *Ilias*, XIV, 130.

[11] Het tweede Capittel.

**[12] Dat het landtreysen niet en helpt tot inwendighe
 [13] siecten; dat het een openinghe is, maer gheen
 [14] medecyne, ten sy dan in het beginsel van eenighe
 [15] cleyn beweginghen.**

[16] Langius, schuddende een weynich sijn hoofd: 'Jae, ick
 [17] hoore dien Poët wel, seyde hy; maer ick hadde veel
 [18] liever dat ghy luysterde nae de stemme der wijsheyt
 [19] ende der redelijckheyts. Want, Lipsi, dit sijn donckere
 [20] wolcken ende nevelen die u omwimpelen, ende comen
 [21] voorts vanden roock der opinien. Daerom soude ick wel
 [22] met Diogenes segghen:'^{9,22.}

23 *Houdt redelijckheyt vast, en laet varen den bast.*

[24] Ick segghe, u ontbreect een strael, die u de doncker-
 [25] heyt uwes hoofts verlichte. Siet, ghy gaet nu ende
 [26] verlaet u Vaderlandt; maer segt toch in ernst: dat ont-
 [27] vliende, ontvliet ghy dan oock u selfs? Wacht dattet
 [28] niet heel anders en sij, ende dat ghy met u in dit hert
 [29] niet besloten en draecht de fonteyne ende den oor-

[30] spronck van u selfs quaet. Ende even ghelijck als die
[31] ghene, die met een sware cortze gequelt worden, hen
[32] selven ongherustelijcken verwerpen, keeren ende wen-
[33] den, ende somwijlen van bedde veranderen door een
[34] ydele hope van verlichtinghe, alsoo gaghel met ons, die
[35] dus loopen van d'een landt in d'ander, gemerckt dat wy

[1] hebben een sieckte des geests. Het is gheopent die
 [2] kranckheyte, maer niet vermindert; den innèrlijcken
 [3] brandt bekent ghemaect, maer niet ghebluscht. Hoort
 [4] den wysen Senecam so heerlijcken spreken: 'Het is den ^{10,4.}
 [5] crancken eyghen, dat sy niet langhe yet lijden en willen,
 [6] ende dat sy de veranderinghen voor remedien gebruy-
 [7] cken. Daer van comet aennemen van sware ende
 [8] diversche reysen, t'laveren lancx alle stranden; en onse
 [9] groote lichtveerdicheyt (die welcke altijd een mishagen
 [10] heeft in t'gene dat teghenwoordich is) die beproeft haer
 [11] als nu ter zee, ende alsdan te lande.' Soo vlucht ghy
 [12] oock wel altijd vande beroerten, maer ghy en ontlooptse
 [13] niet, ghelijck het hert by Virgilium: ^{10,13.}

14 *Het gheschoten hert, dat loopt, dat vlucht, dat iaecht,*

15 *Waert loopt, waert vlucht, waert iaecht den doot-pijl mede draecht.*

[16] Al even eens ist met u lieden oock, die gewondt ende
 [17] gheschoten sijt met den pijl der begeerlijckheden; den
 [18] welcken ghy niet uut en treckt, maer, met u verreysen,
 [19] van d'een landt in d'ander draecht. Isser yemant die
 [20] een arm oft een been ghebroken heeft, die en eyschet
 [21] oft en begheert (meyn ick) gheenen waghen oft peerdt,
 [22] maer eenen Chirurgijn. Wat ist dan voor een ydelheyt
 [23] die ghy hebt, die begheert dese inwendighe siecte te
 [24] ghenesen met veranderinghe van plaetse, oft met hier
 [25] ende daer te loopen? Voorwaer, t'is het ghemoet dat
 [26] sieck is; ende alle dese uutwendighe cranckheyte, wan-
 [27] hope ende swackheyt is van eender fonteynen comen,
 [28] midts dat het selve slap ende flauwe legt. Dat Godde-^{10,28.}
 [29] lijcke deel, dat in ons behoort d'overhant te hebben ende
 [30] te heerschen, heeft het gebieden wech geworpen, ende
 [31] is neder gevallen tot sulcker cleynicheyt, dattet van selfs
 [32] sijn dienaren dient. Seght my, wat sal hier de plaetse
 [33] oft veranderinghe der plaetsen af oft toe doen? ten sy
 [34] datter moghelijck ergens een lantschap sy, dat ons de
 [35] vreesen doen verminderen, onse hope bedwingen, ende
 [36] desen quaden etter van alle ghebreken, soo seer in ons
 [37] ingekanckert sijnde, suyveren kan. Maer daer en is voor-
 [36] waer sulcken landt nerghens te becomen, iae al reysde

[1] ghy oock in het lant der beloften; oft isser yevers al-^{11.1.}
 [2] sulcken een, wyset ons toch mede, ende wy trecken daer
 [3] ghelijckerhant. 'Maer (segst ghy) die beroerte ende die
 [4] veranderinghe van plaetse heeft dese heylsame macht;
 [5] ende die nieuwichheit van manieren, menschen, plaetsen,
 [6] diemen daghelijcx siet, verhuecht ende verheft t'versla-
 [7] ghen ghemoet.' Ghy sijt verdoelt, Lipsi; want, om die
 [8] waerheyte te segghen, ick en wil het landt-besien niet soo
 [9] seer misprijsen, van te ontkennen t'selve inden mensche
 [10] ende sijne affectien geen recht met allen te hebben. Wel,
 [11] ick laet toe dat soo sij: maer immers niet voordere, dan
 [12] dattet sommige lichte verdrieten oft eenige cleyne swa-
 [13] richeden der herten mach wech nemen, maer geen
 [14] oprechte siecten, die dieper ingeslaghen sijn, dan dat sy
 [15] met een uuterlijcke medecijne souden moghen genesen
 [16] worden. Den sanck, den wijn, den slaep hebben menich-
 [17] mael d'eerste beroerten der gramschappen, der droeffe-
 [18] nissen ende der liefden ghenesen, maer noyt de siecte
 [19] die seer inghewortelt is, ende die haren standt heeft
 [20] genomen. Het selfste is hier mede oock soo: de reyse sal
 [21] u moghelijcken ghenesen sommige lichte swaricheden,
 [22] maer de groote ende oprechte niet. D'eerste beroeringhen
 [23] die van het lichaem ghecomen sijn, die hanghen noch in
 [24] t'lichaem, oft voorwaer (ick mach wel soo segghen) inde
 [25] opperste huyl des ghemoets; ende daerom en ist gheen
 [26] wonder, al worden sy haest met een lichte spongie uut
 [27] ghewist. Maer ten gaet soo niet te werck met die ver-
 [28] ouderde affectien, die haren setel, iae heerscappijie heb-
 [29] ben int binnenste der herten. Als ghy langhen tijt sult
 [30] gedoolt, ende t'gantsche aertrijck ende den zee-cant
 [31] omghelooopen hebben, ghy en sult die niet gheen wateren
 [32] connen af ghewasschen, oft met geen aerde connen
 [33] bedecken. Altijt sullen sy u volgen; ende die swerte,
 [34] sware sorghe (opdat ick spreke met den Poët) sal u ^{11.34.}
 [35] gaende, rydende, op de schouderen sitten. Socrates van
 [36] yemant ghevraecht sijnde, waer by dat quam dat hem
 [37] het reysen niet geholpen en hadde, soo antwoorde hy
 [38] hem seer wel ende wyselijcken: 'Om dat ghy u selven
 [39] niet verlaten en hebt.' Ick soude soo oock hier wel het
 [40] selfste moghen seggen: waer ghy henen loopt, so sult

[1] ghy by u hebben t'bedorven ende bedervende ghemoet,
 [2] geenen goeden reys-geselle. Ende och, oft alleen reys-
 [3] geselle? maer ick vreesse dat sal wesen een leydtsman;
 [4] want u affectien en sullen u niet volghen, maer trecken.

Eindnoten:

- 9,22. *Diogenes*: Diogenes van Sinope, de bekende Cynische wijsgeer; cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijsgeren, VI, 2,24. ('In het leven heeft men één van beide nodig: ofwel verstand, ofwel een strop om zich op te hangen.')
- 10,4. *Senecam*: De Tranquillitate Animae, 2, 12.
- 10,13. *Virgilium*: Aeneis, IV, 70-73.
- 10,28. *het selve*: het gemoed.
- 11,1. *in het lant der beloften*: 'in insulis ipsis beatorum': in de eilanden der gelukzaligen. Deze 'gelukzaligen' waren mythologische halfgoden; zij bewoonden, in een uithoek van de wereld, een vruchtbaar land, dat drie oogsten per jaar gaf (cfr. Hesiodus, Theogonie, 170-173).
- 11,34. *met den Poët*: Horatius, Oden, III, 1, 40.

[5] Het derde Capittel.

**[6] Maer dat de ware siecten des ghemoets daer
 [7] deur niet wech ghenomen noch verbetert, maer
 [8] verbittert worden. Dat het ghemoet in ons
 [9] cranck sy, ende dat vande Wijsheyt ende Stant-
 [10] vasticheyt de remedie te halen is.**

[11] 'Maer, moechdy vraghen, het reysen brenghet ons dat
 [12] niet uut die oprechte swaericheyt? Als ghy die fraye
 [13] velden, rivieren ende berghen siet, en doen sy u de
 [14] pijnen ende droefheden niet vergeten?' Jae, sy moghen
 [15] u wel een weynich daer af wenden ende setten; maer
 [16] niet langhe, oft niet heel ende al. Ghelijckerwijs
 [17] d'ooghen wel verhuecht worden in een schoone schil-
 [18] derye, maer niet langhe, soo hebben wy inde reyse een
 [19] seker behaghen door die nieuwicheyt van alle dese ver-
 [20] anderinghe van plaetsen ende manieren der menschen,
 [21] maer voor een wyle. Ende ten is maer een verdolinghe
 [22] van het quaet, geen vluchte; het reysen en ontbindt
 [23] dese keten der droefheyt niet, maer sy maectse wel wat
 [24] lossen. Wat batet, een weynichsken t'licht te sien, moe-
 [25] tende strax weder in een doncker ghevanckenisse
 [26] ghestelt worden? Het is voorwaer alsoo. Alle dese
 [27] uutwendige wellusten verlaghen onse herten bedrieghe-
 [28] lijck; ende in stede van ons te helpen, soo letten sy ons
 [29] meer. Gelijk sommige medicinale drancken, die niet
 [30] sterck ghenoech en sijn, de quade humeuren niet uut
 [31] en trecken maer meer verwecken, soo doen ons dese
 [32] ydele verheugingen: sy tergen ons meer, ende vermeer-

[1] deren in ons den vloet der begeerlijcheden. Het gemoet
 [2] en verloopt oft en verdoolt niet lange van sy selven,
 [3] maer wort terstont weder ghedrongen ende ghedwon-
 [4] ghen naer huys, ende naer sijn oude woonplaetse van
 [5] alle boosheyden. Eenighe van die steden ende berghen
 [6] die ghy sien sult, die sullen u met u ghedachten weder
 [7] naer u landt leyden; ende int midden van alle blyschap,
 [8] soo sult ghy yet sien oft hooren, dat u droefheyte weder
 [9] op halen sal. Oft, rust ghy wat, t'sal gheschieden als met
 [10] een sluymeringhe; ende soo haest als ghy weder wacker
 [11] wort, soo hebt ghy de selfste oft noch meerder cortse.
 [12] Sommighe begeerten sijn sulcx van aert, dat, als sy een
 [13] luttel beletsels cryghen, wassen daer door meer, ende
 [14] het schijnt dat sy een nieuwe cracht door d'ophouden
 [15] ontfanghen. Laet dan, o Lipsi, dese ydele, iae schade-
 [16] lijcke dingen varen, de welcke geen remedien, maer
 [17] fenijnen sijn, ende ghebruyct de gene die de oprechste
 [18] ende d'alderbeste sijn. Verandert ghy van locht ende
 [19] landt? laet toch eer een veranderinghe comen in u herte,
 [20] het welcke ghy onder die slavernije van u affectien be-
 [21] dwonghen houdt, ende aftrecket vande wettelijcke rege-
 [22] ringhe der redelijckheyt. Door t'verargheren van dien,
 [23] comt dese wanhope; door t'bederven van dien, dese
 [24] quale. Verandert dan dit, ende niet u plaetse; en maect
 [25] dat ghy een ander sijt, niet elders. Ghy hebt nu eenen
 [26] grooten treck om dat vruchtbaer landt van Hongerien
 [27] te sien, die ghetrouwe ende stercke stadt van Weenen,
 [28] die schoone riviere Danouw, Coninginne van allen wate-
 [29] ren, ende soo veel anders wonders ende nieuws, daer
 [30] een yghelijcken met begeerte en verwonderinghe sal
 [31] naer luysteren; maer hoe veel te beter waert, hadt ghy
 [32] den selfsten lust ende yver tot de wijsheyt? dat ghy
 [33] binnen hare vruchtbare velden traet; die fonteynen der
 [34] menschelijcker beroerten ondersocht? dat ghy bol-
 [35] wercken ende borst-weringen boude, om d'aenvechtingen
 [36] der begeerlijcheden daer mede te keeren ende af te
 [37] weren? Dit sijn de waerachtighe remedien voor u siecte;
 [38] alle de reste en sijn maer bedeckselen, iae voetselen.
 [39] Dese reyse oft vertreckinghe en sal u niet helpen; en,
 [40] soo den Poët spreect, ^{13,40.}

- 1 *Wat baet ghevlucht door dorpen, steden en landen,*
 2 *Als ghy altijd blijft int midden der vyanden?*

[3] Want ghy sult uwen vyant by u vinden, ende hier in
 [4] t'binnenste (d'welck segghende hy my sloech op die
 [5] borste). Wat batet, tot wat vredelijcker plaetsen dat
 [6] ghy comen sult? ghy voert toch d'oorloge met u. Oft
 [7] oock tot wat gheruste? als het gherucht altijd om u, iae
 [8] in u is. Overmidts dit tweedrachtich herte vecht ende
 [9] altijd met hem selfs vechten sal, begerende, vluchtende,
 [10] hopende, wanhopende. Ende ghelijck als die ghene, die
 [11] door vreesse gaen loopen, hen selven in meerder perijckel
 [12] stellen, den rugghe keerende die dickwils soo wel niet
 [13] ghewapent en is, soo varet met dese loopers ende nieuwe-
 [14] linghen, die noyt met d'affectedien ghestreden, maer altijts
 [15] ghevlucht hebben. Maer ghy, o ionckman, wilt ghy naer
 [16] my hooren, sult blijven staende, ende sult uwen voet vast
 [17] stellen teghen desen vyandt des droefheyts ende wee-
 [18] moedicheyts. De Stantvasticheyts is u voor al van noode:
 [19] want sommige hebben wel vechtende den strijdt ghe-
 [20] wonnen, niemant oyt met vluchten.'

Eindnoten:

13,40. *den Poët: Vergilius, Aeneis, III, 282-283.*

[21] Het vierde Capittel.

[22] **De beschryvinghen der Stantvasticheyts, des Ghe-**
 [23] **dults, der rechter Redelijckheyts, ende des Waens.**
 [24] **Wat verschil datter is tusschen de Hertneckicheyt**
 [25] **ende de Stantvasticheyts, ende tusschen het Ghe-**
 [26] **dult ende de Slappicheyt.**

[27] Soo my Langius dit gheseyt hadde, begost ick wat beter
 [28] moets te grypen, segghende tot hem: 'Voorwaer, dese
 [29] uwe vermaningen sijn heerlijc ende goet; ick porre nu
 [30] my selven op te rechten ende standt te nemen, maer met
 [31] eenen ydelen steun, als die ghene die aerbeyden in hen-
 [32] nen slaep. Ick worde wederom, Langi, (als ick niet liegen
 [33] en soude), van hooghe na d'aerde gedreven, ende my
 [34] blyven in t'herte stekende die ghemeyne ende particuliere

[1] sorghen. Ist u moghelijcken, iaecht dit quaet ghevogelte
 [2] van my, dat my soo pict ende steect, ende ontbindt toch
 [3] dese banden der sorchvuldicheden, die my in desen Cau-
 [4] caso soo vast binden.' - Langius, met een blijde ghe-
 [5] sicht, seyde tot my: 'Ick salse van u doen, ende als
 [6] eenen nieuwen Hercules sal ick desen Prometheum ver-
 [7] lossen; luystert ghy maer slechts toe, ende nemet ter
 [8] herten. Ick hebbe u geroepen tot die Stantvasticheyt,
 [9] ende daer in hebbe ick ghestelt de hope ende hulpe van
 [10] u welvaert; die moeten wy dan voor al kennen. Ick
 [11] heete hier de Stantvasticheyt, *die oprechte ende onwan-*
 [12] *ckelbare cracht des ghemoets, die welcke haer niet en*
 [13] *verheft in uuterlijcke dinghen der fortuynen, oft oock*
 [14] *om die selve niet en beswijckt.* Ick segge, Cracht; ende
 [15] ick verstae, de vasticheyt die wy int herte hebben, niet
 [16] van eenighe Waen oft opinie, maer van het verstant
 [17] ende de rechte Redelijckheyt. Een voor al, soo wil ick
 [18] hier buyten ghesloten hebben die hertneckicheyt (oft,
 [19] soomen die anders beter mach heeten, die krijgelheyt),
 [20] die daer oock wel een sterckte is van een obstinaet herte,
 [21] maer sy comt uut eenen opgeblasen wint der hooveer-
 [22] dicheyt ende glorie. Ende dese stercte en is maer ter
 [23] eender sijden; want dese opgeblasene ende spijtighe,
 [24] die en connen niet lichtelijcken vernedert, maer wel
 [25] verheven worden, even gelijk een blase, die met den
 [26] wint opgeblasen is, niet lichtelijcken onder en sinckt,
 [27] maer van selfs altijd weder op comt ende boven springt:
 [28] sulck is dese windige ende opgeblasen hertneckicheyt,
 [29] die haren oorspronck heeft vander hooveerdicheyt, ende
 [30] van sy selven groot te achten. Daerom comt sy oock
 [31] voorts ende heeft haer beginsel van d'opinie. Maer de
 [32] warachtige moeder der Stantvasticheyt, dat is t'Gedult,
 [33] ende een nedericheyt des ghemoets; de welcke ick heete
 [34] te wesen *een vrywillich verdrach, van alle het gene dat*
 [35] *den mensche mach over oft aen comen, sonder eenich*
 [36] *karmen oft clagen.* Ende als die met een rechte rede-
 [37] lijckheyt aen ghenomen is, soo is sy die eenige ende
 [38] oprechte wortele, daer desen schoonen ende hooghen
 [39] boom der Stantvasticheyt uut wasset. Maer wacht u
 [40] oock wel, dat den Waen u hier niet en bedriege, de

[1] welcke onder t'decksel des gedults somtijts voorschiet
 [2] een slappicheyt ende flauwicheyt van een verflenschende
 [3] herte; het welcke voorwaer een groot gebreck is, ende
 [4] heeft den oorspronc van die verachtinghe sijns selfs.
 [5] Maer de deucht, die gaet den Her-wech in; ende sy siet
 [6] wel voorsichtlijcken toe, datter in hare aenslagen niet
 [7] en ghebreke oft en overe. Sy voeght haer nae die
 [8] Waech-schale der Redelijckheyt, ende stelt die altijd
 [9] voor haer, als het wit vanden doel, ende den toet-steen
 [10] daer sy haer nae ondersoeckt ende proeft. De oprechte
 [11] Redelijckheyt en is anders niet *dan een oprecht oordeel*
 [12] *ende ghevoelen vande menschelijcke ende Goddelijcke*
 [13] *dinghen, nochtans niet voorder dan ons die aen en gaen.*
 [14] D'opinie oft waen is, ter anderen sijden, *vande selve een*
 [15] *ydel ende bedrieghelijck oordeel.*

[16] Het vijfste Capittel.

[17] Waer van dat de redelijckheyt ende d'opinie
[18] haren oorspronck hebben; vande cracht ende
[19] daet der selver; ende hoe d'een leydt tot de
[20] Stantvasticheyt, ende d'ander tot de lichtveer-
[21] dicheyt.

[22] Maer midts dien dat hier uut, als gelijk uut twee fon-
 [23] teynen (te weten, der opinien ende der redelijckheyt),
 [24] niet alleenlijck de sieckte oft cranckheyt des herten
 [25] voorts en comt, maer oock alle het ghene datter in dit
 [26] leven ghepresen oft ghelaeckt wort, soo dunct my dat
 [27] ick niet dan wel doen en sal, ist dat ick vanden oor-
 [28] spronck ende aert van elcker een bysonder wat breeder
 [29] verclare. Want gelijckerwijs de wolle met sommige
 [30] andere vochticheden eerst moet bereyt ende toeghe-
 [31] maectt worden, eer sy die laetste ende beste verwe wil
 [32] vatten, soo moet, o Lipsi, u herte oock met dese voor-
 [33] redenen gheleyt wesen, eer ick dat te deghe met dit

[1] fraey purple colour der Stantvasticheyt can gheverwen.
 [2] Daer sijn, soo ghy wel weet, inden mensche twee deelen,
 [3] de Siele ende het Lichaem; dāt is het edelste, ghelijck
 [4] sijnde den geest ende t'vier, ende dit het slechste, de
 [5] aerde ghelijckende. Dese twee deelen sijn by een
 [6] gevoecht, maer (om soo te spreken) met een tweedrach-
 [7] tige eendrachticheyt; ende sy en verdragen hem niet
 [8] lichtelijcken, bysonder als daer gheschil is van heerschen
 [9] oft dienen. Elck een wil gebieden, ende dat meest, het
 [10] welcke minst recht heeft: d'aerde soude haer geerne
 [11] verheffen boven het vier, ende dat slijck boven den
 [12] Hemel. Daer van comet, dat inden mensche soo veel
 [13] tweedrachten ende beroerten sijn, ende datter eenen
 [14] eewighen strijt is, als van twee campioenen met den
 [15] anderen altijd vechtende. Ende sy hebben de Redelijc-
 [16] heyt ende d'Opinie voor hare leyts-heeren ende bevel-
 [17] hebbers: d'een die strijt voor ende inde siele, d'ander
 [18] voor ende int lichaem. De Redelijckheyt heeft haren
 [19] oorspronck vanden Hemel, iae sy is van Godt; ende
 [20] den filosooph Seneca heeft die wel heerlijk ghepresen,^{17,20.}
 [21] te sijn *een deel des Goddelijcken gheestes, dat inden*
 [22] *mensche ghedaelt is.* Dit is d'excellente cracht, van alle
 [23] dinghen te verstaen ende te oordeelen: sijnde de vol-
 [24] maectheyt der sielen, ghelijckerwijs de siele de vol-
 [25] maecktheyt der menschen is. De Grieken hebbense in
 [26] haer sprake genoemt *Nouv*, de Latijnen *Mentem*, oft
 [27] t'samen *Animi mentem*, d'welck is, t'verstant, oft den
 [28] sin des verstants. Want (op dat ghy niet en doolt) de
 [29] heel Siel en is de rechte Redelijcheyt niet; maer het ghene
 [30] dat in haer eenghedaentich, eenvuldich, onghemenghelt,
 [31] ende van alle vuylicheyt ende slijm af ghesondert is,
 [32] ende, met den cortsten gheseyt, het ghene dat in haer
 [33] hemelsch is. Want al ist dat de siele met de vleckes des
 [34] lichaems ende besmettinghe der sinnen seer ontreyndicht
 [35] ende verdorven is, nochtans so behoudt sy vastelijck
 [36] eenighe speuren van haren oorspronck, ende daer blijven
 [37] in haer merckelijck die gheysterende overblijfselen van
 [38] dat eerste suyver vier. Daer van ist datter wroeinghen
 [39] der consciencien oock in de quade ende snoode men-
 [40] schen sijn, inwendige geesselen ende knagingen, ende

[1] dat sy oock tegen haren wille prijzen ende toestaen
 [2] moeten eenen vromen handel ende wandel; aenghesien
 [3] dat dit beste ende heylichste deel mach wel wat gheperst
 [4] ende benauwt, maer niet gheheel vertreden, ende die
 [5] bernende vlamme wat bedeckt, maer niet ghebluscht
 [6] worden. Die gheysterkens ende voncxkens gheven hem
 [7] altijs op, die welcke in dese duysternissen verlichten,
 [8] in dese vuylicheden reynigen, in dese omweghen weder
 [9] verrichten, ende totter Stantvasticheyt ende de deucht
 [10] leyden. Ghelijckerwijs die goublome, ende sommige
 [11] andere, door ingeboren aert altijs hen wenden ende
 [12] drayen totter Sonnen, soo is de redelijcheyt altijs ghe-
 [13] keert tot Godt ende haren oorspronck, vast ende on-
 [14] wanckelbaer in alle goet, altijs eens gesint, eens bege-
 [15] rende ende schouwende, fonteyne ende oorspronck alles
 [16] goeden raets ende oprecht oordeels, die welcke ghe-
 [17] hoorsaem te sijn, is ghebieden, ende onderworpen,
 [18] heerschen alle dinghen. Alle die ghene die haer
 [19] onderdanich gheweest is, die heeft sijn begheerlijckheden
 [20] ende die op springende beroerten des herten ghetemt;
 [21] ende die dese navolght (als den draet van Theseus) en ^{18,21.}
 [22] kan niet dwalen in geene dool-hoven des levens. Godt
 [23] selfs comt tot ons, iae (dat nader is) in ons, door dit
 [24] sijne beelt; ende voorwaer, hy heeft seer wel ghesproken
 [25] die daer segt: *Daer is geen goede Siele sonder Godt.* ^{18,25.}
 [26] Maer het ander ende snootste deel (ick segghe den
 [27] Waen) heeft sijn afcomste van het lichaem, ende sulcx
 [28] vander aerden; derhalven ist oock niet dan aertsch
 [29] gesint. Want het lichaem, al ist dat van sy selven onbe-
 [30] roerlijck ende onbevoelijck is, nochtans so ontfanghet
 [31] sijn leven ende roeren vander sielen; ende wederomme
 [32] soo brenghet, door die vensteren des verstants, der sielen
 [33] d'imbeeldingen aller dinghen. Tusschen de siele ende
 [34] het lichaem isser dan als een ghemeynschap ende
 [35] gheselschap aenghegaen, maer ghemeynschap (ist dat
 [36] ghy d'eynde aenmerct) de siele niet ten goede. Want
 [37] sy wort allenskens door de selve af gheleyt uut haer
 [38] hoocheyt, wort gevoecht ende vermengt met die sinnen;
 [39] ende door dese onsuyvere t'samen-comste wort den
 [40] Waen in ons geboren, niet anders sijnde dan een ydel

[1] beeldt ende een schaduwe des Redelijckheys. Welckes
 [2] Waens rechte sitplaetse de sinnen, oorspronck d'aertrijck
 [3] is; daerom sy, veracht ende verworpen sijnde, haer niet
 [4] óprechten, noch yet hoochweerdichs oft hemels aen-
 [5] schouwen en can. Sy is heel ydel, onseker, bedrieghe-
 [6] lijck, van quaden raet en oordeel, berooft voor al het
 [7] gemoet vande Stantvasticheyt ende vande Waerheyt.
 [8] Huyden wilt sy, dat sy morgen versmaet; dit prijst sy,
 [9] dat laect sy; al sonder oordeel, maer alleenlijcken om
 [10] het lichaem ende de sinnen alles toe te gheven ende te
 [11] believe. Ghelijck als d'ooghe, die door eenen mist oft
 [12] water siet, d'oprechte grootte vande dinghen niet wel
 [13] bekennen oft af meten en can, so oock het herte, dat
 [14] door de wolcken der Opinien. Dese is (ist dat ghijt wel
 [15] bevroydt) den mensche de moeder van alle quaet, ende
 [16] in ons den werckman van een verwerret ende beroert
 [17] leven; van haer comet, dat ons de sorghen pijnighen en
 [18] quellen, van haer dat ons d'affectien verscheydelijcken
 [19] trecken, van haer dat wy alle boosheyt onderworpen
 [20] sijn. Daerom, ghelijckerwijs de gene, die uut een stadt
 [21] de tyrannie begheren wech te nemen, voor al het Casteel
 [22] om worpen, soo moeten wy oock (ist dat wy met ernst
 [23] naer een godtsalich leven trachten) het Casteel der
 [24] opinien vernielen. Wij sullen voorwaer met die selve
 [25] altijd vlotende blyven in twyfelinge, twist, tweedracht
 [26] ende beroerten, noch Godt noch den menschen genoech
 [27] vertrouwende. Ende ghelijck als een schip, dat ydel ende
 [28] ongheladen is, inder zee van alle winden herwaerts ende
 [29] derwaerts ghedreven wort, soo gaghet in ons met desen
 [30] woesten sin, als hy met het ghewicht ende den ballast
 [31] der redelijckheyt niet en is gheladen.

Eindnoten:

17,20. *Seneca*: Epistulae Morales, 66, 12.

18,21. *den draet van Theseus*: de draad, dien Theseus aforde in het Labyrinth van Knossos om, na zijn strijd tegen den Minotaurus, den weg naar de buitenwereld terug te vinden.

18,25. *hy... die daer segt*: 'ille quicumque dixit'; duidt niet op een bepaald persoon.

[32] Het seste Capittel.

[33] Lof der Stantvasticheyt, met een

[34] ernstige vermaninghe tot de selve.

[35] Derhalven, Lipsi, soo ghy moecht mercken, den navol-

[36] ger der Opinien is de lichtveerdicheyt; wiens eyghen

[1] is, altijd te veranderen, met leet-wesen. Maer den aen-
 [2] hanger der Redelijcheyt is die Stantvastichey, om die
 [3] welcke aen te nemen ick u met ernste vermane. Wat loopt
 [4] ghy tot de ydele ende uutwendighe dinghen? Dit is alléén
 [5] dese Helena, de welcke u toebrengh dien oprechten Ne^{20,5}.
 [6] penthes, inden welcken vergetenhey is van alle sorghen
 [7] ende droefheyden. Als ghy dien eens ingheswolgen ende
 [8] inghedroncken hebt, soo sult ghy, met opgherechten
 [9] hoofde, teghen allen ghevallen effen staende blyven, als
 [10] in een weechschale noch aen d'een noch aen d'ander
 [11] sijde uutslaen, ende sult u moghen toe eygenen dat
 [12] heerlijk, ende Godt soo naerkomende: *Niet beweecht*
 [13] *te worden*. Hebt ghy niet inde schilden ende devisen van
 [14] sommighe Coninghen by onsen tijden gesien dat hooch
 [15] ende benydelyck spreekwoort, *Noch door hope, noch*
 [16] *door vrees*? het sal u passen, die als een waerachtich
 [17] Coninck, waerachtich vry, Godt alleen onderworpen sult
 [18] wesen, ontslaghen van het iock der affectien ende der
 [19] fortuynen. Ende ghelijckerwijs als men seght, dat som-
 [20] mige rivieren haren ganck nemen dweers door de zee,
 [21] sonder haren vloet oft smaeck te veranderen, soo sult
 [22] ghy oock door allen omringende beroerten, sonder
 [23] souticheydt naer u te trecken uut dese zee der droefenis-
 [24] sen. Licht ghy verslaghen? de Stantvastichey sal u
 [25] weder op heffen. Struyckelt ghy? sy sal u ophouden.
 [26] Loopt ghy door wanhope totten bast oft totten vloet?
 [27] sy sal u vertroosten ende van des doots dorpel weder-
 [28] halen. Grijpt ghy slechts maer moet, vercloeckt u, ende
 [29] stiert u schip tot deser havenen, daer versekerhey, daer
 [30] vrede woont, inde welcke als in eenen vrijt-hof toevlucht
 [31] ende vryhey van allen beroerten ende sorghen is. Als
 [32] ghy in dese haven eens ghetrouwelijcken sijt ghecomen,
 [33] laet dan u vaderlandt beroert sijn, iae gansch ten gronde
 [34] gaen, ghy sult ombeweecht staende blyven. Laet vry den
 [35] storm, donder ende blixem, rondt u vallen: ghy sult
 [36] met ware ende luyde stemme moghen roepen,

37 - *gherust, in t'midden van alle baren.*

Eindnoten:

20,5. *Nepenthes*: drank der vergetelheid.

[1] Het sevenste Capittel.

**[2] Wat ende hoe veelvoudich dat t'ghene is, dat
[3] die Stantvasticheyt beroert. Dat goet ende
[4] quaet uwendich sij. Het quaet tweevoudich,
[5] Ghemeyn ende Eyghen; ende dat uut die selven
[6] t'ghemeyn quaet t'swaerste ende ghevaerlijckste
[7] schijnt te wesen.**

[8] Langius my dit gheseyt hebbende, met meerder hef-
[9] ticheyt ende hitte van sprake en aensicht als hy plachte,
[10] soo isser oock een voncxken goets viers in my ontsteken.
[11] 'Nu wel dan, mijn Vader, seyde ick, (ick mach u voor-
[12] waer so wel heeten, sonder vleyen), leydt ende leert my
[13] daer ghy wilt, verbetert ende richt my; ghy hebt hier
[14] eenen crancken, willich tot alle medecijnen, al wilt ghy
[15] t'vier ende het mes gebruycken.' - 'Jae en trouwen,
[16] seyde Langius, alle beyde te samen; want ter eender
[17] sijden, so sijnder stoppelen vande ydele Waen te ver-
[18] branden, ende ter andere, struycken der Affectien vande
[19] wortel af te houwen. Maer gaen wy wandelen? oft ist
[20] beter ende ghemackelijcker te sitten?' - 'Laet ons
[21] sitten, seyde ick, want mij begint heel banghe te worden,
[22] ende dat om verscheyden saken.' Ende na dat Langius
[23] stoelen hadde doen halen, ende bevolen datmen die inde
[24] sale soude stellen, ende ick neffens hem gheseten was,
[25] heeft hy, een weynich te my waerts keerende, aldus
[26] begonst: 'Ick hebbe tot noch toe, Lipsi, als fundamenten
[27] geleyt, waer op ons toecomende reden bequaem ende
[28] versekert ghebout soude moghen worden; nu, believet
[29] u, sal ick nader comen, d'oorsaken van u droefheyden
[30] ondersoecken, ende metter handt (soomen seyt) u
[31] sweren ende zeeren aentasten. Daer sijn twee dinghen,
[32] die in ons dit Casteel der Stantvasticheyt bevechten, te
[33] weten Valsche goede, ende Valsche quade. Dese heet
[34] ick beyde so, *die in ons niet en sijn, maer rontsom ons,*
[35] *ende die desen binnensten mensche, dat is ons ghemoet,*
[36] *eyghentlijcken noch helpen noch letten.* Daerom en sal
[37] ick niet segghen dat sy metter daet, oft naer redene,

[1] goet oft quaet sijn; wel sal ick die belijden sulcx te
 [2] wesen door opinie, ende door een gemeyn gevoelen des
 [3] volcx. Onder d'eerste tellen sij Rijckdommen, Eer,
 [4] Macht, Ghesontheyt, ende Lanck-leven; onder de laet-
 [5] ste, Armoede, Oneere, Onmachte, Siecten, Sterven,
 [6] ende, om met éénen worde te segghen, al wat anders
 [7] by gheval comt oft uitwendich is. Van desen dobbelen
 [8] struyck sijn de vier Hoof-affectien in ons opgheresen,
 [9] de welcke het menschen leven oeffenen ende slijten, te
 [10] weten Begheerlijckheyte ende Vreuchde, Vrees ende
 [11] Droefheyte; waer van d'eerste twee d'oogh hebben op
 [12] wat Schijngoets ende sijn daer van comen, ende de laet-
 [13] ste, quaet. Sij quetsen ende beroeren t'gemoet alle ^{22,13.}
 [14] t'samen, ende, ten sy ghijt voorsiet, stellen t'selve uut
 [15] sijnen standt; niet nochtans in eenderleye manieren.
 [16] Want aangesien dat des herten ruste ende Stantvas-
 [17] ticheyt ghelegen is als in een gelijcke weechschael, sy
 [18] trecken hem uut dese effenheyte, dié te seer opheffende,
 [19] ende dese nederdruckende. Maer ick laet nu het Valsch
 [20] goet ende die verheffinge varen (want dit u siecte niet
 [21] en is), ende ick come tot die Valsche quaden; de
 [22] welcke weder in twee hoopen ghedeylt worden, te weten
 [23] in Ghemeyne ende Eyghene. Ick definiere oft beteeckene
 [24] de Ghemeyne, *waer van op éénen tijt veel liedens het*
 [25] *ghevoelen t'seffens hebben*, ende de Eyghene, *die elck*
 [26] *een bysonder aengaen*. Onder d'eerste rekene ick Oor-
 [27] loghe, Peste, Honger ende Dieren tijdt, Tyrannie,
 [28] Sterfte, ende alle t'gene dat, buyten yegelijcx huys, de
 [29] gemeynte aengaet. Onder d'andere, Smerte, Armoede,
 [30] Schande, Doot, ende watter soude moghen sijn dat wy
 [31] aenmercken in elcken mensche besonder besloten te
 [32] wesen, als binnens huys. Ende ick en maeck dit onder-
 [33] scheyt aldus niet te vergeefs; want inder waerheyte
 [34] beweentmen al anders ende met een ander ghemoet sijns
 [35] Vaderlandts verderffnisse, t'ballinckschap ende t'on-
 [36] dergaen van veel menschen, dan van sijn eygen selfs
 [37] alleen. Hier by ghevoecht, dat uut dese beyde noch veel-
 [38] derley ende verscheyden siecten spruyten, maer (meyne
 [39] ick wel) uut d'eerste veel swaerder, ende sekerlijck lan-
 [40] gher by blijvende. Want wy sijn, meest al, dese gemeyne

[1] quaden onderworpen, het sy om dat die met een ghewelt
 [2] ende met een ghedruys ons aenvallen, ende den genen,
 [3] diese wederstaen willen, overvallen als met ghewapender
 [4] handt, oft meer om dat sy met eenen schijn van eeren
 [5] voorts comen al vleyende, so dat wy daer dickwils niet
 [6] en bekennen oft en ghevoelen ons de siecte in t'herte
 [7] te groyen. Siet, die ghene die door sijn eyghen pyne oft
 [8] weemoedicheydt verslaghen is, die moet nootsakelijcken
 [9] sijn ghebreck ende swackheyt bekent staen, al ist oock
 [10] dat hijt niet en betert (want wat verschooninghe isser?);
 [11] maer die door de Ghemeyne, het schilt soo veel dat hy
 [12] sijnen feyl en val soude willen bekennen, datter iae sijn
 [13] die hen dies beroemen ende tot eer rekenen. Men heetet
 [14] te wesen een Liefde des landts ende Bermherticheyt;
 [15] ende hoeveel verschillet toch, datmen dese Gemeyne
 [16] cortse niet en stellet onder de deuchden, iae onder de
 [17] goden? Die Poëten ende Orateurs prysen ende inplanten
 [18] allen t'weghen dese vierighe liefde tot het Vaderlandt; die
 [19] welcke ick mede niet heel en verworpe, maer achte ende
 [20] ghevoele dat sy ghematicht moet worden. Tis voorwaer
 [21] een ghebreck, tis een ongetydicheyt, tis eenen afval des
 [22] gemoets van synen rechten stant, maer het is oock een
 [23] sware siecte ter ander syden; want hier in en is
 [24] gheen eenvoudighe smerte, maer vermengt t'samen
 [25] die u ende een andere aengaet. Ende den wee-
 [26] dom, die ghy van eens anders wegghen hebt, is
 [27] oock tweederleye, te weten om der menschen wille,
 [28] ende om uwes landts wille. Op dat ghy te beter
 [29] begrijpt t'ghene dat schijnt te scherpsinnich door my
 [30] geseyt ende gedeylt te worden, neemt by exempel. Siet,
 [31] u Nederlandt dat wort nu benauwt meer als met een-
 [32] derley plage, ende is over al omvanghen met dese
 [33] vlamme des binnelantschen krijchs. Ghy siet al omme
 [34] t'platte landt berooven ende verwoesten, steden ver-
 [35] branden ende vernielen, menschen vanghen ende ver-
 [36] moorden, vrouwen onteeren, maechden schoffieren, ende
 [37] dierghelijcke dinghen, die d'oorloghe mede brengt.
 [38] Hebt ghy hier gheenen weedom? iae ghy; maer ist dat
 [39] ghijt wel insiet, soo is die verscheyden ende ghedeylt:
 [40] want ghy bedroeft u t'samen over u selven, u mede bor-

[1] ghers, u vaderlant. Over u, om der schaden wille; over
 [2] de borghers, om haer menigherley ongeluck ende onder-
 [3] ganck; over t'vaderlant, om veranderinghe ende vernie-
 [4] linghe van wetten en privilegiën. Soo dat ghy ter eender
 [5] syden hebt te roepen, *Wee my allendighe!*; ter anderen,
 [6] *Och Borghers, dat ghy door vyanden handt soo deer-*
 [7] *lijcken sijt bleven!*; ende wederom elders, *Och Vader,*
 [8] *och Vaderlandt!* So dat hy voorwaer wel seer wijs ende
 [9] stantvastich, oft seer stael-hertich soude moeten wesen,
 [10] die door alle dit aen ende opvallende quaet niet en soude
 [11] beweeght worden.

Eindnoten:

22,13. *quaet*: ttz. 'd'oogh hebben op wat schijnquaets'.

[12] Het achste Capittel.

[13] **Het Ghemeyn quaet aenghevochten, maer voor**
 [14] **al dry Affectien ter neder ghevelt. Uut de wel-**
 [15] **cke alhier een eergierighe Beveynstheyt, door**
 [16] **die welcke de menschen haer Eyghen quaedt als**
 [17] **t'Ghemeyn beweenen.**

[18] Wat dunct u, Lipsi, schijnet niet dat ick tegen de
 [19] Stantvasticheyt, die ick drijve, selfs spreke, ende de
 [20] sake van uwe droefheyt bediene? Maer ick heb ghedaen
 [21] als de moedighe ende dappere Veltheeren: ick hebbe al
 [22] uwe macht van volcke te velde ende te stryde ghelocht,
 [23] daer ick nu cloeckelijcken teghen sal vechten, eerst
 [24] schermutsende, daer na in staende slach ende met vlie-
 [25] ghende vendelen. In t'schermutseren soo moet ick (by
 [26] maniere van spreken) staens voets vertreden dry Affec-
 [27] tien, de welcke onse Stantvasticheyt seer teghen sijn:
 [28] te weten, Gheveystheyt, Lants-liefde, Medelydenheyt.
 [29] En voor al d'eerste. Ghy segt het Ghemeyn quaet u
 [30] ondrachelijck te sijn, t'selve u een groot cruys, iae die
 [31] doot te wesen. Hoe? segt-ghy dit in ernst? oft schuylt
 [32] hier onder eenich bedroch en geveystheyt?' - Hier op,
 [33] als vergramt, ick antwoorde: 'Maer vraecht ghy oock
 [34] sulcx in ernste? oft bespot ende terghyt ghy my?' -

[1] 'Vrylijck in ernste, antwoorde hy, want daer sijnder
 [2] veel in u sieckhuys, die de medecijnen bedrieghen, ende
 [3] ghelaten hen weedom te hebben over t'Ghemeyne quaet,
 [4] die sy inder waerheyte hebben over hen Eyghene. Ick
 [5] vraghe u dan nu, oft ghy in u selfs ghenoech bevint,
 [6] dat dese sorghe (*Die u nu aldus teert, ende in t'herte*^{25,6.}
 [7] *blijft stekende*) aenghenomen is om uws vaderlandts, oft
 [8] om uwen t'wille?' - Ick antwoorde: 'Twyfelt ghy
 [9] daer aen? Ick segge u, Langi, desen rouwe hebbe ick
 [10] alleen ter oorsaken van mijn vaderlandt, iae om mijn
 [11] vaderlandt.' - Hy, t'hoofd schuddende, seyde: 'Lieve
 [12] ioncman, siet wel toe wat ghy segt. Want t'gave my
 [13] wondere, is dese uutmeynde ende oprechte lants-liefde
 [14] in u: voorwaer, sy is by weynige menschen! Wy becla-
 [15] gen ons dickwils over de gemeyne plaghen, ick bekent,
 [16] ende daer en is gheen weedom so gemeyn ende meer-
 [17] der daghelijcx voorcomende; maer ist dat ghijt nader
 [18] ondersoeckt, ghy sult ghemeynlijcken een verschil vinden
 [19] tusschen de tonge ende t'herte. Dit sijn voorwaer schijn-
 [20] eerlijcke woorden, *De verderffnisse mijns vaderlants*
 [21] *die maect my beroert*, maer niet warachtighe; sy comen
 [22] maer vande tonge, niet uut het herte. Ick soude hier wel
 [23] moghen segghen van vele onder u, dat van Polus den
 [24] beroemden Camerspeelder gheschreven wort; de
 [25] welcke, als hy binnen Athenen een fabel speelde (waer
 [26] inne eenighen weedom ende droefheyte te vertoonen
 [27] was), heeft hy heymelijcken op t' Tonneel ghebrocht
 [28] t'gebeente ende kiste van sijnen af gestorven sone, ende
 [29] also het heel Theater vervult met warachtighen rouwe
 [30] ende suchten. O goede lieden, voorwaer ghy speelt een
 [31] Camerspel, ende bedeckt sijnde met het mommen-
 [32] aensicht des vaderlands, beweent ghy met warachtigher
 [33] tranen uwe Eyghen schade. Petronius Arbiter seyt, *dat*^{25,33.}
 [34] *de heele werelt een Camerspel speelt*, voorwaer, tis hier
 [35] alsoo. 'Dese inwendighe oorloghe (segghen sy) die
 [36] quelt ons, d'onnoosel uutghestorte bloet, ende het verlies
 [37] van onsen vrydom ende privilegien.' Ist alsoo? Voor-
 [38] waer, ick sie uwen weedom; ick vrage alleen ende
 [39] ondersoecke d'oorsake. Ist om dat niet wel en gaet met
 [40] de Ghemeyn saken? ghy Camerspeelders, doet u mom-

[1] aensicht af; t'is om dat niet wel en gaet met u eyghen
 [2] saken. Wy hebben die boeren dickwils ghesien, als ser een
 [3] schielijck onweder oft tempeest oprese, met vervaertheyt
 [4] te hoop loopen, ende Godt veel schoon beloften doen;
 [5] dat gepasseert sijnde, gaet roeptse dan eens bysonder,
 [6] ende ondervraechtse, ghy sult bevinden dat een yege-
 [7] lijcken van hun maer voor sijn eyghen ghewas ende
 [8] ackerken ghevreest heeft. Laet hier in dese stadt maer
 [9] eens brandt gheroepen worden: de creupele ende blinde
 [10] (by maniere van spreken) sullender toe loopen om te
 [11] blusschen. Wat meynt ghy? ist door liefde die sy heb-
 [12] ben tot hun vaderlant? Jae, vraghet hen eens: t'is om
 [13] dat dese schade elck een bysonder aengaet, oft de vreesse
 [14] van dien. Diesghelijcx ist hier oock; ende t'Ghemeyne
 [15] quaet beroert ende beweecht doorgaens de menschen,
 [16] niet om dattet een schade is die veel lieden aengaet,
 [17] maer om dat sy selfs mede onder die vele begrepen sijn.

Eindnoten:

25.6. *Die u nu aldus teert...*: vers van Ennius, geciteerd bij het begin van Cicero's *De Senectute*.
 25.33. *Petronius Arbitr: Satyricon*, 80.

[18] Het neghenste Capittel.

[19] Die selfste gheveynstheyt wort claerder ontdect,
 [20] ende met exempelen bewesen. In t'cort van t'
 [21] waerachtich vaderlandt. Item vande menschen
 [22] boosheyt, die hen in eens anders verdriet ver-
 [23] blyden, als sy selfs daer niet in en sijn.

[24] Jae, laet dese sake bedient worden voor u selfs als
 [25] rechter, ende in uwer vierschale; maer, alst hier voortijts
 [26] plach, met open deuren. Vreest ghy dese oorloghe?
 [27] iae, ghy vreestse. Waerom? om dat met d'oorloghe
 [28] ghemeynelijcken onderganck ende verderffnisse ver-
 [29] menght is. Wien comt de verderffnisse toe? nu eenighe
 [30] andere, maer sy mach oock u wel comen te ghenaecken.
 [31] Siet (ist dat ghy de waerheyt belyden wilt sonder eenighe
 [32] pyne), dit is den oorspronck, dit is de fonteyne van
 [33] uwen weedom! Ghelijckerwijs die oock vervaert sijn

[1] ende beven, die ontrent den ghenen staen die vanden
 [2] donder gheslagen sijn, alsoo, in dese groote en gemeyne
 [3] verderffenissen, comt de schade te vallen op weynige
 [4] persoonen, maer de vreesse op alle; de welcke ist dat ghy
 [5] beneemt, soo neemt ghy mede wech de droefheyte.
 [6] Hoort: ist datter een groote oorloghe gevoert wort in
 [7] Ethiopien oft Indien, ghy en sult niet beroert wesen,
 [8] midts dat ghy uut allen noot sijt; maer isser oorloghe
 [9] in t'Nederlandt, ghy weent, kermt, slaecht u hooft ende
 [10] borste. Maer, liever, is uwen rouw om die gemeyne
 [11] schade, wat onderscheyt is hier? Ghy moecht segghen:
 [12] 'Jae, dat en is mijn vaderlant niet.' O dwaes! en sijn
 [13] die lieden oock niet van eender afcomste ende gheboor-
 [14] ten met u? onder één ghewelfsel des hemels? op een-
 [15] derleye rondicheyt des aertbodems? Hout ghy voor, het
 [16] vaderlant te wesen dit hoecxken landts, met dese ber-
 [17] ghen besloten, met dese rivieren omringhelt? Ghy doolt:
 [18] t'is de gansche werelt, wer-waert datter menschen sijn
 [19] die hen afcomste hebben van dat hemelsche saedt. So-
 [20] crates antwoorde hier voortijts seer wel, ghevraecht
 [21] sijnde van waer hy was: 'vander werelt,' seyde hy.
 [22] Want een groot ende cloeck herte, dat en besluyt sy
 [23] selven niet tusschen dese palen des Waens; maer metten
 [24] ghedachten ende verstant begrijpet ende omvanghet
 [25] desen gantschen aertbodem als syne. Wy hebben som-
 [26] tijts ghesien (niet sonder ons lachen) eenighe sotten,
 [27] die welcke den bewaerder oft meester met een cleyn
 [28] stroeyken oft draeyken bont, ende bleven staende, al oft
 [29] sy aen yseren ketenen vast gemaect hadden gheweest.
 [30] Desgelijcx is dese onse dwaesheyte, die door eenen ydelen
 [31] bant des Waens verbonden blyven aan een seker stucx-
 [32] ken der aerden. Maer op dat ick dese rouwe spijsse
 [33] wech neme (want ick sorghe dat ghyse qualijc sout
 [34] kunnen verdouwen), voeghe ick daer by: waert soo,
 [35] datter eenighen Godt u borghe bleve, duerende dese
 [36] oorloghe, dat u veldekens niet aenghetast en souden
 [37] worden, u huys ende ghelt behouden blyven, ende dat
 [38] hy u selfs stelde op eenen bergh, overdeckt met eenighe
 [39] wolcke (als by Homerus), soudt ghy oock noch bedroeft ^{27,39.}
 [40] syn? Ick en soude dat van u niet wel dorven seggen,

[1] maer daer sijnder voorwaer die verblijt souden wesen,
 [2] ende die hen ooghen verfrayen souden in desen ghe-
 [3] mengden hoop der verslagender menschen. Wat ont-
 [4] kent ghijt, oft verwondert u dies? De boosheyd, in des
 [5] menschen verstant ghewortelt, is sulcx (ghelijck den
 [6] ouden Poët spreeckt) dat ^{28,6.}

7 *Als sy uut t'verdriet is en uut lyen,*

8 *In eens anders quaet haer sal verblyen.*

[9] Ende ghelijck ons sommighe appelen inden smaeck
 [10] soetelijcken suer sijn, soo oock de sorgen van ander lie-
 [11] den, wy ombesorcht sijnde. Stelt my daer yemant op den
 [12] zeekant, die een schip-brekinge siet: hy sal beroert ende
 [13] beweeght worden, maer niet sonder eenige ketelinge der
 [14] inwendige blyschap, midts dat hy t'ghevaer van
 [15] anderen aensiet, sonder t'syne. Maer stelt hem eens in
 [16] dat selfste bestormde schip: hy sal voorwaer droeve
 [17] sijn met een ander droefheyd! Alsoo (alst wijt al gheseyt
 [18] hebben) gaghert hier oock; ende wy sijn van herten
 [19] rouwich ende droeve om ons Eyghen ongeluck, ende maer
 [20] om wel-staens wille oft door ghewoonte om het Ghe-
 [21] meyn. Daerom, Lipsi, doet toch ten laetsten dese
 [22] Camerspelighe behanckselen wech, vout die gordynen
 [23] toe, ende, latende alle gheveynstheyd, verthoont ons u
 [24] oprecht aensicht des droefheyts.'

Eindnoten:

27,39. *als by Homerus*: wanneer de Homerische goden een strijder aan het gevaar willen onttrekken, hullen zij hem in een onzichtbaar-makende wolk.

28,6. *den ouden Poët?* Lipsius vergist zich waarschijnlijk; het gezegde komt voor bij Cicero, *Tusculanae Disputationes*, IV, 16.

[25] Het thienste Capittel.

[26] Een beclach om dese vrymoedighe berispinghe
 [27] Langii; maer daer by gevoecht, t'selve het ampt
 [28] eens Philosophs te sijn. Gepoocht te weder-
 [29] legghen het voorgaende; ende vande plicht ende
 [30] liefde tot den vaderlande.

[31] Dese schermutsinghe docht my al dapper ende heftich
 [32] te wesen; de welcke afbrekende, seyde ick: 'Wat is
 [33] dit voor een vryheyd, iae bitterheyd? Treect ghy my soo

[1] by d'ooren? weet ghy my soo te nypen? Ick soude u
 [2] te recht wel moghen aenspreken met den poët Euripides: ^{29,2.}

3 *Wilt toch tot mijn siecte gheen siecte meer seynden:*

4 *Ick ben ghenoech gheplaecht, vermeert niet mijn alleynen.'*

[5] - Langius, my toelachende: 'Hoe? seyde hy, ver-
 [6] wacht ghy dan van my gesuyckerde coecxkens, oft
 [7] soeten wijn? maer van te voren soo begeerdy t'vier ende
 [8] t'mes. Ende dat seer wel; want, Lipsi, ghy hoort eenen
 [9] Filosooph, ende geenen pyper; wiens voornemen is u
 [10] te leeren, en niet te leyden; te gherieven, ende niet te
 [11] believeen. My is liever dat ghy schaem-root wort, dan
 [12] lacht; dat ghy berouw hebt, dan verheucht. Hier voor-
 [13] tijts riep den wysen Rufus: *O ghy mannen, die Schole* ^{29,13.}
 [14] *eens Filosoophs is als het huys van een medecijn:*
 [15] daermen henen loopt om der ghesontheyts wille, ende
 [16] niet om wellust. Dien siel-medecijn en pluymstreect niet,
 [17] hy en vleyt niet; maer hy steeckt, hy nijpt, hy schaeft,
 [18] ende vaecht de vuylicheyte des herten wech als met een
 [19] dóór bytende sout sijnder woorden. Daarom, Lipsi, en
 [20] meynt voortaan niet dat ick u roosen, honich oft suyker
 [21] sal voorstellen; maer doornen, messen, alsem ende asijn.'
 [22] - Ick sprack hier weder: 'Voorwaer, Langi, (ist my
 [23] gheoorloft te seggen), ghy handelt qualijcken ende niet
 [24] recht met my; noch ghy en veldt my niet met eenen
 [25] wettelijcken grijp, als een vroom worstelaer, maer stelt
 [26] my den voet door loose betraptheyt. Gheveynsdelijck
 [27] (seght ghy) beweenen wy ons vaderlant, ende niet om
 [28] haren t'wille. Soude ick sulcx doen? geensins. Want
 [29] op dat ick u dit toe late (ick wil ter goeder trouwen
 [30] wandelen en handelen) dat ick in desen oock eenichsins
 [31] d'oogh hebbe op mijn selfs: maer niet gheheel. Ick ben
 [32] boven al droef, Langi, om mijns vaderlants wille, ende
 [33] sal oock droef sijn, al waert dat my daer in gheen ghe-
 [34] vaerlijcheyt met allen ghelegen ware. Met rechte;
 [35] naedemael sy t'ghene is, dat my ontfangen, gevoet,
 [36] onderhouden heeft, wesende, naer t'ghevoelen van allen
 [37] menschen, mijn alderheylichste ende oudste moeder.
 [38] Maer ghy gheeft my die gansche werelt voor een vader-

[1] lant. Wie loochent dat? Maer belijdt ghy mede, dat ick,
 [2] boven dit groote ende ghemeyn, noch een andere hebbe,
 [3] niet soo wijt loopende ende meer toegheeyghent, ende
 [4] daer ick met eenen verborghenen bandt der naturen
 [5] nader aen ben verbonden. Ten sy dat u ghevoelen is,
 [6] geen lockende ende treckende cracht te wesen in dese
 [7] geboortlijcke aerde, die eerst de swaerte ons lichaems
 [8] ghedraghen heeft, die wy met ons voeten betreden
 [9] hebben, wiens locht wy aen en in getrocken hebben,
 [10] daer in ons kinsheydt ghecreeschen, ionckheyt ghespeelt
 [11] heeft, ieucht gheoeffent ende op ghevoet is; daer wy de
 [12] locht ghewent sijn, de rivieren ende velden kennen;
 [13] daer wy vrienden, maghen ende speel-ghesellen hebben,
 [14] ende soo veel ghenuchten ende vrolijckheys, die wy
 [15] elders te vergeefs soudē soecken. Ende dit en is geen
 [16] dun draeyken des Waens (also ghy u laet duncken),
 [17] maer het sijn wel vaste boyen der naturen. Slaet d'oogh
 [18] op de beesten. De wilde dieren hebben hen hollen lief,
 [19] ende kennen die; de voghelen haer nesten; de visschen
 [20] selve, in dese groote ende onafghepaelde zee, houden
 [21] hen geren op een sekere kuste. Wat sal ick dan vande
 [22] menschen seggen? die welcke, steeds oft boers, aen dit
 [23] clontken geboortlijcke aerdens so gehecht sijn, dat elck
 [24] een (die een man is) hem niet en ontsiet, voor dat ende in
 [25] dat te sterven. Daerom, o Langi, can ick dese uwe
 [26] nieuwe ende straffe wijsheyt noch ghevolghen noch
 [27] verstaen, maer beter het ghene dat Euripides warach-^{30,27.}
 [28] telijcken schrijft:

29 *Liefde tot t'vaderlant moet yegelijck dragen;*

30 *Den noot sulcx ghebiet, elck neemt daer in behaghen.'*

Eindnoten:

- 29,2. *Euripides*: *Alkestis*, 1047-48.
 29,13. *Rufus*: cfr. *Arrianus*, *Diatribai*, III, 23, 30.
 30,27. *Euripides*: *Phoenissae*, 358-359.

[1] Het XI. Capittel.

[2] Die te seer groote Affectie tot het vaderlandt
[3] wederleyt; de welcke, gelijck hier bewesen, een
[4] Landtsliefde valschelijck gheheeten wordt. Item
[5] van waer den oorspronck der selver comt; ende
[6] wat eyghentlijcken ende warachtelijcken het
[7] Vaderlandt is.

[8] Op dese woorden Langius al grenikende my antwoor-
[9] de: 'Jonckman, ghy hebt een wonderlijcke Lants-liefde,
[10] ende ick meyne dat den broeder van M. Antoninus in
[11] t'perijckel staet van synen bynaem te verliesen ^(a).
[12] Maer het comt wel ter slach, dat dese affectie haer hier
[13] soo bloot gheeft, ende uut sijn geleder comt ghelooopen,
[14] de welcke ick voor my ghenomen hadde aen te rennen,
[15] ende met een lichte lancie te doorsteken. Ick sal haer
[16] voor al dat frayste cleet (daer sy haer qualijck ende
[17] t'onrechte mede verciert) gaen uut trecken ende ont-
[18] rooven. Dese liefde tot den vaderlande wort ghemeyne-
[19] lijcken gheheeten in t'Latijn *Pietas*, oft Godtvruch-
[20] ticheyt ^(b); het welcke ick belyde boven mijn verstant,
[21] ende by my niet wel verdrachelijck te sijn. Want hoe
[22] sout toch een Godtvruchticheyt wesen? de welcke ick
[23] weet te sijn een uutmeynde deucht, ende eyghentlijcken
[24] niet anders dan *de wettelijcke eere ende liefde diemen*
[25] *Godt ende sijn Ouders schuldich is*. Hoe comt toch het
[26] vaderlandt hier tusschen beyden ^(c)? 'Jae, segghen sy,
[27] om dat sy oock d'alderheylichste ende d'outste moeder
[28] is.' O onbescheyde menschen! en die de redelijckheyt
[29] niet alléén te cort en doet, maer de nature selfs! Is
[30] t'vaderlant de moeder? waerom toch? oft in wat ma-
[31] nieren? Ick ben in dit stuck heel blindt; ende ghy,

(a) Om dat men dien den Liefhebber hiet.

(b) Dit deel van t'Capittel is meest ghegront op het Latijn, ende daer toe by den Leser te trecken.

(c) Want sy maken dry distinctien der Godtvruchticheydt: tot Godt, tot t'Vaderlant, ende tot syne Ouders.

[1] Lipsi, ist dat ghy scherpsieniger sijt, wilt mijn doncker-
 [2] heydt verlichten. Daerom, om dattet u ontfanghen heeft?
 [3] het scheen dat ghy te voren dat segghen woudt: dat
 [4] selfste doet oock eenen weerd, oft herbergier. Hevet u
 [5] gevoet? het selfste heeft u voedster oock wel ghedaen.
 [6] Hevet u onderhouden? de beesten, boomen, vruchten
 [7] doen dagelijcx sulcx, ende ondere die groote lichamen,
 [8] niet ghemeyns met d'aerde hebbende, den Hemel, de
 [9] Locht, d'Water. Ende om cort te maken, trect elders,
 [10] ende alle andere aerde sal u van ghelijcke doen. Dit sijn
 [11] voorwaer al ydele woorden ende sonder slot, daer ghy ^{32,11.}
 [12] anders niet en sout connen uut ghetrecken dan een slecht
 [13] ende onnut sap der Opinien. Onse ouders sijn alleen de
 [14] ghene die ons ghevoet, ghewonnen ende ghedraghen
 [15] hebben, van wiens saet, bloet ende vleesch wy oock saet,
 [16] bloet ende vleesch sijn; ende isser yet van alle dese
 [17] dinghen die welcke den vaderlanden by eenighe ghe-
 [18] lijckenisse toecomen, ick ben te vreden dat ick gheacht
 [19] sy, dese Godtvruchticheyt te bevechten met plumpe
 [20] wapenen. 'Hoe? (moghet ghy segghen), veel gheleerde
 [21] ende achtbare mannen hebben sulcx nochtans te veel
 [22] plaetsen ghesproken!' Ick belydet; maer sy hebben
 [23] daer in gevolcht die ghemeyn maniere van spreken, niet
 [24] die waerheyt. Die welcke in dien ghy plaetse geeft, ghy
 [25] sult dien heylighen ende hoochweerdigen naem Godt
 [26] ende (believet u) u ouders laten, ende sult dese affectie
 [27] (oock binnen haer palen blyvende) te vreden heeten te
 [28] wesen met den eerlijcken tytel der Liefden. Maer dus
 [29] verre vanden naem alleenlijcken; laet ons liever de sake
 [30] in haer selfs insien. De welcke ick gheensins gheheelijck
 [31] wech neme, maer besnyde ende besnoye die selve als
 [32] met een scheer-mes der rechter Redelijckheyts. Want
 [33] ghelijckerwijs den wijngaert hem te seer uitspreyt, hy
 [34] en sy gesneden, soo oock dese affectien, die op ghebla-
 [35] sen ende gedreven worden door den wint ende Waen
 [36] der gemeynten. Nochtans belyde ick gerne, Lipsi,
 [37] (want ick ben soo seer van alle menscheyt ende borger-
 [38] schap niet vervremt), dat een yeghelijcken van ons
 [39] eenighen treck ende liefde draecht tot dit cleyn vader-
 [40] lant; maer de saecken ende oorspronck van dien en sijn

[1] u, alsoo ick bemercke, niet wel bekend. Ghy acht die te
 [2] wesen vander naturen; maer sy sijn voorwaer door ghe-
 [3] woonte ende instellinghe. Want nae dat de menschen
 [4] ghedreven sijn gheweest uut dat rouw ende woest leven
 [5] van de dorpen ende ackers nae de steden, ende begonst
 [6] hebben huysen ende vesten te bouwen, vergaderinghen
 [7] te maken, ende met een ghemeyn accoordt malcanderen
 [8] ghewelt te doen oft keeren, soo isser nootelijcken onder
 [9] henlieden een maetschappye ende gemeynschap opghe-
 [10] resen van veel dingen. Sy hebben sommige landen ende
 [11] palen onder hen ghemeyn ghehad, hen gemeyn-kercken,
 [12] merckten, schat-cameren, vierschalen, ende, dat den
 [13] meesten bandt is, hen ceremonien, wetten, ende rechten.
 [14] Welcke dinghen allegader onse giericheyt (die oock niet
 [15] heel en al verdoolt en is gheweest) soo begonst heeft
 [16] te beminnen ende beneersten als haer eyghen. Want
 [17] sekerlijck elcken borgher daer recht toe heeft; ende daer
 [18] en is gheen onderscheyt tusschen die ende die eyghen
 [19] besittingen, dan dat sy éénen alleen niet toe en comen.
 [20] Dese ghemeynschap heeft voorts gebracht een forme
 [21] ende ghedaente van eenen nieuwen staet, de welcke wy
 [22] de Republicque oft t'Ghemeyn beste, ende oock eygent-
 [23] lijcken het Vaderlant noemen en nemen. Ende als de ^{33,23.}
 [24] menschen in t'selfste begonsten te verstaen, hoe veel
 [25] datter aen ghelegen was tot het welvaren van een
 [26] yeghelijcken, soo sijnder oock wetten ghestelt om dat te
 [27] voorderen ende beschermen, oft ommers daer is een oudt
 [28] hercomen af ghesproten, cracht hebbende van wetten.
 [29] Daer van ist, dat wy verblijdt worden alst die selve wel
 [30] gaet, bedroeft qualijck gaende; want metter daet sijn
 [31] ons eyghen goeden behouden, t'gemeyne besten behou-
 [32] den, ende verloren, dāt verloren. Daer van ist, dat wy
 [33] eenen treck ende liefde tot t'selfste hebben; de welcke
 [34] ons ouders altijd vermeerdert hebben om den ghemeynen ^{33,34.}
 [35] oorbaer, soo wel met raedt als met daet den vaderlande
 [36] een hoocheyt ende Maiesteyt by brengende; waer henen
 [37] dat ons oock een verborghene voorsichticheyt Godts is
 [38] treckende. Soo comt dan dese affectie (naer mijn oor-
 [39] deel) door insettinghe. Quaem sy vander naturen, soo
 [40] ghy voorstedet, hoe comet dan dat sy by ende in een

[1] yegelijcken niet al even ghelijck, ende met eender maten
 [2] gestort en is? dat d'Edele ende Rijcke hen vaderlandt
 [3] liever hebben ende meer versorghen dan gemeyn ende
 [4] arme lieden? die doorgaens meer besorcht sijn voor
 [5] t'gene dat hun aengaet, dan voor het ghemeyn; het
 [6] welck nochtans seker is dat anders ghebuert in alle
 [7] affectien die door het crachtich bevel der naturen ge-
 [8] dreven sijn. Ten anderen, wat redenen sult ghy by bren-
 [9] ghen, dat so cleyne lichte sake so haestelijcken dese
 [10] liefde vermindert oft wech neemt? Siet dien door liefde,
 [11] desen door toorne, een ander door versmaetheyt hem
 [12] vaderlandt verlaten, ende hoe veel, huydens-daechs,
 [13] door die heylighe Giericheyt? Hoe veel Italianen heb-^{34,13.}
 [14] ben Italien, de Coninginne alder landen, verlaten, ende
 [15] sijn in Vranckrijck, Duytschlandt, iae in Moscovien
 [16] gaen wonen, alleen om t'profijt ende t'ghewins wille?
 [17] Hoe menich duysent Spaignaerden treckt de ghelt-
 [18] giericheyt oft staet-giericheyt alle iaren in verre landen,
 [19] ende onder een ander Sonne? Waer uut dat vastelijck
 [20] ende crachtelijck bewesen wort, alle desen bandt, den
 [21] welcken soo haest ende lichtveerdichlijcken door eenighe
 [22] begheerlijckheyt ghebroken ende ontbonden wort, uut-
 [23] wendich ende vanden Waen te wesen. Ghy sijt oock
 [24] heel ende al verdoelt, Lipsi, als ghy het vaderlandt soo
 [25] bepaelt. Ghy verbindt dat aen dit stucxken landts onser
 [26] geboorten, dat wy betreden ende bewandelt hebben,
 [27] ende wat ghy meer met een ydel geluyt in d'ooren doet
 [28] klincken. Ghy wilt (maer te vergheefs) van daer halen
 [29] d'oorsaken van dese liefde, die wy tot t'vaderlant dra-
 [30] gen. Want ist datmen ons gheboortichlandt alléén sulcx
 [31] soude noemen, soo waer Bruessel alleen mijn vaderlandt,^{34,31.}
 [32] Overyssche het uwe, yemant anders eenige schuere oft^{34,32.}
 [33] hutte, iae de menighen oock gheen hutte, maer t'woudt
 [34] oft t'bloote veldt. Soude dan mijn liefde ende sorghe
 [35] tusschen dese enghe palen besloten wesen? soude ick
 [36] die hoeve oft dat huis alléén omvanghen ende bescher-
 [37] men voor mijn vaderlant? Hier siet ghy u slechticheyt,
 [38] ende hoe gheluckich die landt ende boschluyden souden
 [39] sijn (volgende u seggen), wiens gheboor-plaetse altijt
 [40] groyende ende bloyende, ende by nae ghestelt uut alle

[1] perijckel van neerlaghe oft verganckelijckheyt is. Maar
 [2] neen, voorwaer neen, dat en is t'vaderlant niet, maer
 [3] (soo ick gheseyt hebbe) eenen eenighen staet die, als
 [4] een ghemeyn schip, onder éénen Coninck oft één Wet
 [5] is. Den welcken wilt ghy dat alle borghers te recht
 [6] beminnen? ick salt u belyden. Beschermen? ick salt be-
 [7] kennen. Daer voor sterven? ick salt toe laten; maer niet
 [8] oock datmen ligghe, cryte, huyle.

9 *T'is eerlijck, loflijk, en den Borgheren seer soet,*
 10 *Voor t'vaderlandt te sterven ende storten sijn bloet,*

[11] heeft hier voortijts den Poët geseyt, met een wel ghe-^{35,11.}
 [12] vallen en behaghen van al de toehoorders; maer *sterven*
 [13] seyt hy, niet *cryten*. Want wy moeten in dier voeghen
 [14] vrome borghers sijn, dat wy mede vrome mannen bly-
 [15] ven; de welcke wy laten te sijn, ons tot karmen en
 [16] klaghen ghevende als kinderen en vrouwen. Ten
 [17] laetsten, Lipsi, soo plante ick in u dit hoochweerdich
 [18] ende verborghen: ist dat ghy den heelen mensche
 [19] insiet, alle dese vaderlanden ydel ende valsch te wesen,
 [20] ende datter wel eenich mach den lichame toegherekent
 [21] worden, maer der sielen gheene; die, af ghedaelt
 [22] wesende van dat opperste huys, heeft alle dit aertrijck
 [23] als een bewaernisse ende kercker. Maer den hemel is
 [24] haer oprecht ende waerachtich vaderlandt; naer den
 [25] welcken laet ons haecken, op dat wy uiter herten met
 [26] Anaxagora dit sotte volck moghen beantwoorden, die ^{35,26.}
 [27] vrighen: *Draecht ghy geen sorghe voor u vaderlandt?*,
 [28] *Jae ick, voor dāt vaderlandt,* ende heffen het herte ende
 [29] den vingher op nae den hemel.'

Eindnoten:

- 32,11. *sonder slot*: onsamenhangend.
 33,23. *het Vaderlant noemen en nemen*: het vaderland noemen en als dusdanig aanvaarden. De woordspeling komt niet voor in het Latijn.
 33,34. ons *ouders*: 'maiores': onze voorouders.
 34,13. *die heylighe Giericheyt*: 'Lucius ille deus': de god die aanzet tot winstbejag.
 34,31. *Bruessel alleen mijn vaderlandt*: volgens andere tijdgenoten was Langius te Gent of te Brugge geboren; in werkelijkheid was hij afkomstig van Berquiny, nabij Kassel (cfr. ROULEZ, *B.N.*, T. V, col. 310-311).
 34,32. *Overysche het uwe*: cfr. Inleiding, p. VII.
 35,11. *den Poët*: Horatius, Oden, III, 2, 13.
 35,26. *met Anaxagora*: cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijsgeren, II, 3, 7.

[30] Het XII. Capittel.

[31] De derde Affectie wort een mate ghestelt, de

[32] welcke Medelydenheyt oft Deernisse gheuoemt
[33] wort. Die selve ondeucht te wesen, ende, tot ver-
[34] claringe, onderscheyden van Barmherticheyt.
[35] Hoe, ende hoe verre, die te ghebruycken sy.

[36] My docht dat my Langius met dese redenen een
[37] doncker wolcke van t'herte verdreven hadde, ende ick

[1] seyde tot hem: 'Mijn vader, ghy helpt my grootelijck,
 [2] soo vermanende als leerende; ende my dunckt, dat ick
 [3] nu by nae soude mogen bedwinghen d' affectie tot mijn
 [4] vaderlant, oft den staet des selfs, maer noch niet de
 [5] ghene, die ick tot den menschen selve ben draghende.
 [6] Hoe en souden my toch mijns vaderlants verderffenissen
 [7] niet aengaen en nagaen, ommer om mijn medeborgers ^{36,7.}
 [8] ende lantslieden wille, die aldus in dese zee der ellen-
 [9] dicheyden walken, ende deerlijcken ende verscheyde-
 [10] lijcken vergaen?' - Langius, my d'woort af nemende,
 [11] seyde: 'Lipsi, dit en is eyghentlijcken gheen weedom
 [12] oft rouwe, maer Medelydenheyt oft deernisse, de welcke
 [13] selfs van een wijs ende standtvastich man behoort ver-
 [14] acht te worden. Want hem betaemt niet beter dan een
 [15] vasticheydt ende sterckte des herten; de welcke niet
 [16] wesen en kunnen in dien hy weerslaghen wort, niet
 [17] alleen door sijns selfs, maer door eens anders droef-
 [18] heydt.' - Hier brack ick hem weder sijn propoost,
 [19] ende seyde: 'Wat sijn dit voor steeckdoornen vanden
 [20] Philosophen? Verbiet ghy my, eenighe deernisse te
 [21] hebben? maer dit is een deucht by alle goede lieden,
 [22] sonderlinghe by ons die in een waerachtighe Religie
 [23] ende Godtvruchticheyt opgevoet sijn.' - Langius,
 [24] wederom, wel dapperlijcken antwoorde my: 'Jae, ick
 [25] verbiedet; ende, can ick dese cranckte des ghemoets
 [26] wech nemen, gheen goede luyden sullent qualijck ne-
 [27] men. Want t'is voorwaer een cranckte; ende hy en is
 [28] niet verre van lyden, die medelyden heeft. Ghelijckt een
 [29] teecken is van crancke ende quade ooghen, als men door
 [30] t'aensien van eenen leepoogh selve loopende ooghen
 [31] crijcht, soo gaghethet met het herte, weedom cryghende in
 [32] eens anders weedom. Ende mach wel te recht gheheeten
 [33] worden *een ghebreck van een cleyn neerslaghen ghe-*
 [34] *moet, het welcke door een ghedaente van eens anders*
 [35] *quaet terstont oock nedersinckt.* Wel hoe? sullen wy
 [36] dan soo hert ende wreedt sijn, dat wy niemant toe en
 [37] staen, beweecht oft ghebuycht te worden in eens anders
 [38] droefheydt? Jae en trouwen, beweecht worden mishaecht
 [39] my niet; maer om by te staen, ende niet om te kermen:
 [40] Bermherticheyt laet ick u toe, niet Deernisse. Want t'lust ^{36,40.}

[1] my nu, die te onderscheyden ende, om u te leeren, een
 [2] weynich wijcken vande strengheyte der Philosophen. Ick
 [3] heete Bermherticheyt te wesen, *een gheneychtheyt des*
 [4] *herten, eens anders armoede oft droefenisse te verlichten.*
 [5] Dat is, o Lipsi, die deucht, de welke ghy maer en siet
 [6] als door eenen nevel, ende voor de welke dese deernisse
 [7] u te voren comt ende u bedrieght. Ghy moecht segghen,
 [8] dattet menschelijck is beweeght te worden ende deer-
 [9] nisse te hebben. Wel, het sy so: ist daerom wél? Meynt
 [10] ghy datter eenighe deucht gheleghen is in die saech-
 [11] ticheyt ende cleynmoedicheydt des herten? in t'suchten
 [12] ende t'versuchten? dat ghy met den ghenen die in pyne
 [13] ende weedom is, oock veel ghebroken woorden uut
 [14] snorckt? Ghy sijt verdoolt. Ick soude u in dier voegen
 [15] moghen by brenghen veel oude gierighe vrouwen ende
 [16] wrecke grysaerts, uut wiens ooghen ghy eer duysent ^{37,16.}
 [17] tranen soudt connen perssen, dan eenen penninck uut hun
 [18] borse. Maer dien onsen bermhertighen, daer ick u van
 [19] spreke, die en sal geen Deernisse hebben; nochtans sal
 [20] hy dat selve al ende veel meer doen als de ghene die met
 [21] deernisse bevaen sijn. Hy sal eens anders quaet met
 [22] menschelijcke, doch met cloecke ooghen aensien; met
 [23] ernstighen gedaente aenspreken, maer niet droef-
 [24] gelatich oft verworpen. Hy sal sterck wesen in troosten,
 [25] mildt in t'helpen; meer ende ghewillichlijcker doen dan
 [26] hy seyt; oock veel eer den armen ende den behoefte-
 [27] lijcken de hant reycken, dan woorden gheven; ende sal,
 [28] in alle dit, wyselijcken ende voorsichtelijcken handelen,
 [29] op dat eens anders gebreck, als in een besmettelijcke
 [30] sieckte, tot hem niet en come, ende (gelijck men vande
 [31] schermers spreeckt) dat hy lancx eens anders syde niet
 [32] doorsteken en worde. Seght my toch eens, wat strafheyte
 [33] oft hardicheyt is hier in gheleghen? Ende sulcx is de
 [34] heele Wijsheyte; de welke schijnt seer wreedt ende
 [35] straffe te wesen als men die van verre aensiet: maer als
 [36] ghy nader comt, soo wort sy bevonden goedertieren
 [37] ende saechtmoedich, iae soo lieflijck ende vriendelijck
 [38] te wesen als die Goddinne der liefden selfs. Maer tis
 [39] ghenoech ghesproken van dese dry affectien; de
 [40] welke ist dat ick u eensdeels benomen ende u daer

[1] van gevrijt hebbe, soo laet ick my duncken dat ick wel
[2] half den aenghenomen strijdt hebbe ghewonnen.

Eindnoten:

- 36,7. *aengaen en nagaan*: 'tangant et angant': treffen en beangstigen.
36,40. *Bermherticheyt*: 'misericordia'; *Deernisse*: 'miseratio'.
37,16. *wrecke grysaerts*: 'deparcos Eucliones'; Lipsius denkt aan den vrek uit Plautus' *Aulularia*.

[3] Het XIII. Capittel.

[4] De beletselen wech ghenomen, ghecomen met
[5] ernst om te vercleynen oft wech te nemen de
[6] Gemeyne quaden. Dese met vier bysondere
[7] argumenten van my aen te vechten en te ver-
[8] winnen. Ende ten vorsten hier gheseyt vande
[9] Voorsienicheyt; de selve bewesen in ende boven
[10] alle menschelijcke dinghen te sijn.

[11] Maer ick come ten laetsten vande schermutsinghe tot
[12] eenen oprechten ende dapperen strijdt, ende, verlatende
[13] dese lichte pylen ende t'speelgheweer, sal u met scherpe
[14] ende behoerlijcke wapenen bevechten. Mij crijchsvolck
[15] ende hercrachten sal ick onder hen vendelen met oorden
[16] te bane brenghen, ende in vier hoopen verdeelen. Ten
[17] eersten sal ick betoonen, dat ons van Godt alle dese
[18] ghemeyne plaghen ghesonden worden en hercomen; Ten
[19] tweeden, dat sy ons noodich sijn ende fatal; Ten derden,
[20] dat sy ons nut ende profytelijcken sijn; Ten laetsten, noch
[21] swaer, noch nieuw. Ende ist dat desen hoop volcx ter
[22] sijnder plaetsen bequamelijcken aenvecht ende verweret,
[23] sal my dan u Droefheyts leger noch derven wederstaen
[24] oft d'aensicht toonen? neen hy, voorwaer: ick heb ghe-
[25] wonnen. Ende met dese hope, laet ter goeder uren steken
[26] die trompetten. Aenghesien dan, Lipsi, dat alle affectien
[27] (die welcke verscheydlijcken des menschen leven over
[28] comen, ende t'selfste beroeren) van eenen sinloosen sin ^{38,28.}
[29] comen, soo is (naer mijn goetduncken) den Weedom
[30] bysonder sulcx die voor het gemeyn beste wordt aen-
[31] ghenomen. Want daer alle andere affectien hebben
[32] eenich eynde, ende ghelijck eenen doel waer naer sy
[33] strecken en schieten (gelijckerwijs een vryer t'becomen,
[34] een vergramde t'wreecken, een gierigher t'vergaren,
[35] ende soo in andere), en sult ghy niet vinden dat hier yet
[36] anders voorgesteld is dan hy hem selven. Maer op dat

[1] ick met mijn reden niet te wijt noch te vry en loope,
 [2] maer, den toom tot my treckende, blyve in dit parck:
 [3] siet, ghy beweent (soo ghy seght) u ondergaende vader-
 [4] lant. Maer seght my toch, tot wat eynde? oft wat ver-
 [5] hoopt oft voorsiet ghy daer in? Ist om eenighe gheval-
 [6] len sake op te richten? dat den val dreycht, t'onder-
 [7] schoren? oft om door u droefheyte de verderffnisse, die
 [8] uwen vaderlande is nakende, te verdryven? Niet van
 [9] desen: t'is alleen om dat ghy soudt moghen door ghe-
 [10] woonten seggen, ick ben bedroeft; ende voorts is desen
 [11] rouw ydel ende vruchteloos. Want hy is van een sake,
 [12] die geleden is; de welcke te hermaken ende te hernemen
 [13] men placht te seggen Godt selve te sijn onmoghelijck.
 [14] Ende och, oft ydel alleen? maer, dat meer is, hy is
 [15] ongoddelijck, ist dat ghijt weecht met een bilancie des
 [16] rechten oordeels. Ghy weet wel, datter eenen eewighen
 [17] Geest ende verstant is, dat wy Godt heeten; die daer
 [18] d'onverganckelijcke rondicheyt des Hemels, den onghe-
 [19] lijcken loop der sterren, de menighe veranderinge der
 [20] elementen, ende alle dinghen hier boven ende beneden
 [21] maticht, heerscht ende stuert. Wat meynt ghy: dat
 [22] eenich gheval oft de fortuyne in dit alderhoochste
 [23] lichaem des werelts de heerschappije heeft? dat de
 [24] menschelijcke dinghen lichtveerdelijcken ende onbedach-
 [25] telijcken herwaerts ende derwaerts ghedreven, verdrayt
 [26] ende verandert worden? Ick weet wel, dat ghy dat niet
 [27] en meynt, ende oock niemant die niet alleen eenighe
 [28] wijsheyt, maer eenich verstant heeft. Tis de nature, de
 [29] nature die hier spreeckt; ende werwaerts ghy d'ooghen
 [30] oft t'ghemoet slaet, soo roepen ende spreken claerlijcken
 [31] alle sterffelijcke ende onsterffelijcke, hooghe ende
 [32] leeghe, ghevoelende ende onvoelende dinghen, datter
 [33] yet hier boven ons is, het welcke alle dese wonderlijcke,
 [34] groote ende menichvuldighe dingen gheschapen ende
 [35] ghemaect heeft, ende t'selve schepsel en maecksel oock
 [36] regeert ende onderhout. Het welcke is Godt; wiens al-
 [37] derhoochste ende volmaeckste nature niet meer eygen
 [38] en is, dan te willen ende te moghen voor sijn werck
 [39] sorghe draghen en t'selve behoeden. En waerom en
 [40] soude hy toch niet willen? hy is de beste. Waerom en

[1] soude hijt niet moghen? hy is toch die machtichste. Jae
 [2] het schilt soo verre datter eenige cracht oft macht soude
 [3] wesen boven hem, datter gheen en is dan van hem. Noch ^{40,3.}
 [4] en wort door die grootheyte ende verscheydenheyte aller
 [5] deser dinghen niet verhindert oft belet. Want dat
 [6] eewich licht spreyt, al om ende om, sijn stralen uut,
 [7] ende met éénen slach oft (om soo te segghen) met éénen
 [8] ooghenblick soo doordringhet ende doorgrondet alle
 [9] plaetsen ende diepten des hemels, der aerden, ende
 [10] afgronden der zee. Ende dese Godtheyte die en regeert
 [11] niet alleen alles, maer sy isser selfs by, iae in. Wat sijn
 [12] wy toch verwondert? Hoe menich deel des werelts door-
 [13] siet ende verlicht t'seffens dese sonne? hoe menige
 [14] dingen begrijpt ende omvanght ons verstant met één
 [15] ghedacht ende ghepeys? Ende o wy dwase menschen!
 [16] dencken wy niet, dat veel méér inghesien ende begrepen
 [17] mach worden vanden genen, die dese selfste sonne ende
 [18] dit selfste verstant gheschapen ende ghemaect heeft?
 [19] Aristoteles spreect seer fray, iae Goddelijcken daer van ^{40,19.}
 [20] (hoe wel dat hy geen groote kennisse vande Godtheyte
 [21] en hadde), aldus: *Godt is in dese werelt het ghene dat*
 [22] *den stierman in t'schip, den wagheman op synen wa-*
 [23] *ghen, den speelman aen den danse, de wet in een stadt,*
 [24] *den veltheer inden legher is. Alleenlijcken isser dit*
 [25] *onderscheyt, dat alle dese hen regeringhe swaer, moye-*
 [26] *lijck en lastich valt, maer Godt doeghet ende volbren-*
 [27] *ghet al sonder moeyte, arbeyt, vry ende los van alle*
 [28] *lichamelijcke pyne.* Derhalven, o Lipsi, is, ende heeft
 [29] gheweest, ende sal eewelijcken in Godt wesen, dese
 [30] wackere ende onvergancelijcke sorge (maer nochtans
 [31] een ombesorchde sorghe), met de welcke hy alle din-
 [32] ghen insiet, bycomt ende doorkent; ende, doorkent
 [33] hebbende, onderhout ende stuert die met een onberoer-
 [34] lijcke ende onwanckelbare oordeningh, ons onbekent
 [35] sijnde. Dat is het ghene, dat ick hier noeme te wesen
 [36] de Voorsienicheyt; over de welcke yemant mocht wel
 [37] door een swackheyt claghen, maer niemant ondersoe-
 [38] cken, dan de ghene die, den beesten ghelijckende, heel
 [39] ende al sijn ooren ende verstant teghen den roep der
 [40] Naturen ghestopt heeft.

Eindnoten:

38,28. *van eenen sinloosen sin*: 'a dementi mente'.

40,3. *Noch en wort*: ttz. 'Noch hy en wort'.

40,19. *Aristoteles*: geciteerd bij Stobaeus, *Eclogae*, I, 1, 36.

[1] Het XIII. Capittel.

**[2] Datter niet en gheschiet sonder de voorsieni-
 [3] cheyt Godts, van de welcke allen druck ende
 [4] iammer den volcke ende steden toecomen; ende
 [5] daerom niet Godtvruchtelijcken wy daer over
 [6] claghen ende carmen. Ten laetsten een verma-
 [7] ninghe om Godt onderdanich te wesen, teghen
 [8] den welcken wy vermetelijck ende te vergeefs
 [9] stryden.**

**[10] Het welcke ist dat ghy wel ghevaet hebt, ende dat
 [11] ghy met neerste ende uuter herten ghelooft, dat dese
 [12] regerende cracht haer al om doordringht ende onder-
 [13] menght, ende, om met den Poët te spreken,** ^{41,13.}

14 *dat de Goddelijcke macht*

15 *Haer wijt utbreyt door aerd' en zee,*

**[16] soo en sie ick niet, wat reden ghy meer hebben moecht
 [17] van bedroeft te sijn oft claghen. Want die selfste
 [18] voorsichtighe wijsheyt, die daghelijcx desen hemel keert
 [19] ende herkeert, de sonne leyt ende wederleyt, de vruch-
 [20] ten voorts brengt ende oock onthout, heeft alle dese
 [21] ghefallen ende veranderinghen, daer over ghy u ver-
 [22] wondert oft vergramt, voortsgebracht. Meynt ghy, dat
 [23] ons van boven af alleen aenghename ende voorderlijcke
 [24] saken gesonden worden? Neen, maer oock droefelijcke
 [25] ende schadelijcke; ende daer en wort niet in dese groote
 [26] woeste werelt ghedaen, ghehandelt, verandert, (uutghe-
 [27] sondert de sonde), waer van d'oorsake ende den
 [28] oorspronck niet en sy van die eerste oorsake. Pindarus ^{41,28.}
 [29] seyt wel: *Inden hemel sijn de ghevers ende uutdeylders
 [30] van alle dinghen;* ende daer is (ghelijck Homerus onder ^{41,30.}
 [31] sijn fabel bedect) als een gouden keten van boven af
 [32] neder ghelaten, aen de welcke alle dese aertsche din-
 [33] ghen vast ghemaect ende ghebonden sijn. Dat erghens
 [34] d'aertrijck door aertbevinghe sommighe steden verslon-
 [35] den heeft, comt vande voorsienicheyt. Dat elders etlijcke
 [36] duysenden menschen de peste af gemaeyt ende wech**

[1] ghenomen heeft, oock van dese. Dat nu bloetstortinghe,
 [2] oorloghe, tyrannie in de Nederlanden sy, van die selfste.
 [3] Van Godt, Lipsi, van Godt comen alle dese plaghen,
 [4] daerom wel ende wysselijcken van Euripides gheuoemt ^{42,4.}
 [5] *van Godt aen-ghesonden quaden*. Alle dese ebbe en
 [6] vloet der menschelijcker dinghen hanght aen dese
 [7] Mane; den opganck en onderganck van alle Coninck-
 [8] rijcken aen dese Sonne. Als ghy dan uwen weedom den
 [9] toom te lanck gheeft, ende sijt verstoort dat u vaderlant
 [10] wort verwoest oft vernielt, denckt ghy ommers niet wie, ^{42,10.}
 [11] ende teghen wien, ghy u verstoort? Wie toch? een
 [12] mensch, een schaduwe, een stof. Teghen wien? (ick
 [13] vreeset te segghen) teghen Godt. De oude fabulen ver-
 [14] tellen, datter eenighe reusen waren, die onderstaen ^{42,14.}
 [15] hadden de goden uut den hemel te verdryven; laet die
 [16] fabulen varen: ghy claghers ende kermers sijt die selfste.
 [17] Want ist dat alle dit niet alleenlijcken van Godt toe-
 [18] ghelaten, maer oock toeghesonden is, ghy die daer
 [19] grimpt ende u wederspannich toont, wat doet ghy
 [20] anders dan (soo veel het in u is) dat ghy Godt den
 [21] scepter uut de handt neemt ende het volcomen ghebie-
 [22] den? O blinde menscheyt! Sonne, mane, sterren, ele-
 [23] menten, ende alle gheslachten der ghedierten sijn
 [24] ghewillijcken onderdanich, ende luysteren nae d'op-
 [25] perste Wet; het alder edelste van alle dinghen, den
 [26] mensche, is alleen synen schepper wederhoorich, ende
 [27] loopt teghen den prickel. Hadt ghy u seylen op getroc- ^{42,27.}
 [28] ken om te varen, ghy soudt volghen, niet daer ghy
 [29] woudt, maer den windt; ende weyghert ghy, in desen
 [30] Oceaen des werelts, te volghen desen al-regeerenden
 [31] Geest? Ghy weygeret nochtans te vergheefs, want ghy
 [32] sult volghen oft ghesleypt wesen, ende die hemelsche
 [33] besluytinghen sullen hare macht ende loop behouden,
 [34] weert u lief oft leet is. Wy souden sulcken een bespot-
 [35] ten ende belachen, die, syn schuyte aen eenighe rotze
 [36] ghebonden sijnde, die coorde t'hemwaerts treckt, mey-
 [37] nende dat die selfste rotze tot hem comet, daer hy selfs
 [38] derwaerts gaet; en is onse dwaesheyt niet veel meerder,
 [39] die, daer vast gemaect sijnde aen die Rotze der eewigher
 [40] Voorsichticheyt, willen dat sy, door ons trecken ende

- [1] worstelen, ons onderdanich sy, ende wy haer niet?
 [2] Laet ons dese ydelheyt verlaten, ende (sijn wy wijs)
 [3] volghen die machtighe, van hier boven aen treckende
 [4] cracht, ende dencken recht ende billick te sijn, dattet
 [5] den mensche behaghe t'ghene Godt behaecht heeft. Den
 [6] krijchsman inden legher, als de trommel vertreck slaet,
 [7] vergadert sijn packen; slaetse allarm, hy leytse neder;
 [8] altijd metter herten, ooghen, ooren bereyt ende wacker
 [9] tot alle gebiet. Laet ons t'selve doen, ende in desen
 [10] strijdt vlytchlijck ende dapperlijck volghen, werwaerts
 [11] dat den Veltheer ons roept. Seneca die seyt: *Wy sijn*^{43,11}.
 [12] *met desen eedt verplicht, dat wy sullen verdraghen alle*
 [13] *het ghene dat menschelijck is, ende dat wy niet beroert*
 [14] *en sullen worden om het ghene dat in onser macht niet*
 [15] *en is t'ontvlieden. Wy sijn onder t'rijck gheboren: tis*
 [16] *eeenen grooten vrydom, Godt onderdanich te sijn.*

Eindnoten:

- 41,13. *met den Poët*: Vergilius, Georgica, IV, 221-222.
 41,28. *Pindarus*: Olympiaca, 14, 9-10.
 41,30. *ghelijck Homerus...*: Ilias, VIII, 25-26.
 42,4. *Euripides*: Orestes, 2.
 42,10. *wie, ende teghen wien*: wie gij zijt, en tegen wien...
 42,14. *eenighe reusen*: de Giganten, zonen der aarde; zij trachtten de Olympische Goden uit den hemel te verjagen, doch mislukten in hun onderneming.
 42,27. *loopt teghen den prickel*: 'calces iacit': werpt zijn Schepper met stenen.
 43,11. *Seneca*: De Vita Beata, 15, 7.

[17] Het XV. Capittel.

- [18] Voorts ghegaen tot het tweede argument voor de
 [19] Standtvasticheyt, d'welck is vande Nootlijckheyt.^{43,19}
 [20] De cracht en t'ghewelt van dien; de selve
 [21] Nootlijckheyt tweevoudich aengesien, ende ten
 [22] eersten inde saken selfs.

- [23] Lipsi, dat is dien stercken ende scheut-vryen beucke-
 [24] laer teghen alle uitwendige dingen; dit sijn de goude
 [25] wapenen, de welcke aen hebbende Plato ons ghebiet te
 [26] vechten teghen t'geval ende fortuyne: Godt onderwor-
 [27] pen te wesen, Godt ghestadich voor d'ooghen te hebben,
 [28] ende, in als wat ons overcomt, t'verstant buyghen ende
 [29] keeren tot dat groot verstant des Werelts. Dat heete ick
 [30] de Voorsichticheyt. Wiens Godtvruchtighe ende gheluc-
 [31] kighe hercrachten alsoo ick genoegh verclaert hebbe,
 [32] sal ick nu het ander heyr voorts brenghen, het welcke
 [33] onder het vendel der Nootlijckheyt de wapenen draecht:

[34] een heyr dat crachtich, hert ende wreedt is, ende dat ick
[35] met recht wel soude mogen heeten den Donderenden ^{43,35.}

- [1] hoop ^(d). Dit is een rouwe ende stercke macht, die alle
 [2] dinghen tempt en verwint; ende ick sal verwondert
 [3] sijn, Lipsi, ist dat ghy dese wederstaet. Den Filosooph
 [4] Thales, hier voortijts ghevraecht sijnde *wat d'aldersterc*^{44.4.}
 [5] *ste was?*, antwoorde wel: *De Nootsakelijcheyt: want*
 [6] *die verwinnet àl*. Ende hier voortijts wasser een spreek-^{44.6.}
 [7] woort (hoe wel niet ten besten gheseyt):

- 8 *Het gene dat nootsakelijck moet geschieden,*
 9 *Soude Godt selfs dat oock wel connen verbieden?*

- [10] Dese Nootsakelijckheyt voeghe ick nu by de Voorsich-
 [11] ticheyt, om dat sy van eender gheslacht oft, om beter te
 [12] segghen, van daer gheboren is. Want van Godt ende sijn
 [13] Verordeninghen comt de Nootsakelijcheyt; ende sy en
 [14] is anders niet, so den Griecschen Filosooph die be-
 [15] scheyden heeft, dan *een vaste bevestinghe, ende een on-*
 [16] *veranderlijcke cracht des voorsichticheyts*. Dat dese in
 [17] de Ghemeyne quaden vermengt is, sal ick met tweeder-
 [18] leye manieren bewysen: te weten met de dingen selve,
 [19] ende met het Fatum oft Godts-besluyt. Met die din-
 [20] ghen; om dies wille, dat wy claerlijcken sien dat alle
 [21] schepselen dien aert hebben, dat sy door een aenghe-
 [22] boren cracht gheneycht sijn tot een veranderinghe ende
 [23] eenen val. Ghelijck als datter van naturen eenen doorby-
 [24] tenden roest int yser comt, een rottinge ende worm-
 [25] stekinghe in t'hout, so oock allen dieren, steden,
 [26] Coninckrijcken hebben haer inwendighe oorsaken van
 [27] vergaen. Slaet d'ooghen hooch ende leech, ghy sult
 [28] vinden dat alle groote oft cleyne dingen, metterhandt
 [29] ghemaect oft met het verstant, van eewicheyt vervallen
 [30] sijn, ende inder eewicheyt vervallen sullen. Ende ghe-
 [31] lijckerwijs de rivieren ter zeewaerts vlieten met eenen
 [32] afschietenden ende ghedurighen loop, soo vallen alle
 [33] menschelijcke dinghen door desen canael der plaghen
 [34] (om soo te spreken), en comen tot haer uuterste eynde;
 [35] de welcke de doot ende verganckelijcheyt is, ende heeft
 [36] de peste, oorlogen, bloetvergietingen, tot dienaers ende

(d) Also hieten de Romeynen een van hen Legioens.

[1] instrumenten. Soo dat, in dien respecte, de plagen oock
 [2] van noode sijn, ist dat de doot nootsakelijcken volgen
 [3] moet. Ende op dat ghy het selfste te beter soudt mogen
 [4] sien by exempelen, soo sal ick my niet weygheren, met
 [5] u dese wyde woeste werelt met t'verstant ende metter
 [6] herten wat te doorreysen.

Eindnoten:

43,19. *Nootlijckheit*: 'Necessitas'.

43,35. *den Donderenden hoop*: 'legio fulminatrix'.

44,4. *Thales*: geciteerd bij Plutarchus, *Placita Philosophorum*, I, 25 (884e).

44,6. *spreeckwoort*: cfr. Plato, *Wetten*, V, 741a.

[7] Het XVI. Capittel.

[8] Exempelen van nootelijcke veranderinghe ende
 [9] onderganck inde gheheele werelt. Dat den
 [10] hemel en d'elementen verkeeren, t'eenigen tijdt
 [11] oock vergaen sullen; dat van ghelijcken in ste-
 [12] den, landen, rijcken te sien is. Ten laetsten, dat
 [13] hier alle dinghen ommeloopen, en niet vast noch
 [14] gheduerich en sy.

[15] Vanden beginne af is dese eewighe Wet over de
 [16] gansche werelt ghestelt, van gheboren te worden ende
 [17] te sterven, van beginsel ende eynde te nemen; ende
 [18] dien almachtighen wedtghever aller dinghen en heeft
 [19] niet gheduerich oft eewich willen sijn dan hem selven.

20 *Van ouderdom ende doot is Godt alleen bevrijt;*

21 *Alle ander dingen veranderen metter tijt,*

[22] roept den Poët Sophocles, in een van sijn Tragedien.^{45,22.}

[23] Alle dit dat ghy hier met verwonderinghe aensiet, moet
 [24] vergaen t'sijner tijt, oft voorwaer veranderen. Siet ghy
 [25] die Sonne? sy verduystert. De Mane? sy vermindert
 [26] ende verdwijnt. De sterren? sy verschieten ende ver-
 [27] vallen. Ende hoe wel het menschen verstant dit alle port
 [28] te bedecken ende te ontschuldigen, so synder nochtans
 [29] in dit Hemelsche lichaem saecken gebeurt ende sullen
 [30] gebeuren, die alle Sterrekijckers oft Astronomijns wijs-
 [31] heyt ende wetten sullen buyghen en breken. Ick laet
 [32] staen de Cometen, so menichfuldich van gedaente,
 [33] plaetse, voortganck, (de welcke ick my in gheen Philo-^{45,33.}
 [34] sophen schole lichtelijck sal laeten wijs maecken, al te
 [35] saemen van ende in de locht te sijn), maer siet hoe noch

[1] onlancx eenighe nieuwe gevonden beroertselen ende
 [2] nieuwe sterren den Sterrekijckeren wercx ghenoech heb-
 [3] ben ghemaect. Jae dit selfde iaer ^(e) is een nieuw
 [4] sterre opgheresen, wiens wasdom ende minderinghe
 [5] claerlijck ondervonden is; en hebben ghesien (d'welck
 [6] nochtans quaet om ghelooven was), dat selfs inden
 [7] Hemel iet heeft konnen gheboren worden en sterven.
 [8] Siet de locht, aen die welcke den Hemel aldernaest is:
 [9] die verandert daghelijcx, ende verkeert in windt, wol-
 [10] cken, reghen. Gaet voorts tot de wateren. Die rivieren
 [11] ende fonteynen, die wy gheduerich achten, sult ghy
 [12] eenighe ghesien hebben vergaen, eenighe haer diepte
 [13] ende loop verandert. Selfs den Oceaen (een vande
 [14] groote ende heymelijcke deelen der Natueren) die wordt
 [15] als nu door de tempeesten hoogher, ende als dan weder-
 [16] om leeger, ende, behalven dien, heeft sijn ebbe ende
 [17] vloet, ende, op dat ghy moecht dencken dat hy oock
 [18] heel vergaen mach, neemt daeghelijckx toe ende af.
 [19] Wilt ghy dan het aerdtrijck aenschouwen, (het welcke
 [20] onse voorouderen hebben willen segghen onwanckelbaer ^{46,20.}
 [21] ende onbeweechlijck te wesen, ende door sijn selfs
 [22] cracht te staen), siet, hier vallet ende door een bevinge
 [23] oft besloten windt daveret, elders door dwater oft vier
 [24] wordet vernielt. Want oock dese onder hem in ghevecht
 [25] sijn; ende op dat ghy niet qualijck en neemt datter tus-
 [26] schen den menschen krijgen ende oorloghen sijn, selfs
 [27] oock sijnse tusschen d'Elementen. Hoe menige landen
 [28] heeft den haestigen overvloet der Zee oft vermindert
 [29] oft inghesloeect? Hier voortijts dat groot landt Atlantis ^{46,29.}
 [30] (want ick en houts voor gheen fable), daer nae t'lant
 [31] van Helice, Bure ende Aegira. Ende om van outs en ^{46,31.}
 [32] verre gheen exempelen te halen, by tijde van onse ouders
 [33] sijnder oock twee in dese Nederlanden vergaen met de ^{46,33.}
 [34] steden ende menschen. Ende hedens daechs noch by-
 [35] sonder: desen blauwen vaeder opent hem selfs nieuwe
 [36] meren, doorknaeghende ende afspuelende dijcken in
 [37] Kemmerlant, Oost ende Westvrieslant. Wederom
 [38] d'aerde, ter andere sijden, blijft oock niet vrowsche wijze

(e) Anno LXXII.

[1] heel ledich, maer wreect huer leedt oock somwijlen, en
 [2] worpt int midden der Zee sommighe eylanden op, ten
 [3] ondanck ende tot een verwonderen van dien ouden ^{47.3.}
 [4] Grijsaert. Ist sake dan, dat dusdanighe groote lichaemen
 [5] (die welcke wy, naer ons verstandt, houden voor
 [6] eewich) oock tot een verganckelijckheyt ende verande-
 [7] ringhe verordineert sijn, wat meyndt ghy dan van ste-
 [8] den, ghemeynten ende coninckrijcken? die welcke noot-
 [9] saeckelijcken soo sterfelijck moeten wesen als die ghene
 [10] diese ghemaect hebben. Ghelijck iegelijck mensche sijn
 [11] ioncheyt, sterckte, ouderdom ende doot heeft, so ooc de
 [12] selve: sy hebben hen beghinsel, wassen, blijven en
 [13] bloeyen; ende al daerom, om weder te vallen. Onder
 [14] den Keyser Tiberio, soo sijnder twelf vermaerde steden
 [15] van Asien met één aerdtbevinghe versoncken; ende
 [16] onder Constantino, soo veel oock int rijck van Napels
 [17] met een ander. Eén oorloghe alleen van Attila heeft meer
 [18] als hondert steden tot val gebrocht. Men weet schier niet
 [19] meer van die groote stadt Thebe in Egipten te spreken,
 [20] ende men kan qualijck gelooven vande hondert steden
 [21] in Creta. Ende op dat ick come tot t'ghene dat sekerder
 [22] is: ons voorouders hebben ghesien de iammerlijcke over-
 [23] blijfselfkens van Carthago, Numantien ende Corinthen,
 [24] en sijn daer af verwondert gheweest; ende wy vande
 [25] ruijnen van Athenen, Sparten, ende soo veel vermaerde
 [26] steden. Die heerschende stadt ende vrow over alle ^{47.26.}
 [27] steden ^(f), diemen t'onrecht Eewich ghenoeemt heeft,
 [28] waer is die? overvallen, verwoest, verbrant, verdron-
 [29] cken; sy is vergaen niet met ééne doot. Jae op den dach
 [30] van heden wordt sy noch met een grooten yver ghe-
 [31] socht, ende op huer plaetse niet ghevonden. Siet ghy
 [32] die groote stadt van Constantinoplen, een behaeghen in
 [33] haer selfs hebbende van die twee Keyserlijcke stoelen
 [34] ^(g)? dit Venegien, een hooverdighen moet draghende
 [35] in een duysentiaerige vastheydt? hunnen dach sal co-
 [36] men; ende ghy, ô onse Antwerpen, ooghe ende perle
 [37] der steden, sult t'eeniger tijdt oock niet wesen. Dien

(f) Hy verstaet Roomen.

(g) Te weten het Rijck van Roomen, ende nu den Turck.

[1] grooten bouwmeester die breeckt ende maeckt, ende (ist
 [2] gheoorlooft te segghen) hy speelt met die menschelijcke
 [3] dinghen, ende als eenen potbacker soo maekt ende ver-
 [4] siert hy sy selven diversche formen ende figuren uut
 [5] dese aerde. Ick spreke noch van steden en republijcquen,
 [6] maer Coninckrijcken worden oock al ghetrocken tot desen
 [7] val. Hier voortijts heeft Orienten ghefloreert, ende in
 [8] Assyrien, Egipten, Judeen sijn veel cloecke mannen ter
 [9] wapenen ende gheleerde gheweest; dat lot is op Europa
 [10] ghevallen, de welcke selfs nochtans (mijns bedunckens)
 [11] beghint te waggelen, ende haeren grooten val ghewaer
 [12] te worden, ghelijck een lichaem d'welck de sieckte
 [13] aenkomt. Jae dat meer is, ende daer wy nimmermeer
 [14] ghenoech af verwondert en sullen wesen: dese werelt,
 [15] die nu vijf duysent ende vijf hondert jaer bewoont is
 [16] gheweest, veroudert; ende op dat wy de fabule van
 [17] Anaxarchus (die hier voortijds heel ende al verworpen
 [18] was) wederom plaetse gheven, men siet opstaen ende
 [19] wassen elders nieuwe menschen, ende een nieuwe we-
 [20] relt. O wonderlijcke ende onbegrijpelijcke wet der Noot-
 [21] saeckelijcheyt! alle dinghen die vergaen ende veranderen
 [22] met desen fatalen keer der gheboorten ende des doots;
 [23] ende daer mach wel wat langhduerichs onder dit groot
 [24] gebow wesen, maer niet eeuwichduerichs. Heft u ooghen
 [25] op ende draytse al om met my (ten verdriet my niet,
 [26] langer op dese plaetse te treden), ende besiet die groote
 [27] veranderinghen der menschelijcker dinghen, ghelijck als
 [28] die tempeesten der wilder Zee. Ghy, staet op; valt, ghy.
 [29] Ghy, heerscht; dient, ghy. Ghy, gaet onder; compt ghy
 [30] op. Ende dese werringhe ende keeringhe der dinghen,
 [31] henen ende weder loopende, blijft soo langhe als de
 [32] Werelt. Ghy, Duytschen, hebt ghy hier voortijts onghe-
 [33] temt geweest? wordt nu saechtmoedigher dan eenich
 [34] volck van Europen is. Ghy, Enghelschen, eertijts on-
 [35] gheschickt ende arm? hebt nu uwen weelden ende
 [36] rijckdom boven d'Egyptenaers ende Sybariten. Heeft
 [37] Griecklandt ghefloreert? latet nu t'onderligghen. Italien
 [38] hier voortijts al gheregeert? latet nu oock dienen. Ghy,
 [39] Gotthen, ghy, Wandalen, ghy, andere ghespuys van
 [40] volck, compt uut u hollen, ende hebt oock uwen keer om

[1] heerschappije te hebben over de volckeren. Comt oock,
 [2] ghy rouwe Schieten ^(h), ende met machtigher handt ^{49.2.}
 [3] stiert een weynich den toom van Asien ende European.
 [4] Maer ghy selfs, vertreckt weder, ende gheeft uwen
 [5] scepeter over aen dat volck dat daer by de groote Zee
 [6] is woonende. Want oft ick bedrieghe my, oft ick sie
 [7] eenighe sonne van een nieuw rijck oprijssende uut den
 [8] Westen.'

Eindnoten:

- 45,22. *Sophocles*: Oedipus te Colonus, 607-609.
 45,33. *Philosophen schole*: 'Lycaeum': de school van Aristoteles.
 46,20. *onse voorouderen*: eigenlijk onjuist; er wordt telkens op de klassieke Oudheid gezinspeeld.
 46,29. *Atlantis*: legendarisch eiland, groter dan Azië en Libyë samen, waarvan de bewoners de invasie van Azië en Europa beproefd hadden, doch door de Grieken waren teruggedrongen; het eiland verdween later in zee. Plato vermeldt het in zijn *Timaeus* en zijn *Critias*.
 46,31. *Helice, Bure ende Aegira*: steden van Zuid-Achaia, in 373 v. C. door de zee verzwolgen.
 46,33. *in dese Nederlanden*: in Zeeland, bij de vreselijke overstroming van 1282.
 47,3. *dien ouden Grijsaert*: de zeegod Nereus (cfr. Hesiodus, *Theogonie*, 233-236).
 47,26. *Die heerschende stad...*: in 1527 was Rome door de Spaanse en Duitse soldaten van Karel V verwoest.
 49,2. *Schieten*: de Scythen, een woest nomadenvolk uit Zuid-Rusland en Turkestan; zij waren in de Oudheid zeer gevreesd.

[9] Het XVII. Capittel.

[10] Ghekomen tot die Nootsaeckelijckheit, uyt het
 [11] *Fatum* spruytende. Voor d'eerste beweesen dat-
 [12] ter dat sy. Dat van dien tusschen de Ghemeynte
 [13] ende de Wijsen een overeenstemminghe is ghe-
 [14] weest, hoe wel twist in eenighe deelen. Ende
 [15] hoe menigherley het selve van oudts gheacht sy
 [16] gheweest.

[17] Langius dit gheseyt hebbende, heeft my bynae doen
 [18] weenen, in soo claeren licht docht my dat ick aensach
 [19] dit ghecspeel der menscheijcker dinghen. Ende met luy-
 [20] der stemmen riep' ick: 'Och wat sijn wij selfs, oft alle
 [21] dese dinghen daer wy om arbeyden? ende, gelijckerwijs
 [22] hier voortijts den Poët Pindarus heeft gesongen, *Wat* ^{49,22.}
 [23] *is yemandt? wat is niemandt? den mensch is eenen*
 [24] *droom, iae maer een schaduwe van dien.*' - Langius
 [25] wederom tot my: 'Maer ghy, jonghman, sprack hy, en
 [26] wilt dese dinghen niet alleenlijcken aensien, maer hebt
 [27] daer van een afsien; ende druet de Standtvasticheyt in
 [28] u herte, uyt dese onstantvastige ende wanckelbare licht-
 [29] veerdicheyt van alle dinghen. Ick segghe *onstantvasti-*

(h) Om dat de Turcken daer van haer afcomste hebben.

[30] *ghe*, naer onsen sin ende meyninghe; want ist dat ghy
[31] op Godt let ende sijne goddelijcke voorsichticheyt, soo
[32] loopen alle dinghen met een vaste ende onberoerlijcke
[33] orden. Want nu, laetende de sweerden varen, kome ick

[1] tot den gheschut, ende sal uwen weedom met geen
 [2] pijlen oft lancien bevechten, maer bestormen met kor-
 [3] tauwen. Ick sal u wel vastelijcken ende vromelijcken
 [4] voorschieten de Verordeninge Godts, de welcke gheen
 [5] menschelijcke macht en sal te niet doen, oft gheen ver-
 [6] nuft ontspringen. Ende al is dit oirt slibberich ende
 [7] licht om vallen, ick sal nochtans daer in treden; maer
 [8] voorsichtlijcken, properlijcken, ende, somen seyt,
 [9] voetken voor voetken. Ten eersten, Lipsi, ick en denck
 [10] niet dat ghy oft yemandt (by wat tijden dattet gheweest
 [11] sy) oyt ghetwijfelt heeft, datter eenighe Godts ordinan-
 [12] tie sy (diemen *Fatum* noempt) in alle dingen.' - Ick
 [13] hier tusschen sprekende: 'Vergevet my, Langi, seyde
 [14] ick, ist dat ick u een weynich ophoude in desen loop.
 [15] Worpt ghy my voor dese *Fata*? Dit is eenen slappen
 [16] scheut, ende uyt die Stoische scholen sonder treffen
 [17] gheschoten. Ick segge u vryelijck: ick verachte de selve
 [18] *Fata*, met de *Parcas*, ende soude (ghelijck Plautus seyt) ^{50,18. 50,18.}
 [19] alle dit oudtwijven ghespuys met eenen aesem wech
 [20] blasen, als stof voor den windt.' - Langius, met een
 [21] straf, iae dreygende ghesicht, seyde tot my: 'Verwaent
 [22] en ombedachte mensch! bespot ghy dit besluyt Godts,
 [23] oft neemt ghijt wech? Ghy en kondt; ten sy dat ghy,
 [24] met eenen, Godts cracht ende macht geheelijck be-
 [25] neemt. Want ist datter eenen Godt is, isser oock
 [26] voorsichticheyt; isser die, soo isser de bevestinghe ende
 [27] de verordeninghe van alle dinghen; isser dit, soo isser
 [28] oock een vaste ende ghewisse nootsakelijcheyt van ghe-
 [29] schiedenissen. Hoe ontsprinckt ghy desen slach? Met
 [30] wat bijle houdt ghy in stucken dese ketene? Want wy
 [31] en kunnen Godt ende dien Eewighen geest anders niet
 [32] verstaen oft bedencken, dan datter oock een eewige
 [33] Wijsheyt ende Voorsichticheydt in hem sy, ende hou-
 [34] den den selven vast, bestendich, onveranderlijck, altijd
 [35] één ende hem selfs ghelijck, niet buyghende, niet ver-
 [36] anderende in t'ghene hy eens ghewilt oft voorsien
 [37] heeft. Wel te recht schrijft Homerus den Poët: ^{50,37.}

38 *D'eewichs Godts ghepeys en verkeert ter gheender reys.*

[1] D'welck ist dat ghy belijdt warachtich te sijn (soo ghy
 [2] wel belijden moet, ten sy dat ghy alle redelijckheit ende
 [3] verstandt te buyten wilt gaen), belijdt dan oock daer
 [4] beneffens, dat alle Godts voorghenomene veroordenin-
 [5] ghen van eewicheyt tot eewicheyt standtvastich, onver-
 [6] anderlijck ende onwanckelbaer sijn. Maer daer uut
 [7] compt voorts dese Nootsakelijckheit ende het *Fatum* oft
 [8] Besluyt, daer ghy mede spot; d'welck soo blijckelijcke
 [9] en onwederleggelijcke waerheit is, datter onder allen
 [10] volcken gheen ouder oft meer aenghenomen saecke en
 [11] is; ende alle die ghene, die t'licht oft kennisse van Godt
 [12] ende van sijne voorsichticheyt omschonen is, dese oock
 [13] eenich licht van *Fatum*. Alsoo dat schijnt, dat die selve
 [14] eerste suyver straelkens, die den mensche tot de ken-
 [15] nisse Godts gheleydt hebben, hen oock als een licht
 [16] sijn gheweest tot dit besluyt. Hoort ende siet Homerum,
 [17] den eersten ende wijsten van alle Poeten: ick wil be-
 [18] schaemt sijn, indien sijn goddelijcke Poesie eenighe
 [19] andere baen meer betreden en ingeplant heeft als dese
 [20] Fatale. Ende en sijn hier inne d'andere gheslachten der
 [21] Poeten niet afgheweken van hennen vaeder. Siet Euri-
 [22] pidem, Sophoclem, Pindarum, ende onsen Virgilium.
 [23] Roept ghy my oock tot de Historieschrijvers? sy schrij-
 [24] ven dus eendrachtelijck: dat dat oft dat deur besluyt
 [25] Godts ghebeurt sy, dat sulck rijck door het *Fatum*
 [26] t'onder ghekomen en vergaen, een ander opgekomen
 [27] en bestendicht sy. Roept ghy my tot die Filosoophen,
 [28] die meer sorghe ghedraeghen hebben om de Waerheit
 [29] in t'licht te brenghen ende staende te houden teghen de
 [30] Ghemeynte? Maer die, al ist dat sy in veel andere
 [31] saecken twistich sijn gheweest uyt eenen quaeden lust
 [32] om kyven, nochtans is te verwonderen hoe zeer een-
 [33] drachtich sy al t'saemen sijn geweest in t'beghinsel
 [34] deses wechs, leyende tot het besluyt. Ick segghe
 [35] beghinsel; want ick en ontkenne niet, oft den selven wech
 [36] en sy stracx verdeelt in meer syweghen. Alle de welcke
 [37] ick my laet beduncken te konnen gebrengen tot desen
 [38] Vierspronck, als t'*Fatum* der Sterrekijckers. t'*Natuer*^{51,38.}
 [39] lijck, t'*Geweldich*, ende het *Waerachtich*; de welcke ick
 [40] kortelinghe sal uytleggen, ende als den voet op

- [1] elcken wech stellende: want hier inne ghemeynlijck
[2] gedooft en gewert wort.

Eindnoten:

- 49,22. *Pindarus*: Pythica, VIII, 96-97.
50,18. *Parcas*: de Schikgodinnen, die den draad van 's mensen leven sponnen.
50,18. *Plautus*: Miles Gloriosus, 17-18.
50,37. *Homerus*: Odyssea, III, 147.
51,38. *t'Fatum der Sterrekijckers*...: 'Fatum Mathematicum, Naturale, Violentum, Verum'.

[3] Vermaninghe totten leser

- [4] De naevolghende XVIII. XIX. XXste. Capittelen
[5] en worden alhier inde Nederduytsche sprake niet
[6] ghebracht: eensdeels dat die selve meest bestaen
[7] in Definitien, Opinien ende ghevoelen van verschey-
[8] den Philosophen, met die subtiliteyten ende curieuse
[9] insichten byde selve in *t'Fatum* ghebruyckt, ende
[10] daeromme quaelijck op onse taele te brengen; eens-
[11] deels (en dat bysonderste) door dien t'selve den
[12] ghemeynen man veel te hooch ende swaer soude
[13] vallen, weynich tot stichtinghe, maer sommighe tot
[14] aenstoot en twijfelinghen mochte dienen, daeromme
[15] beter ghelaeten alleen den gheleerden. Wort hier
[16] nochtans, om t'vervolch vande materie te verstaen,
[17] het inhouden van ieghelijck Capittel int kort ver-
[18] haelt. Beminde Leser, ghy sult dit, ten besten ghe-
[19] daen, nemen oock ten besten.

[20] Het XVIII. Capittel.

- [21] De dry eerste gheslachten van *t'Fatum* oft
[22] Godts-besluyt kortelijck uytgheleyt; de be-
[23] schrijvinghe van alle de selve uyt die oude
[24] Philosophen getrocken: onder de welcke die
[25] *Stoïci* (schijnende die waerheyt naest ghekomen
[26] te hebben) alhier kortelijck ende als ter loop
[27] verontschuldigt worden.

[28] Het XIX. Capittel.

- [29] Het vierde ende het Waerachtich Besluyt-godts
[30] uytgeleyt. Vande naem opt kortste gheseyt, ende
[31] t'selve duydelijcken ende op t'nauste beschreven,

[1] als dat het sy een *vervolch ende verordeninge*
 [2] *der oorsaecken, aenden verborghen raedt Godts*
 [3] *vast hanghende, d'welck alle dinghen ende ghe-*
 [4] *schiedenissen op sijn ghebuerte, plaetse ende tijt*
 [5] *sekerlijck voortbrengt. Ende oock bewesen wert*
 [6] *eyghentlijck te verschillen vande Voorsichticheyt.*

[7] **Het XX. Capittel.**

[8] T'Besluyt-godts onderscheyden ende afghe-
 [9] scheyden van het gheweldich *Fatum* der Stoi-
 [10] ken, ende dat met vierderley manieren. Naerder
 [11] oock bewesen, hoe t'selve Besluyt-godts den
 [12] Vryen wille niet teghen sy; van gelijcken, Godt
 [13] almachtich noch medewercker noch oorsaecke te
 [14] wesen van t'quaedt oft vande sonde.

[15] **Het XXI. Capittel.**

[16] Eynde des handels van het Besluyt-godts; ver-
 [17] maent, het selve vol perijckels, gevaers, ende
 [18] twijfelachticheyts te sijne, daeromme niet curieu-
 [19] selijck t'ondersoecken. Ten laetsten een ernstighe
 [20] vermaeninghe om moet te grijpen uyt dese Noot-
 [21] saeckelijckheyt.

[22] Maer waer toe verloope ick hier dus verre? ick worpe
 [23] mijn stier over t'boort, ende wende het schip af van dese
 [24] clippe daer veel verstanden aen ghestooten sijn. Ick
 [25] sie hier de schipbrekinghe van Cicero, die liever ghe-
 [26] hadt heeft de Voorsichticheyt wech te nemen, dan yet
 [27] te verminderen vander menschen vrijheyte; ende daerom
 [28] Augustinus seer wel segt, *dat hy, willende de menschen*^{53,28.}
 [29] *vry en dwanckloos maecken, heeftse gemaect godtloos.*
 [30] Damascenus van gelijcken (hoe wel een Christen)^{53,30.}
 [31] swemt in dese Zee, ende laet de Voorsichticheyt wel
 [32] in andere dinghen toe, maer neemt die wech ende
 [33] keertse van onsen wille. Ghewaerschout dan sijnde door

[1] het ghevaer van deser, laet ons, Lipsi, liever lancx t'lant
 [2] laveeren, ende niet te diep in dese Zee seylen. Euclides
 [3] eertijts, by eenen veel ghevraecht sijnde vande Goden,
 [4] antwoorde seer wel: *Het ander en weet ick niet; dat*
 [5] *weet ick toch, dat sy die neuswijzen haeten.* T'selve
 [6] denckt van het Besluyt-godts, d'welck wel aenghesien,
 [7] niet inghesien, gheloofft, niet bekent wilt sijn. Bias,^{54,7.}
 [8] meyne ick, heeft gheseyt: *Van Godt spteect anders*
 [9] *niet, dan dat hy is.* Ick soude dit beter brenghen tot het
 [10] Besluyt-godts; van t'welck ick u vermaene ghenoech te
 [11] sijn, dat ghy weet dattet is: al en weet ghy die reste
 [12] niet, daer en is niet aen ghelegen. Dit dient eyghentlijck
 [13] tot onsen voornemen (ick kome nu weder van dese on-
 [14] wegghen totter rechter banen), dat ghy gheloofft de
 [15] Nootsakelijckheyt ghevoecht te wesen by het Ghemeyn
 [16] quaedt, ende dat ghy daer inne soeckt eenen versekerden
 [17] troost van uwen rouwe. Wat isser u aen ghelegghen, dat
 [18] ghy soo curieuselijck ondersoeckt vande vrijheyt oft
 [19] slavernye des wils? oft die ghedwonghen oft gheleydt
 [20] wordt? Arm mensch! u stadt wort inghenomen, en sidt
 [21] ghy met Archimedes en suft in t'sandt? D'oorloge,^{54,21.}
 [22] tyrannye, bloetstortinghe, doot, hanghen u over t'hoofft;
 [23] welcke dinghen voorwaer van boven af gesonden sijn,
 [24] ende daer in ghy niet en hebt te willen oft t'ontwillen.
 [25] Vreesen moecht ghyse, en niet ontgaen; vlieden, maer
 [26] niet ontloopen. Wapent u hier tegen, ende grijpt desen
 [27] pijl der Veroordeningen, den welcken alle dese droef-
 [28] heden ende weedommen niet alleenlijcken en nijpt, maer
 [29] doodet; niet en mindert, maer heel wech neemt, Ghe-
 [30] lijck de netelen, saechtlijcken aengheroert sijnde, u
 [31] branden, maar, vast ghegrepen sijnde, haer cracht ver-
 [32] liesen ende verdooven, soo ist met dese bitterheyt des
 [33] rouws, die vermeerdert, ist dat ghyse aentast met lichte
 [34] remedien, ende vergaet door stercke en straffe. Nu en
 [35] is daer niet sterckers noch straffers dan de Nootsaecke-
 [36] lijckheyt, de welcke met ééne aenstoot alle dese swacke
 [37] ende krachteloose herschaeren neerworpt ende afkeert.
 [38] Wel aen, ghy Weedom, wat soeckt ghy? ghy en vindt
 [39] gheen plaetse in t'ghene dat niet alleen ghebeuren mach,
 [40] maer moet. Ende ghy, Clachte? ghy moecht dat hemel-

[1] sche jock wel wat schudden, maer niet uutschudden. Den

[2] Poët roept wel: ^{55,2.}

3 *Houdt op, houdt op, wilt u verdraeghen*

4 *T'goddlijck Besluyt met karmen, klaghen*

5 *Te meynen keeren af.*

[6] Ghy en kont de Nootlijckheyt niet anders ontvlieden,

[7] dan willende t'gene dat sy dwinckt. Onder den wijsen

[8] de wijste, Epictetus, schrift: *Ghy sult onwinlijck kon-*^{55,8.}

[9] *nen sijn, indien ghy u in gheen en strijdt en begheeft, die*

[10] *in uwer macht niet en is te winnen.* Maer dusdanighen

[11] strijdt is desen met de Nootsaeckelijckheyt; den welcken

[12] alle die aennemen, blijven t'ondere, ende, dat noch meer

[13] te verwonderen is, sijn verwonnen vóór het aennemen.'

Eindnoten:

53,28. *Augustinus*: De Civitate Dei, V, 9; aanval op Cicero's *De Divinatione*.

53,30. *Damascenus*: vooraanstaand theoloog (± 700 - ± 754); thans heilig verklaard.

54,7. *Bias*: cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijsgeren, I, 5, 88.

54,21. *Archimedes*: terwijl Syracuse door Marcellus verwoest werd (212 v. C.), tekende Archimedes geometrische figuren in het zand, en werd zo door een Romeins soldaat gedood.

55,2. *den Poët*: Vergilius, Aeneis, VI, 376.

55,8. *Epictetus*: Enchiridion, 19.

[14] Het XXII Capittel.

[15] Datmen plocht te soecken eenighe uuvlucht in

[16] dit Besluyt-godts om stille te sitten; maer t'selve

[17] ontdeect. Dat t'Besluyt werct door middelen,

[18] daeromme die oock te ghebruycken sijn. Hoe

[19] verre men t'Vaederlandt te hulpe moet sijn, hoe

[20] verre niet. Ende eynde ghemaect van het eerste

[21] boeck ende t'saemenspraecke.

[22] Ende soo Langius hier een weynich ophiel, heb ick

[23] vlijtelijck uitgesproken ende sijn reden ghescheurt: 'Ist

[24] dat desen voorwindt (seyde ick) lang blijft wayende,

[25] soo dunckt my dat ick niet verre van der havene en sal

[26] wesen. Ick derve Godt nu wel volghen, ick derve de

[27] Nootsakelijckheyt onderdaenich wesen; ende my dunckt

[28] dat ick met Euripides mach segghen: ^{55,28.}

29 *Met sacrificien sal ick my verblijden,*

30 *En niet als een dul mensch Godt teghen strijden.*

[31] Daer is nochtans, ô Langi, noch een golve van beroer-

[32] lijcke ghedachten, die my drijvende houdt: ick bidde u,

[33] wilt die toch stillen. Ist dat alle t'Gemeyn quaedt vande

[1] Verordeninghe ende Besluyt Godts is, dat oock die
 [2] selve niet verwonnen oft ontloopen kan wesen, wat
 [3] hoeven wy meer voor ons Vaderlandt te sorghen oft
 [4] te arbeyden? Waerom en stellen wijt niet alle inden
 [5] handen van desen grooten ende onghetenden Regeer-
 [6] der, ende sitten (somen seght) met de handen over een
 [7] ghevouwen? Want, soo ghy selfs toelaet, alle hulpe
 [8] ende raedt is ydel ende te vergheefs, als t'Besluydt-
 [9] godts wederstrijdt' - Langius, al grenickende, seyde:
 [10] 'Jongman, gaet ghy vanden rechten wech ende vander
 [11] waerheyt door spijt, oft door broodronckenheyt? Is dit
 [12] Godts besluyt ghehoor ghegheven, oft meer daer mede
 [13] ghespot ende ghegheckt? 'Ick sal (segst ghy) met den
 [14] handen stil sitten.' Tis wel van u; ick wilde dat ghijt
 [15] dedet met de lippen. Want wie heeft u doch oyt geseyt,
 [16] dat het Besluyt blootelijcken ende alléén is werckende,
 [17] sonder eenighe middelen ende behulpende oorsaecke?
 [18] Tis besloten, dat ghy kinderen sult krijghen; maer in
 [19] dier voeghen, dat ghy eerst uwes vrouwen acker be-
 [20] saeydt. Dat ghy van u sieckte ghenesen sult; maer by
 [21] soo verre als ghy den medecijn ende remedien gebruyckt.
 [22] Diesghelijcx ist hier oock; ende ist besloten inden raedt
 [23] Godts dat het schip uwes Vaderlandts, dus vlotende
 [24] ende bynae verdrinckende, behouden werde, soo ist
 [25] oock, t' selve te beschudden ende beschermen. Wilt ghy
 [26] totter havenen in ghevoert wesen, ghy moet u handen
 [27] aen den riemen slaen, de seylen optrecken, ende niet
 [28] ledich sitten, wachtende ende wenschende den wint van
 [29] boven. Daerenteghen oock, ist besloten dat dit selfste
 [30] uwe Vaderlandt t'ondergae, so sal door het selfste
 [31] besluyt alles ghebeuren, dat naer menschelijcker wijze
 [32] totten onderganck mach brenghen. De gemeynte sal met
 [33] de Overheyt onder elckanderen oneens wesen, niemant
 [34] kunnen gehoorsaemen, niemant kunnen ghebieden. Veel
 [35] dapper inde kaecken, slap inde saecken; onder de ^{56,35.}
 [36] hoofden selve geen raedt, gheen trouwe. Wel te recht
 [37] seydt Velleius ⁽ⁱ⁾: *Die onvermijdelijcke cracht des Be-* ^{56,37.}
 [38] *sluyts bederft die raedtslaghen vande ghene, wiens*

(i) Velleius Paterc. lib. 2. de Caes. & Varo.

[1] *Fortuyne sy voorghenomen heeft te veranderen. Ende*
 [2] *die selve noch: Want het gaet soo toe, dat ghemeynlijck*
 [3] *als Godt die Fortuyne veranderen wilt, hy de raedtsla-*
 [4] *ghen bederft, ende doet (dwelck beklaghelijcste is) dat het*
 [5] *ghene datter ghebeurt schijnt billick ende te recht*
 [6] *gebeurt te sijn. Maer en laet u selven dat niet terstont*
 [7] *duncken, dat u Vaderlandt inden uutersten noot is. Hoe*
 [8] *kondt ghy dat toch kennen? wat weet ghy, oft dit*
 [9] *alleenlijcken een cleyn schuddinghe ende beweghinghe*
 [10] *is, oft de sieckte daert mede t'ondergaen sal? Helpt*
 [11] *dan, ende, naer d'oudt spreekwoort, so langhe alsser*
 [12] *adem in desen krancken is, hebt goede hope. Maer ist*
 [13] *nu sóó, dat door sekere ende claere teeckenen blijktt, dat*
 [14] *de Fatal oft Besloten veranderinge voor handen is: naer*
 [15] *mijn verstandt, behoort dit spreekwoordt dan stede te*
 [16] *grijpen, Vecht tegen Godt niet*^(j). Ende sal u hier
 [17] *d'exempel van Solon vryelijck voorhouden, die welcke*^{57,17.}
 [18] *(doen Pisistratus de stadt van Athenen inghenomen*
 [19] *hadde), ghesien hebbende dat allen arbeyt te vergheefs*
 [20] *ende vruchteloos soude wesen voor de vrijheydt, leyde*
 [21] *sijn wapenen ende sijnen schilt neder voor t'Raedthuys,*
 [22] *segghende: O Vaderlandt, ick heb u byghestaen met*
 [23] *raedt ende daet; ende ghinck so t'huyswaerts, om daer*
 [24] *naer te rusten. Doet ghy oock soo: buycht u onder*
 [25] *Godt, ende onder den tijdt; ende, sijt ghy een goet ende*
 [26] *ghetrouw borgher, soo bewaert u tot betere ende ghe-*
 [27] *rustere tijden. De vrijheydt, die nu ghestorven is, mach*
 [28] *weder verrijsen; ende t'vaderlandt, dat heel vervallen*
 [29] *is, mach in toecomende iaeren weder opstaen. Waerom*
 [30] *laet ghy den moet soo licht sincken, oft wanhoft ghy?*
 [31] *Ick houde, onder die twee borgemeesters van Roome in-*
 [32] *den slach van Cannen, Varronem voor veel vromer*^{57,32.}
 [33] *borgher, die welcke wech gheloopen is, dan Paullum,*
 [34] *die daer verslaeghen is. Ghelijck oock t'selfs byden*
 [35] *raedt ende ghemeynte van Room gheoordeelt is, die hem*
 [36] *openbaerlijck bedanckt hebben, om dat hy den moet niet*
 [37] *verloren ghegheven en hadde. Daerom dan, weer u*

(j) Μη θεομαχείν.

[1] vaederlandt waghgelt oft valt, vergaet oft geheel onder-
 [2] gaet, en quelt u niet, maer aengrijpt ende treckt aen den
 [3] hooghen moet van Crates, die (doen Alexander hem ^{58,3.}
 [4] vraechde, oft hy wilde dat sijn vaderlijcke stadt Thebe
 [5] weder opgebout soude werden) antwoorde: *Wat ist*
 [6] *van noode? eenen anderen Alexander mocht die weder*
 [7] *afworpen.* Dit is wijselijck ende mannelijck ghesproken.

8 *Wat droevighen rouwe dat ghy in t'herte draecht,*

9 *Ghy en doet gheen profijt: al schade ist dat ghy iaecht,*

[10] vermaent Achilles wel te recht by Homerum. Want ^{58,10.}
 [11] anderssins, ghelijck Creon inde fabulen, sijn dochter ^{58,11.}
 [12] omhelsende int midden van t'vier, de selve niet en holpe,
 [13] maer selfs t'seffens verloren ghinck, soo soudt ghy oock,
 [14] Lipsi, u selven eer smelten in traenen, dan dit vertee-
 [15] rende vaederlandtsche vier int minste verminderen,' -
 [16] Te wijl dat Langius dit noch sprack, soo werter wel
 [17] dapper aen de door gheclopt, ende daer quam een iong-
 [18] man binnen, gesonden sijnde vanden E. Heere Torrentius, ^{58,18.}
 [19] om ons te vermanen dattet tijdt was te gaen eten.
 [20] Langius (als oft hy half uut den slaep gesprongen
 [21] hadde) seyde: 'Heeft my desen cout so bedrogen? is
 [22] den dach dus heymelijck doorghelopen?' Ende met
 [23] eenen opstaende, greep my byder handt, seggende:
 [24] 'Lipsi, laet ons gaen totten gewensten maeltijdt.' -
 [25] Ick, my wederhoudende: 'Neen, laet ons liever blijven,
 [26] seyde ick. Dit is mijn maeltijt boven alle maeltijden; die
 [27] welcke ick, met der Griecken, wel soude mogen heeten
 [28] *Spijse der goden.* Naer dusdanighe bancquet ben ick
 [29] altijts hongherich, nemmermeer versaedt.' - Niet te
 [30] min, Langius troc my t'hemwaerts: 'Ende laet ons
 [31] (seyde hy) ons belofte nu houden. Wilt ghy, wy sullen
 [32] morghen t'sacrificie vander Standtvasticheyt voleynden.'

Eindnoten:

55,28. *Euripides*: Bacchae, 794-795.

56,35. *onder de hoofden*: nl. van het staatsbestel.

56,37. *Velleius*: V. Paternus, Historia Romana, II, 57, 3 en II, 118, 4.

57,17. *Solon*: cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijzgeren, I, 2, 50.

57,32. *Cannen*: Cannae, stad in Apulië waar Aemilius Paullus en Terentius Varro beslissend door Hannibal werden verslagen (216 v. C.).

58,3. *Crates*: cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijzgeren, VI, 5, 93.

58,10. *by Homerum*: Ilias, XXIV, 522-524.

58,11. *Creon*: gaf zijn dochter ten huwelijk aan Jason. Medea zond haar, uit jaloersheid, een betoverende kroon, waardoor zij levend verbrandde. Ook Creon vond den dood in de vlammen.

58,18. *Torrentius*: de humanist Laevinus Torrentius (Livinus vander Beke, 1525-1595), tweede bisschop van Antwerpen. Hij was één van de belangrijkste neolatijnse dichters uit onze gewesten (*Poëmata sacra*, 1572). Hij studeerde te Leuven, Parijs, Padua, Bologna en Rome; bekleedde hoge waardigheden in het prinsbisdom Luik; bezorgde een uitgave van Suetonius (1578) en Horatius

(posthuum, 1608); en werd in September 1587 bisschop van Antwerpen. (Cfr. A. ROERSCH, *Biographie Nationale*, T. XXV, col. 462-474).

Het tweede Boeck Der Stantvasticheydt beschreven door I. LIPSIUM.

[1] Het eerste Capittel.

[2] Oorsaecke hoe den cout weder beghost. Mijn
[3] wandelinghe totten lustighen hof van Langius;
[4] en t'lof van dien.

[5] Des anderen daechs so hevet Langio goet gedocht,
[6] my te leyden naer sijn hoven, daer hijer twee af onder-
[7] hiel met grooten ernst ende arbeyt: den eenen int ghe-
[8] berchte, tegen over sijn huys, den anderen wat verder
[9] ghelegghen, in een leegher plaetse, by de riviere vande
[10] Mase, *die door de lustige stadt seer soeteltijcken hueren*^{59,10.}
[11] *loop heeft.* Soo hy my dan smorgens wel vroeck in mijn
[12] camer vondt: 'Wel, Lipsi, seyde hy, wandelen wy niet?
[13] oft hebt ghy liever te rusten ende te sitten?' - 'Langi,
[14] ick heb liever te wandelen (seyde ick), alst met u mach
[15] sijn; maer waer gaen wy?' - 'Believet u, seyde hy,
[16] na mijnen hof die ick by de riviere heb. Den wech en is
[17] niet lanck, ghy sult u lichaem daer door wat oeffenen, de
[18] stadt besien, ende sult daer oock vinden een seer be-
[19] quame ende coele locht in dese hitte.' - 'T'is my lief,
[20] seyde ick; ia geenens wech soude my met u te gaen ver-
[21] drieten, al waert tot het eynde van Indien.' - Ende, dit seggende,
[22] eyschten wy ons mantels, namen die, ghingen
[23] derwaerts, treden inne. Ende soo ick inden inganck mijn
[24] ooghen al om gheslagghen hadde, met een drayende ende
[25] curieus ghesicht, seer verwondert sijnde vande frayicheyt
[26] ende toerustinghe der plaetsen: 'Vader, seyde ick, wat is
[27] dit voor een lusticheyt? wat is dit voor een ciraet? een
[28] paradijs, ende gheenens hof. Voorwaer, die vierighe Ster-
[29] ren, by schoone claeren nachte, en glinsteren niet soo
[30] schoon als dese uwe verscheydelijck blickende ende blin-^{59,30.}

[1] ckende bloemmen. Spreectmen van die hoven van Adonis^{60,1.}
 [2] ende Alcinous? beuselen, by dese te ghelijcken, ende op-^{60,2.}
 [3] rechte droomen.' Ende met eenen wat naerder tredende,
 [4] ende sommighe bloemen aen den nuese ende ooghen bren-
 [5] gende: 'Wat wensch ick toch nu eerst, seyde ick: heel vol
 [6] oogen te worden als Argus, oft een neus te worden met^{60,6.}
 [7] Catullus? Soo verlusticht ende verquickt dese welluste^{60,7.}
 [8] beyde die sinnen. Wech, wech, alle ghy reucken van
 [9] Arabien, die my duncket stincrucy te wesen by desen
 [10] edelen ende warachtich hemelschen reuck!' - Langius,
 [11] dauwende saechtken mijn hant, niet sonder lachen:
 [12] 'Holla, Lipsi, seyt hy, niet te bont, niet te bont. Ick oft
 [13] mijn boersche Bloemgoddinne en nemen ons niet aen dus-
 [14] danighen aerdighen ende steedschen lof.' - Ick, hem
 [15] antwoordende: 'Die nochtans waerachtich is, Langi, seyde' ick.
 [16] Meynt ghy dat ickt segge om te believen? ick spreke
 [17] dit in ernst ende uuter borsten. Het paradijs en is gheen
 [18] paradijs, gheleken by desen uwen hof. Want siet toch
 [19] wat reynicheyt ende netticheyt hier al om is; wat een
 [20] fray ordinantie: hoe bequaemelijcken hier alle dinghen
 [21] in sijn paykens, parcxkens ende beddekens ghestelt is:
 [22] men soude schier gheen plaveysel beter ende gheschicter
 [23] konnen ghelegghen. Daer by, wat groote menichte van
 [24] bloemen ende cruyden is hier! wat selsaemheyt ende
 [25] nieuwicheyt! Soo dat schynt dat de Nature, op dit kleyn
 [26] plaetsken, alles watter uutmene sy in dese onse, oft
 [27] in die nieuwe werelt, besloten hebbe.

Eindnoten:

- 59,10. *die door de lustige stadt...*: vers van Ennius (Annales, V), bewaard bij Macrobius, Saturnalia, VI, 4, 4.
 59,30. *blickende ende blinckende*: 'scintillantes micantesque'.
 60,1. *Adonis*: Griekse mythologische figuur, een soort natuurgod.
 60,2. *Alcinous*: legendarisch koning van de Phaeaciërs, vader van Nausicaä; hij bezat een toverpaleis met wondermooie tuinen.
 60,6. *Argus*: mythologische figuur, voorgesteld als een bewaker aan wiens aandacht niets ontsnapt omdat hij talloze ogen heeft.
 60,7. *Catullus*: cfr. Carmina, 13, 14.

[28] Het II. Capittel.

[29] Een ghemeyn lof der hoven. Bethoont die oeffe-
 [30] ninghe der selver oudt te sijn, ende vander natu-
 [31] ren; dat Coninghen en groote Heeren die selve
 [32] gebruyckt hebben. Voorder, die ghenuecht der selven
 [33] voor ooghen ghestelt; ende mijnen niet

[34] onredelijcken wensch.

[35] Voorwaer, Langi, dit is een eerlijcke oeffeninghe ende

[36] lofweerdige; oeffeninge tot de welcke (soo ick meyne)

[37] de beste ende stilste menschen van Naturen worden

[1] ghetrocken, Dwelck daer uut blijktt, dat ghy niet licht
 [2] een ander ghenuecht oft wellust sult voortbrenghe, daer
 [3] toe altijts eendrachtelijck hem begheven hebben die beste
 [4] en uutgheleeste van allen volckeren. Doorloopt ghy die
 [5] heylicke schrift? ghy sult sien, dat de hoven met tbe-
 [6] ghinsel des werelts begonst hebben, die welcke Godt
 [7] selfs den eersten mensche toegheeyghent heeft tot een
 [8] woonplaetse ende als een ruststede des godtsaeligen
 [9] levens. Leest ghy de Heydensche schriften? siet, die
 [10] hoven van Adonis, van Alcinous, van Tantalus ende ^{61,10.}
 [11] van die Hesperides worden onder die fabulen ende ghe- ^{61,11.}
 [12] meyn-spreek-woorden verhaelt; ende inde waerachtighe
 [13] Historien sult ghy vinden die boomgaerden, deur die
 [14] eyghe handt des Conincx Cyrus gheplant, die hoven ^{61,14.}
 [15] van Semiramis in de locht hanghende, ende die nieuwe ^{61,15.}
 [16] ende seer vermaerde hoff-oefeninghen van Masanissa, ^{61,16.}
 [17] daer heel Africquen is van verwondert gheweest. Wat
 [18] soud' ick u nu, vande oude Griecken en Romeynen,
 [19] menige doorluchtige mannen kunnen voorts brengen, die,
 [20] alle ander sorghen nae laetende, hier in alleen besorcht
 [21] waren! Onder die Griecken (met ééne wordt) alle
 [22] filosofhen ende wyse mannen; die welcke, hem selfs
 [23] afghescheyden hebbende vande woelende ende woe-
 [24] dende ghemeynte ende vierschaelen, tusschen de tuynen
 [25] ende afheyminghen der hoven besloten sijn geweest.
 [26] Maer onder die Romeynen sie ick den Coninc Tarqui-
 [27] nium, inden tijden vant' oude Roomen, wel saechtlijck
 [28] wandelen in die hoven, ende afsnijden die mancops bol-
 [29] lekens. Ick merck daer oock Catonem Censorium, seer ^{61,29.}
 [30] besich met sijn hovenieringhe, ende wel neerstelijcken
 [31] daer van schrijvende; Lucillum, Asien bedwonghen ^{61,31.}
 [32] hebbende, sijn ruste daer in nemende; Sullam, die Dic-
 [33] tature oft overghebiedt wech gheworpen hebbende, hier
 [34] met een lust oudt wordende; ende, ten laetsten, den
 [35] Keyser Diocletiaen, meer achtende sijn moes ende salaet
 [36] by die stadt Salona dan alle purpuren oft eenighe scep- ^{61,36.}
 [37] tren. Selfs het ghemeyn volck heeft niet verre uut de
 [38] spore van dese ghetreden. Want onder die wete ick, dat
 [39] alle eenvoudighe ende oprechte herten oock hun ghe-
 [40] nuecht daer in ghenomen hebben. Daer is voorwaer een

[1] onbekende ende ongeborene cracht in ons (waer van ick
 [2] de bysonderste redene niet wel en soude kunnen ghe-
 [3] ven), die welcke tot dese onnoosele ende ombeschaede-
 [4] lijcke ghenuecht niet alleen ons treckende is (die daer
 [5] van selfs toe gheneycht sijn), maer oock die straffe ende
 [6] stuersche natueren, die daer teghen sijn ende met spot-
 [7] ten. Ende ghelijckerwijs niemant moghelijck en is, den
 [8] Hemel ende die eewighe brandende sterren te aenschou-
 [9] wen sonder eenige verborghene vreesse ende bevinge, so
 [10] en kondt ghy oock desen heylighen rijckdom des aertrijcx
 [11] niet aensien sonder een heymelijcke ketelinghe ende een
 [12] ghevoelen der blijschappen. Gaet in u selfs, ende vraecht
 [13] u hert: t'sal u segghen dattet hem verhuecht int aensien
 [14] der selver, jae daer door ghevoedt wordt. Vraecht u
 [15] ooghen, ende andere sinnen: sy sullen belijden, dat sy
 [16] nergkens liever en rusten, dan in dese parcken ende bed-
 [17] den der hoven. Ick bidde u, omsiet eens desen grooten
 [18] hoop ende ghewas van bloemen; siet my die eene uut een
 [19] kelcxken, dese uut een scheyde, een andere uut een perle-
 [20] ken voortbottende; siet dese terstondt verslenschen, ende
 [21] die weder opgroyen; ten laetsten, aensiet ende insiet,
 [22] in één gheslachte, de ghesteltenisse, ghedaente, t'aen-
 [23] sien, in duysenderhande manieren ghelijck ende ver-
 [24] scheyden: wie isser van so stueren sin, die in dit
 [25] aenschouwen niet geneycht ende beweeght en worde
 [26] tot een saecht ende lieflijck ghepeys? Ghy, curieuse
 [27] ooghe, compt nu hier: worpt u gesicht een lutsken op
 [28] dese schoonheden ende verwen; besiet toch eens dat
 [29] yvoor, dese sneew, dien vlammden rubijn, dit bleeck
 [30] goudt, dese natuerlijcke purpure, dit schoon bloet-roodt,
 [31] jae so veel couleuren als een constrijck pinseel wel mach
 [32] naertrecken, gheensins voltrecken. Ten laetsten, wat
 [33] eenen lieflijcken rueck is dit? wat doordringhende gheest? ^{62,33.}
 [34] ende ick en weet wat hemelsche locht, ingestort van
 [35] boven? So dat onse Poëten niet soo heel verdooft en
 [36] waren, te versieren dat den meestendeel der bloemen
 [37] gegroeyt was uut het sap ende bloet der Onsterffelijcker
 [38] goden. Och waerachtighe fonteyne der blijschappen
 [39] ende der vrolijcheyt! O woonplaetse van die liefelijcke ^{62,39.}
 [40] goddinnen! Och, mocht ick hier onder dese prieelkens

[1] mijn ruste ende leven hebben! Och, mochte ick verre van
 [2] alle inlantsche beroerten, onder dese cruyden, bekende
 [3] ende onbekende bloemen, met een bly ende vlijtich ghe-
 [4] sicht over ende weder naer mijnen lust wandelen! ende
 [5] nu by de ghene die vergaen, ende alsdan by de ghene die
 [6] op staen, mijn handen ende ghesicht brenghen! ende soo,
 [7] met een ghenuechelijcke dolinghe, alle mijn sorghen ende
 [8] swaricheyden aen d'een sijde stellen ende vergheten!' ^{63,8.}

Eindnoten:

- 61,10. *Tantalus*: bij Homerus gestraft in de onderwereld (Od., XI, 582-592); voorgesteld als een oud man, in de nabijheid van bomen waarvan hij nooit de vruchten kan plukken.
- 61,11. *die Hesperides*: in hun tuin, gelegen op een eiland aan de uiterste westgrens der aarde, groeiden appels van zuiver goud.
- 61,14. *Cyrus*: Cyrus de Grote, stichter van het Perzische Rijk (6de E. v. C.)
- 61,15. *Semiramis*: legendarische Assyrische vorstin; zij stichtte Babylon, en liet er hangende tuinen aanbrengen, die tot de zeven wereldwonderen werden gerekend.
- 61,16. *Masanissa*: Numidisch vorst (3de E. v. C.)
- 61,29. *Catonem Censorium*: schreef o. a. een tractaat *De Agricultura*.
- 61,31. *Lucullum*: Lucius Licinius Lucullus, die in 69 v. C. Mithradates overwon.
- 61,36. *Salona*: hoofdstad van Dalmatië, geboorteplaats van Diocletianus (keizer 284-305), die er een beroemd paleis bouwde.
- 62,33. *wat doordringhende gheest*: 'quis penetrans spiritus'.
- 62,39. *die liefelijcke goddinnen*: Venus en de Gratiën.
- 63,8. *aen d'een sijde stellen*: terzijde schuiven.

[9] Het III. Capittel.

[10] Tegen eenige curieuse gehandelt, die de hoven
 [11] misbruycken tot een ydelheyt ende luyardije. Van-
 [12] den rechten ghebruycke der selver. Dat sy bequaem
 [13] sijn den wijsen ende geleerden; iae dat de wijsheyt
 [14] selfs daer in opgevoyt ende opgebracht is.

[15] Soo ick dit voorgaende wat haestelijck uitgesproken
 [16] hadde, ende met een ontsteken gesicht ende voos, seyde
 [17] my Langius met koelen moedt en woorden: 'Voorwaer,
 [18] Lipsi, ghy bemint dese schoone bloyende ende purpure
 [19] nymphe: ghy bemintse, maer ick vreesse dat het sy
 [20] boven maete. Want ghy prijst de hoven, maer alsoo, dat
 [21] ghy u meest over ydele ende uutwendige dingen ver-
 [22] wondert, die oprechte vreucht ende blijschap der selver
 [23] stelt op een sijde; want ghy siet alleen vierichlijcken aen
 [24] die coleuren, ende rust op die beddekens, ende brengt
 [25] my voorts blomen uut die bekende en ombekende
 [26] Werelt. Ick bidde u, waer toe toch? om dat ick oock
 [27] soude weten dat ghy van deser siekten en seckten sijt,
 [28] die onlancx opghestaen is onder eenighe nieusgierighe

[29] ende ledighe gheesten? die dit alderbeste ende slechste
[30] van allen dinghen ghemaect hebben tot een instrument
[31] van twee gebreken, des ydelheys ende Vaddicheyts.
[32] Want daer toe hebben sy hun hoven. Sy vergaederen
[33] sommige uutlandtsche kruyden ende bloemen, ende met
[34] een sekere pracht vercreghen hebbende, besorghen die
[35] ende coesterense schier meer als eenighe moeder haer
[36] eyghen kindt. Dese sijn, die daer brieven senden in

[1] Thracien, Grecien, ende Indien, ende àl om een kleyn
 [2] saeyken oft bolleken te hebben; dese, die liever hadden
 [3] dat hem oude vrienden afstorven dan nieuwe bloemen.
 [4] Belacht noch yemandt Hortensium den Romeyn, die
 [5] row droech over sijnen visch? maer siet, dese doet
 [6] over een plante. Isser nu yemandt van dese fraye
 [7] bloemvierders die wat nieuws oft wat selsaems ende
 [8] vremts heeft, hoe snorckt hy! hoe stelt hijt ten toon!
 [9] hoe benijdent andere, ende soeckent te hebben! Jae sy
 [10] trecken hun dat so ter herten, dat sy schijnen somtijts
 [11] droever naer huys te gaen, dan inden ouden tijden Sulla
 [12] ofte Marcellus by de Romeynen als sy versteken waren
 [13] van overste velt-heer oft schoutet te wesen. Wat sal ick
 [14] daer van segghen? dan dattet een vrolijcke rasernye is,
 [15] niet seer onghelijck die vanden kinderen, die om hun
 [16] poppekens ende beeldekens dickwils gram worden ende
 [17] kijven. Maer siet oock eens hun aerdicheyt die sy hebben
 [18] ende ghebruycken inde hoven! Sy sitten daer, sy wan-
 [19] delen eens rontom, sy gapen ende geeuwen, oft sluy-
 [20] meren, en anders niet; alsoo dat schijnt, dat sy de
 [21] hoven niet en hebben tot een vertreck des ledicheyts,^{64,21.}
 [22] maer tot een graff van luyaerdyen. Onnut gheslacht!
 [23] ende de welcke ick te recht soude mogen uuddrijven van
 [24] t'geheym der waere ende oprechte hoven, als die wete
 [25] de selve te dienen ende ghevonden te sijn tot redelijcke
 [26] wellust, niet tot ydelheyt; tot rust, niet tot vaddicheyt.
 [27] Soude ick oock so lichtveerdich konnen ghewesen, dat
 [28] ick om een selsaem cruydeken my soude verheffen? oft
 [29] oock bedroeven als ickt verloren hadde? Neen ick voor-
 [30] waer: ick achte dese dingen by haer weerde, ende,
 [31] stellende die aenlockinge van alle nieuwicheyt aen deen
 [32] sijde, wete ic dattet maer cruyden ende bloemen en sijn,
 [33] dat is: dinghen die haest vergaen ende verdwijnen,
 [34] waer van den voornaemste Poët bequamelijck heeft^{64,34.}
 [35] geschreven:

36 *Den soeten koelen windt veel bloemkens doet wassen,*

37 *Den selven kanse oock haest blasen alle in d'asschen.*

[38] Daeromme en verachte ick oock niet dese lusticheyt oft
 [39] frayicheyt (gelijck ghy siet); hiér in verschille ick met

[1] dese saechte hoveniers, dat ick sodaenighe sonder
 [2] sorghe vergaedere, sonder sorghe hebbe, sonder sorghe
 [3] verliese. Ick en ben oock so heel slap ende verstorven
 [4] niet, dat ick my soude willen schier gaen borghen ende
 [5] begraven in dese schaduwē der hoven. Te wijle dat ick
 [6] daer in ledicheyt ben, so vinde ick oock werck: t'herte
 [7] vindt daer iet te doen sonder daet, ende sonder arbeyt
 [8] iet te arbeyden. *Ick en ben nemmermeer min alleen*
 [9] (sprack eenen) *dan als ick alleen ben, ende nimmermeer* ^{65,9.}
 [10] *min ledich dan als ick ledich ben.* T'is voorwaer een
 [11] heerlijcke spreucke, ende die ick wel soude derven seg-
 [12] gen in dese selve hoven gheboren te wesen. Sy sijn toch
 [13] inghestelt voor t'verstant, niet voor t'lichaem; om dat
 [14] te verlustigen, niet om dit te verslappen; ende tot een
 [15] heylsaem vertreck van sorghe ende beroerten. Vallen
 [16] u die menschen moyelijck? hier sijt ghy by u selven. Sijt
 [17] ghy door becommeringhen uutgheteert? hier sult ghy
 [18] vervult worden, daer den geest dat voetsel des rusts
 [19] heeft, ende van een suyvere locht als een vergeestinghe ^{65,19.}
 [20] van een nieuwe leven. Siet ghy wel die oude wysen? sy
 [21] hebben hen wooninghe inde hoven ghehad. Siet ghy
 [22] hedensdaechs alle gheleerde? sy hebben oock hen ghe-
 [23] nuchte daer in; ende inde selve sijn meest al gevonden
 [24] ende ghemaect de hemelsche gheschriften, die wy met
 [25] sulcken verwonderinge lesen, ende die geen oudtheyt
 [26] oft verloop van tyden sal dooden. Desen schoonen groe- ^{65,26.}
 [27] nen berch moeten wy toe schryven die fraye uitspraken
 [28] der natuerlijcker dingen; dese Academie die schriften ^{65,28.}
 [29] van alle goede manieren; ende uut die payen der hoven
 [30] sijn uut ghespronghen de overvloedighe fonteynen des
 [31] wijsheys, die wy drincken, ende die met eenen vrucht-
 [32] baren overvloet de werelt overloopen hebben. Voorwaer,
 [33] ons herte dat verquict ende verheft hem meer tot hooghe
 [34] dingen alst vry ende vranc synen hemel mach aenschou-
 [35] wen, dan alst besloten is tusschen de gevanghenissen
 [36] der huysen oft steden. Ghy, Poëten, comt hier om
 [37] eenige onsterfelijcke liedekens te maken! Ghy, geleer-
 [38] den, comt hier bedencken en schryven! Ghy, Philoso-
 [39] phen, disputeert hier oock vande ruste ende Stantvas-
 [40] ticheyt, vande doot ende t'leven! Siet, Lipsi, wat het

[1] waerachtich ghebruyck ende eynde der hoven is: ruste,
 [2] segghe ick, vertreck, overpeysen, lesen, schryven; ende
 [3] nochtans dat altemael al oft ghy niet en dedet, al spe-
 [4] lende. Ende ghelijckerwijs de schilders, als sy hun
 [5] ooggen verduystert hebben door t'lanck en scherp sien,
 [6] die selve vergaderen ende vermaken in spieghels oft
 [7] groenicheden, soo moeten wy al hier onsen vermoeyden
 [8] oft dwalenden geest. Ende waeromme, Lipsi, verberghe
 [9] ick u langer mijn voornemen ende gewoonte? Siet ghy
 [10] daer dat prieel, met groen loof becleet ende verciert?
 [11] Dat is mijn studoor, de leeghe ende hooghe schole om
 [12] my te oeffenen in wijsheyt. Alsdæer vervulle ick mijn
 [13] herte met een neerstighe ende niet ghemeyne lesinghe,
 [14] oft besaye dat met het saet van eenighe goede ghedach-
 [15] ten. Ende gelijkmen t'gheweet in een wapenhuys is
 [16] stellende, alsoo neme ick uut die selve goede verma-
 [17] ninghen, ende berge die in mijn ghemoet, om, alst noot
 [18] is, my te mogen dienen tegen t'ghewelt ende verande-
 [19] ringe der fortuynen. Soo dicwils als ick den voet hier in
 [20] gheset hebbe, soo heete ick alle slechte ende slavernijsche
 [21] sorghen utblyven, ende met opghehevenen hoofde (so
 [22] seer alst in mijn vermoghen is) mispryse ende verachte
 [23] ick alle dit ghewoel des gemeyn volcx, ende dese groote
 [24] ydelheyt der menschelijcker dinghen. Jae my dunckt
 [25] schier dickwils dat ick den mensche verlate, ende dat
 [26] ick met den vierigen wagen der wijsheyt opwaerts
 [27] ghetoghen worde. Meynt ghy dat ick daer beancxt ben
 [28] oft besorghe, wat die Françoysen oft Spaignaerts
 [29] bedryven? wie den scepter ende t'overghebiet van
 [30] Nederlant heeft, oft verliest? oft den grooten Turck ons
 [31] dreycht, te water oft te lande? oft, ten laetsten, wat ^{66,31.}
 [32] ginder inden couden Noorden eenighen Coninck heeft
 [33] inden sin? Niet, niet van desen; maer, besloten ende
 [34] ghewapent teghen allen uuterlijcken aenstoot, blyve by
 [35] my selven, stellende alle sorghen besyden, behalve één,
 [36] te weten dat ick mochte mijn ghebroken ende ghetemt
 [37] gmoet de rechte Redelijckheyt ende Godt onderworpen,
 [38] ende het ghemoet alle andere menschelijcke dinghen;
 [39] op dat, wanneer mynen uutersten ende fatalen dach
 [40] mocht comen, ick dan dien met een stille ghesichte ende

[1] sonder droefheydt mocht ontfanghen, ende van dese
 [2] werelt scheidt als versonden sijnde, ende niet uitghe-
 [3] worpen. Lipsi, dit is alle mijn murmelinghe ende lust in
 [4] die hoven, dit sijn de vruchten; die welcke (soo langhe
 [5] als my Godt mijn sinnen spaert) ick niet en sal verman-
 [6] ghelen teghen allen de rijckdommen ende schatten van
 [7] Persien oft van Indien.'

Eindnoten:

- 64,21. *vertreck des ledicheyts*: plaats om zijn vrijen tijd door te brengen.
 64,34. *den voornaemste Poët*: Homerus, *Odyssea*, VII, 119.
 65,9. *sprack eenen*: 'aiebat ille': placht die beroemde man te zeggen (nl. P. Scipio Africanus: cfr. Cicero, *De Officiis*, III, 1, 1).
 65,19. *vergeestinghe*: 'inspiratio'. Het Latijnse woord heeft hier zijn letterlijke betekenis (in-blazing). Moretus vertaalt etymologisch, maar verkeerd: hij gaat terug op *spiritus*, niet op *spirare*.
 65,26. *Desen schoonen groenen berch*: 'viridi illi Lycaeo': waar de school van Aristoteles gelegen was.
 65,28. *Academie*: de school van Plato.
 66,31. *wat ginder inden couden Noorden...*: Horatius, *Oden*, I, 26, 3-4.

[8] Het III. Capittel.

**[9] Daeromme vermaninghe totter wijsheyt; datmen
 [10] door haer totter Stantvasticheyt comt; ende de
 [11] ionckheyt neerstelijcken vermaent, dat sy die
 [12] nutte studien der Philosophien voeghe by de lus-^{67,12.}
 [13] tige ende lieflijcke wetenschappen.**

[14] Langius hadde dit aldus gheseyt, ende met die leste
 [15] hooghe ende stantvastighe redene had' hy my (om de
 [16] waerheyt te segghen) door verwonderinghe het ghemoet
 [17] verslaghen. Nochtans uutberstende sprack ick: 'Och
 [18] gheluckich mensch, die dusdanighen ruste vindt, ende u
 [19] onslaet van sorgen! Och, dit is schier een Goddelijck
 [20] leven in eens menschen lichaem! het welcke mocht ick
 [21] toch eensdeels na comen, ende van verre sleypen my
 [22] door u voetstappen!' - Langius, als straffende: 'Hoe!
 [23] seyde hy, spreekt ghy van nae te comen? Jae ghy
 [24] moecht my voorcomen, ende hebt hier recht ende macht,
 [25] niet alleen te volghen, maer te voorloopen. Voorwaer,
 [26] Lipsi, voorwaer, ick ben selve noch niet verre comen in
 [27] desen wech der Stantvasticheyt ende der deucht, ende
 [28] can my niet verghelijcken by de ghene die heel sterck
 [29] ende cloeck sijn, maer duncke my slechts een weynich
 [30] vromer te wesen dan dese gantsch flauwe oft quade.
 [31] Maer ghy (die cloeck van verstant ende hooch van aert
 [32] sijt), bereyt u daer toe, ende treedt vry (my tot een
 [33] leytsman hebbende) desen wech in, den welcken recht

[34] leydt tot alle onwanckelbaerheydt ende stantvasticheyt.

[35] Den wech, daer ick van segghe, is de wijsheyt; wiens

[1] effen ende stille pat (bidde ick u ende vermane) wilt
 [2] toch niet langher schouwen te betreden. Hebt ghy tot
 [3] noch toe ghenoecht gehadt in goede leeringen, ende dese
 [4] neghen Goddinnen? wel aen, tis my lief; want ick weet
 [5] wel, dat t'herte eerst moet bereyt ende gheoeffent wor-
 [6] den met dese lieflijcke uwendighe scientien, niet eer
 [7] bequaem (seyt Augustinus) om t'Goddelijck saet t'ont-^{68,7.}
 [8] fanghen. Maer dat en is my niét lief, ist dat ghy in die
 [9] selfste blijft stekende, ende die alléén hebt tot uwen
 [10] voorghestelden doele. Want dit moeten alleen onse
 [11] beginselen, niet het werck sijn; den wech, niet het
 [12] eynde. Waert ghy erghens te maeltijt, ick dencke dat
 [13] ghy niet alleenlijck van het fruyt, oft vande vlayen ende
 [14] taerten sout proeven, maer u maghe oock onderschoren
 [15] met eenighe vaster spysse. Waerom en gheschiet t'selfde
 [16] hier niet, in dit ghemeyn banket der leeringhen? Waer-
 [17] om en voecht ghy, by dien honinck der Welsprekenheynt
 [18] ende Poësie, oock niet dit hertelijck voetsel der Philo-
 [19] sophien? Want ick en wil niet, datmen de scientien heel
 [20] verlaten sal (op dat ghy my door misverstant niet en
 [21] lastert), maer dat dese daer by ghevoecht worde, ende
 [22] dat die slappe ende vloyende waterkens (by maniere van
 [23] spreken) getempert worden met desen strafferen wijn.
 [24] Die vryers, by den Poët Homerus, worden niet tonrecht ^{68,24.}
 [25] bespot dat sy, verlatende die ghetrouwe Penelope, haer
 [26] ionckwijfs ginghen vryen; wacht u van ghelijcke, ende
 [27] dat ghy, versmadende die hoochweerdighe vrouwe (de
 [28] Wijsheynt), alleen u versot ende verliefte aen huere
 [29] hoveerdighe dienstmaechten. Tis voorwaer eenen schoo-
 [30] nen lof ende prijs als men seght: 'O dat is een gheleert
 [31] man!', maer desen is beter: 'O dat is een wijs man!',
 [32] ende noch den allerbesten: 'O dat is een vroom man!'
 [33] Laet ons dan na desen trachten, ende door soo veel
 [34] aerbeyts pooghen ons, niet alleen om veel te weten, maer
 [35] oock om wijs te sijn ende wel te doen; want, soo 't oude
 [36] spreekwoort seght:

37 *Hoe weynich is het weten, ach,*

38 *Die daer geen Wijsheynt by en sach.*

[39] Hoe veel sijnder noch hedensdaechs, onder den hoop

[1] der gheleerden, die hen selven ende alle naem der
 [2] gheleertheyt schande aen doen! sommighe om dat sy
 [3] bedect ende bevleckt sijn met alle schelmeryen ende
 [4] booshey, sommighe om dat sy ydel, lichtveerdich, ver-
 [5] heven ende opgheblasen sijn, sonder met eenighe ern-
 [6] stighe sorghe bevanghen te sijn. Sy leeren veel spraken?
 [7] maer spraken alleen. Sy verstaen de Griecxsche ende
 [8] Latijnsche schryvers? maer verstaen die alleen. Ende
 [9] ghelijck Anacharsis hier voortijts van die van Athenen ^{69,9}.
 [10] gheseyt heeft, dat sy t'ghelt alleen gebruycken om te
 [11] leggen, alsoo dese hen wetenschap om te weten. Op het
 [12] leven ende doen sijn sy so sorgeloos ende ombedacht,
 [13] dat, iae oock nae mijn oordeel, de gheleertheyt niet te
 [14] vergeefs by de gemeynte eenen quaden naem ende roep
 [15] heeft, als een meesterse tot booshey ende schalcheyt;
 [16] daer sy nochtans ons ter deuchden leyt, in dien mense
 [17] wettelijck ghebruyckt. Voeght alleen de wijshey daer
 [18] by, tot de welcke alle goede scientien ons verstant be-
 [19] hooren te bereyden, ende niet het selve te bevanghen
 [20] ende hem toe te eygenen. Want gelijckerwijs sommighe
 [21] boomen gheen vruchten en dragen, ten sy dat sy by
 [22] andere, als by haer mannekens, ghestelt worden, soo en
 [23] sullen oock dese uwe maechdekens, ten sy dat sy ghe-
 [24] voecht worden by dit mannelijck saet der wijshey. Wat
 [25] helpt, dat ghy Tacitum corrigeert ende betert, als u ^{69,26}.
 [26] leven onverbetert blijft? dat ghy Tranquillum verclaert,
 [27] als ghy selfs in die duysternissen der dolingen blijft?
 [28] dat ghy de vlekken ende vuylicheden van Plautus uut
 [29] wascht, als ghy u ghemoet laet vervuylen ende ver-
 [30] smodderen? Treedt toch eens tot beter sorghen, ende
 [31] vercrijcht een gheleertheyt de welcke u niet alleen en
 [32] diene tot een uitwendighe pracht, maer tot inwendich
 [33] gebruyck; keert u totter wijshey, die uwe manieren
 [34] verbeter, ende beroert ende vervuylt hert stille ende
 [35] suyvere. Sy is de gene die u de duecht can inghedrucken,
 [36] ende de Stantvasticheyt voorstellen ende ingeven; sy
 [37] is alleen, die u den Tempel aller goeder sinnen ende
 [38] ghedachten can openen.'

Eindnoten:

67,12. *by de lustighe ende lieflijcke wetenschappen*: 'cum amoenioribus illis et liberalibus (litteris)'.

68,7. *Augustinus*: De Ordine, I, 2, 4.

68,24. *Homerus*: bvb. *Odysee*, XX, 318-319.

69,9. *Anacharsis*: cfr. *Plutarchus*, *Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus*, 78f.

69,26. *Tranquillum*: *Suetonius*.

[1] Het V. Capittel.

**[2] Dat de wijsheyt met aerbeyt te vercryghen is,
 [3] ende niet met wenschen. Weder ghekeert tot de
 [4] redene vande Stantvasticheyt. Dat de begheer-
 [5] lijcheyt ende lust tot leeren een goet teecken is
 [6] inde ionckheyt.**

[7] Dese vermaninghe heeft my een viericheyt by ghe-
 [8] brocht; de welcke ick niet en verborgde, ende seyde:
 [9] 'Mijn out vader, ick volghe u metter herten: wanneer
 [10] metter daet? och wanneer sal ick dien dach sien die my,
 [11] ontslaghen van dese sorghe, sette op den rechten padt
 [12] ende heerbane der wijsheyt? die my door dien leyde
 [13] totter Stantvasticheyt?' - Langius (als oft hy my
 [14] bekeven hadde): 'Hoe, seyde hy, hebt ghy liever te
 [15] wenschen dan in t'werck te stellen? dat is heel yde-
 [16] lijcken ghedaen, ende nae de ghewoonte van t'ghemeyn
 [17] volck. Meynt ghy, met u wenschen, te veranderen uut
 [18] eenen sot in een wijs, oft uut eenen lichtveerdighen in
 [19] een stantvastich man, gelijckerwijs Geneus, inde fabulen,
 [20] met sijn wenschen veranderde van vrouwe in man?
 [21] Geensins, den aerbeyt moeder by sijn; ende, soomen
 [22] seght, ghy moet u handen aen den ploech slaen: onder-
 [23] soect, leest, ende leert.' - Ick, dat vattende, seyde:
 [24] 'Langi, ick bekent; maer helpt ghy my oock daer toe,
 [25] ende volwevet toch dien draet van dien lieflijcken kout
 [26] van gisteren, den welcken ons uut eten gaen soo t'ompas
 [27] heeft af ghesneden. Ick segghe, comt weder tot die
 [28] Stantvasticheyt; want het waer schier sonde, dat ghy
 [29] die heylige oeffeninge soo soudt onthouden.' - Lan-
 [30] gius, schuddende een weynich metten hoofde: 'Soudt
 [31] ghy my weder aen dit spel brenghen, Lipsi? seyt hy.
 [32] Ick en salt niet doen: voorwaer in dese plaetse niet, de
 [33] welcke ghy moet weten toeghewijt te wesen mijn ruste,
 [34] ende niet den arbeyt. Wy sullen eens op een ander tijt
 [35] t'web af weven.' - 'Liever nu, seyde ick; en wat
 [36] plaetse soude toch moghen bequamer wesen tot desen

[1] wysen cout, dan dit uwe huys der wijsheyt? Ick ver-
 [2] staen dit Prieel, het welcke my voor eenen Tempel is,
 [3] ende dat tafelken als voor eenen autaar: laet ons, daer
 [4] neder sittende, dese Goddinne der Stantvasticheyt haer
 [5] behoerlijcke offerhande vol offeren; want ick laet my
 [6] duncken dat hier eenich goet geluck-teecken in is.' -
 [7] 'Ende wat gheluck-teecken toch?' seyde Langius. -
 [8] 'Dit! seyde ick; dat, gelijk als die in eens Apotekers
 [9] oft cruydeniers winckel gheseten hebben ghemeyne-
 [10] lijcken, int wech gaen, in hun cleederen mede draghen
 [11] eenighen reuck der plaetsen, soo verhope ick oock dat
 [12] eenigen aesem der wijsheyt my in t'herte sal blyven,
 [13] door dien dat ick in hueren winckel gheseten sal heb-
 [14] ben.' - Langius, al lachende, seyde: 'Ick sorghe, dat
 [15] dit gheluck-teecken ydel sy; nochtans, Lipsi, laet ons
 [16] gaen. Ick en can niet verberghen: dese uwe vrye ende
 [17] eerlijcke viericheyt die verweckt ende ontsteect my
 [18] oock! Ende ghelijck als de gene die hen moyen met
 [19] waterloopen oft fonteynen te soecken, als sy t'smor-
 [20] ghens eenighen domp uut der aerden sien op climmen,
 [21] nemen dat voor een seker merck-teecken van onder
 [22] schuytende wateren, soo hebbe ick oock een hope van
 [23] eenen vruchtbaren uutvloet der duechden, als in een
 [24] ionckman dese begheerte ende viericheyt om te leeren
 [25] voorgaet ende verschijnt.' - Ende soo hy dese woor-
 [26] den sprack, leyden hy my aen ende in het prieel; hy
 [27] ginck daer sitten aen het tafelken. Ick keerde my eerst
 [28] om tot die ionghers, ende seyde hen: 'Blijft hier staende,
 [29] wacht, sluyt voor al die dore. Maer hoort ghy? op u
 [30] lijf, dat ghy hier niemant die leven heeft laet incomen,
 [31] weer man, wijf, kat oft hondt, iae al wilde de goede
 [32] fortuyne selfs binnen comen!' Ende dit segghende, sat
 [33] ick mede by. Maer Langius, van herten lachende: 'Hebt
 [34] ghy erghens een Coninck gheweest? aenghesien dat u
 [35] uwe gheboden soo Conincliicken ende Potestatelijcken
 [36] afgaen.' - 'Hoe? seyde ick, hebbe ick niet recht dat
 [37] ick daer in voorsie, aenghesien d'ongheluck dat my
 [38] ghisteren ghebeurde? Ghy, vaert voorts, in Godts
 [39] naeme.'

[1] Het VI. Capittel.

[2] Het derde Argument voor de Stantvasticheyt
[3] ghetoghen uut die Nutbaerheyt. Dat alle plaghen
[4] goet sijn, weer ghy den oorspronck oft deynde
[5] aensiet; dat sy haren oorspronck van Godt heb-
[6] ben, die eewichlijck ende onveranderlijc goet is,
[7] ende daerom oock geen oorsaeck en is van eenich
[8] quaet.

[9] Langius, niet langhe hem bedenckende, begonst aldus:
 [10] 'Lipsi, in dien cout, die ick ghisteren aengheheven hebbe
 [11] vande Stantvasticheyt, en hope ick van die Stantvas-
 [12] ticheyt oock niet te wijcken. Ick sal die selfste oorden
 [13] volghen, ende by de palen blijven, die ick eens ghestelt
 [14] hebbe. Als ghy wel weet, ick hadde gemaect als vier
 [15] hoopen ende slachordenen, de welcke voor de Stant-
 [16] vasticheydt stryden soudenteghen den weedom ende
 [17] weerslagenheyt. Waer van ick d'eerste twee voorts ghe-
 [18] bracht hebbe, de welcke waren vander Voorsichticheyt
 [19] ende Nootsakelijckheyt; ende ick hebbe vol ende ghe-
 [20] noech bewesen, dat alle het ghemeyn quaet van boven
 [21] ende van Godt ghesonden wort, oock nootsakelijck is,
 [22] ende met geen vlucht t'ontvlieden. Ick sal dan nu het
 [23] derde heer gaen oprusten, daer van de Nutbaerheyt den
 [24] leytsman oft Capiteyn is, ende daer een bende volcx in
 [25] is, de welcke wel mocht de helpende bende ghenooemt ^{72.25.}
 [26] wesen. Ist dat ghijt wel insiet, ghy sult bevinden dattet
 [27] eenen cloecken ende doortrapten hoop is, die sy selven
 [28] wel weet door te worstelen ende in de herten te voe-
 [29] ghen, ende verwint de menschen (niet hem ten ondanck)
 [30] door een lieffelijcke aenlockende ghewelt. Want het
 [31] sluypt meer in, dan t'met ghewelt overrompelt; het raet,
 [32] en bedwinght niet; ende wy laten ons soo haest leyden
 [33] van het profijt, als wy ons vanden noot laten trecken.
 [34] Lipsi, dese stelle ick nu teghen u en allen uwen saechten
 [35] ende onvervaren hoop. Want alle dit ghemeyne quaet,
 [36] dat wy lyden, en is niet dan nutbaer, ende met een

[1] innerlijcke vreucht ende profijt vermenght. Wat segghe
 [2] ick, quaet? tis eer warachtelijcke goet, ist dat wy, het
 [3] decxsel der opinien af doende, ons ooghen brenghen
 [4] totten oorspronck ende d'eynde des selfs. Waer van
 [5] dié uut goet comt, dése tot goet streckt; aenghesien
 [6] den oorspronck van alle dese neerlaghen (soo ick giste-
 [7] ren ghenoech gheseyt ende bewesen hebbe) is van Godt,
 [8] dat is, niet alleenlijcken voorts comende van het opper-
 [9] ste goet, maer oock vanden werckman, hooft, fonteyne
 [10] aller goeden; waer van soo weynich moghelijck is dat
 [11] eenich quaet spruyte, als dat hy selve quaet sy. Dese
 [12] macht ende dit ghewelt is alleenlijcken weldadich ende
 [13] heylsaem; de welcke soo verre is van yemant te cren-
 [14] cken, als sy ghecrenct te sijn; wiens eenighe ende
 [15] hoochste macht is, te helpen. Daerom hebben die blin-
 [16] dericken inden ouden tyden (gheen rechte kennisse
 [17] Godts hebbende), als sy dat opperste wesen in t'herte
 [18] ghevaet hadden, wel te recht t'selve *lovem* ghenaemt,
 [19] *à iuvando*, t'welck is te segghen: helpen. Wat laet ghy
 [20] u duncken dat hy verbittert ende vergramt wort, ende
 [21] dat hy dese pylon, als schadelijcke, dus onder het
 [22] menschelijck geslachte uutschiet? ghy sijt verdoolt.
 [23] Gramschap, toorne, wraecke, sijn namen die de affectien
 [24] der menschen toecomen, ende, als uut die swackheyt
 [25] geboren, hebben alleen plaetse inde swacken. Maer dat
 [26] Goddelijck wesen blijft eewichlijcken vast staende in
 [27] sijn goedertierenheyt, ende alle dese ellende oft dit ver-
 [28] driet, het welcke hy stiert oft invoert, sijn ons als
 [29] medecynen: naer ons duncken, droevich, maer metter
 [30] daet ende ten eynde profytelijck ende heylsaem. Plato ^{73,30.}
 [31] den Filosooph seyt seer wel: *Godt en doet gheen*
 [32] *quaet, oft en is gheen oorsake van eenich quaet.* Ende
 [33] beter ende duylijcker onsen wijsen Seneca: *Wat is* ^{73,33.}
 [34] *d'oorsake den Goden van wel te doen? heur nature.*
 [35] *Isser yemant, die meynt dat sy willen oft moghen eenich-*
 [36] *sins letsel doen, die is verdoolt: sy en connen onghelijck*
 [37] *ghedoen oft lyden. D'eerste vieringhe ende eerbiedinghe,*
 [38] *die ghy moecht draghen teghen de Goden, is dat ghy*
 [39] *ghelooft dat syer sijn; daer naer, dat ghy hen huere*
 [40] *Maiesteyt gheeft ende huere goetheyt, sonder welcke*

[1] *gheen Maiesteyt en is. Datmen wete dat sy sijn, die*
 [2] *over de werelt regeren, die alle dinghen onderhouden*
 [3] *als haer eyghen, die het menschelijcke gheslachte be-*
 [4] *hoeden, iae voor elck een oock sorge dragen. Dese en*
 [5] *gheven, noch en hebben gheen quaet.*

Eindnoten:

72,25. *de helpende bende*: 'legio adiutrix'.

73,30. *Plato*: Politeia, II, 379b.

73,33. *Seneca*: Epistulae Morales, 95, 49-50.

[6] Het VII. Capittel.

[7] **Dat d'eynde van alle iammerheden ten goeden**
 [8] **streckt, al ist dat sy dickwils uitghevoert sijn**
 [9] **door schadelijcke menschen, ende oock om**
 [10] **schade te doen; maer dat huere macht van Godt**
 [11] **benomen ende ghematicht wort, ende dattet al**
 [12] **gekeert wort t'onsen besten; in t'cort oock ver-**
 [13] **haelt, waerom dat Godt daer in der quader lieden**
 [14] **dienst ghebruyct.**

[15] Soo sijn alle iammerheden ende neerlaghen vanden
 [16] oorspronck af goet; ick segghe, dat oock met den
 [17] eynde, aenghesien dat sy altijd tot goet ende totter
 [18] salicheyt strecken. Hier weet ick, dat ghy my in u selfs
 [19] antwoord, vraghende: 'Hoe? ist niet blijckelijcken
 [20] genoegh, dat dese oorlogen ende moorderyen anders
 [21] nergens toe en strecken dan om te schadigen ende te
 [22] hinderen?' Ick belyde dat soo is, is dat ghy de men-
 [23] schen aensiet; maer niet, ist dat ghy Godt.
 [24] Dwelck op dat ghy beter ende ten vollen moecht verstaen, ist
 [25] van nooden dat ick u dat wat claerder ende nader
 [26] beduyde met eenich licht van onderscheyt. Die Godde-
 [27] lijcke plagen sijn tweederleye: de sommighe sijn suyver
 [28] ende gheheel, d'ander ghemenght. Ick heete de Suyvere,
 [29] *die alleenlijcken van Godt sijn, sonder eenich toedoen*
 [30] *des menschelijcken vernufts oft handen.* De ghemenghde
 [31] sijn, *die ons wel van Godt toecomen, maer: door de*
 [32] *menschen als dienaers.* Onder d'eerste sijn: honger, on-
 [33] vruchtbaerheyt, aertbevinge, versinckinghe, inbreken der
 [34] wateren, siecten, sterften. Onder die andere, sijn tyran-
 [35] nien, oorloghen, benauwinghe, overvallinghen, dootsla-

[1] ghen. In de eerste, en is niet dan alle goet en salicheyt,
 [2] want sy sijn gheput ende comen voorts uut die alder-
 [3] suyverste fonteyne. In dese, en wil ick niet ontkennen,
 [4] daer en is wel wat vuylichheyts mede ghemenght, midts
 [5] datse door die vuyl stinckende gote der affectien ghe-
 [6] vallen ende geloopen sijn. Den mensche is daer tusschen:
 [7] comen wat verwondert ghy u, dat oock de sonde?
 [8] Verwondert u veel eer, dat de goedertierenheydt Godts
 [9] soo voorsichtich is, dat sy de selve hindernisse keert tot
 [10] onser behoudinghe, ende de sonde tot goet. Siet ghy
 [11] daer dien Tyran, die anders niet dan alle dreygementen
 [12] ende moorden uut en blaest? die sijn genuchte heeft in
 [13] hinderlijck te wesen? die selve wenscht te vergaen, als
 [14] hy een ander mach verderven? Slaet gade: hy en sal
 [15] tot sijnen wille ende vermeten niet comen; Godt sal hem,
 [16] onwetende, onwillende, tot sijn eynde met een verbor-
 [17] ghen coorde trecken. Ende ghelijck den pijl vanden
 [18] schutter ten doele comt sonder sijn ghevoelen, soo salt
 [19] met dese boose ende godtloose varen. De opperste cracht
 [20] die houdt in toom ende bedwinght alle menschelijcke
 [21] macht ende geweld, ende stiert hare dolende ende ver-
 [22] loopende gangen tot deser heylsamer maten. Ende ghe-
 [23] lijckerwijs in eenen legher veel diversche affectien sijn
 [24] onder die soldaten, - d'een verweckt den roof, d'ander
 [25] de glorie, d'ander den haet ende nijt, nochtans vechten
 [26] sy allegader om de victorie ende voor haren Prince, -
 [27] soo gagheth met alle dese goede ende quade willen: sy
 [28] sijn onder den dienst Godts, ende, onder verscheyden
 [29] eynden waer toe dat sy steken, soo comen sy nochtans
 [30] (om soo te spreken) tot dit eynde aller eynden. 'Maer,
 [31] mocht ghy my segghen, waerom ghebruyct Godt den
 [32] dienst der quader? waerom en seynt hy dese goede
 [33] plaghen niet selfs toe, oft ten minste door goede die-
 [34] naers?' O mensch, ghy sijt curieus int vraghen ende
 [35] t'ondersoecken! noch ick en weet niet, oft ick die ver-
 [36] borghentheden soude connen ontdecken. Maer dat weet
 [37] ick, dat hy wel weet wat hy doet, ende sijn redenen
 [38] heeft, al ist dat wy daer van den waerom niet en weten.
 [39] Maer wat vreemts oft nieuws is hier toch in ghelegghen?
 [40] Den President van eenighe Provincie die straft wel wet-

[1] telijcken een misdadigher, nochtans ghebiet hy dat sulcx
 [2] ghedaen worde door den scherprichter oft buel. Eenen
 [3] vader in een groot huysgesin sal somtijts selfs sijnen
 [4] soon castyden, somtijts sal hy dat door een van syn
 [5] knechts oft schoolmeesters doen doen. Waerom en sal
 [6] Godt het selfste niet geoorloft sijn? waerom en sal hy
 [7] (alst hem soo goet dunckt) ons met sijnder handt niet
 [8] slaen, ende, alst hem oock anders dunckt, door yemant
 [9] anders? Hier door en geschiet u geen onghelijck oft
 [10] hinder. Is dien knecht teghen u gram? toont hy metter
 [11] herten, dat hy u soeckt hinder te doen? daer en leyt niet
 [12] aen. Siet niet op t'gene dat hy doet oft doen wilt, maer
 [13] siet nae t'herte vanden genen die hen bevel gheeft; hy
 [14] staet daer voorwaer by als een vader die d'executie doet
 [15] doen, ende en sal u niet één slaechsken méér laten ghe-
 [16] ven dan hy bevolen oft verordonneert en heeft. Maer
 [17] hoe comt, dat de sonde hier onder ghemenghelt is, ende
 [18] dat het fenijn der affectien aen dese Goddelijcke pijlen
 [19] vast ghemaect is? Ghy beroept my voorwaer om eenen
 [20] seer hooghen ende moyelijcken berch te beclimmen; ick
 [21] sal my daer toe nochtans vercloecken. Op dat Godt
 [22] soude sijn wijsheyt ende sijn cracht betoonen, *soo heeft*
 [23] *hy bevonden* (als D. Augustinus seyt) *beter te wesen,*^{76,23.}
 [24] *van quade dinghen goede te maken, dan niet quaets toe*
 [25] *te laten.* Wat isser toch wysers oft beters dan die ghene,
 [26] die uut het quaet goet can ghetrecken, ende t'ghene, dat
 [27] totter verderffnisse ghevonden is, totter behoudinghe
 [28] bekeeren? Ghy prijst wel eenighen Medecijn, die de
 [29] slanghe menghelt in sijn Driakel, om de goede daet des
 [30] ghesontheys wille: waerom sult ghy dan misprysen, ist
 [31] dat Godt onder desen dranck der plaghen eenighe
 [32] menschelijcke beschadinghen menghelt, sonder u scha-
 [33] de? Want hy verteert voorwaer ende brengt te niet
 [34] alle t'fenijn datter by gevoeght is, door een verborgen
 [35] vier sijnder voorsichticheyt. Ten anderen, soo dient dat
 [36] tot sijnder macht ende glorien, waer toe hy nootsake-
 [37] lijcken alle dinghen toebrenghet. Wat isser toch, dat sijn
 [38] cracht ende macht beter te kennen gheeft, dan dat hy de
 [39] vyanden, die hem wederstaen ende wederspannich val-
 [40] len, niet alleenlijcken en verwint, maer sóó verwint, dat

[1] hyse tot hemwaerts ende in sijnen legher brengt? dat
 [2] sy voor hem vechten? dat sy de wapenen draghen tot
 [3] sijnder victorien? Het welcke dagelijcx gheschiet, als
 [4] den wille Godts volbracht wort inde quade, al en ist niet
 [5] vanden quaden, ende als hy t'gene, dat de quade ende
 [6] boose doen teghen synen wille, sóó booghet ende
 [7] voecht, dattet nochtans sonder synen wille niet en ghe-
 [8] schiet. Ende wat mach daer meerder mirakel wesen, dan
 [9] dat quade lieden de quade goet maken? Ghy, C. Cesar, ^{77,9.}
 [10] comt hier een weynich, gaet henen ende vertreet te sa-
 [11] men twee heylighe namen, te weten u vaderlant, ende
 [12] uwen behouden soon. Al ist dat ghijt niet weten en sult, ^{77,12.}
 [13] nochtans soo sal dese uwe eergiericheyt Gode dienen;
 [14] iae sy sal dienstelijck wesen u eyghen vaderlant, teghen
 [15] het welcke dat ghyse aenghenomen hebt, want sy sal
 [16] dienen tot een vermakinge ende behoudinghe vanden
 [17] staet van Roomen. Attila, comt ghy hier oock voorts
 [18] uut d'eynde vander werelt, dorstich nae bloetstortinghe
 [19] ende roof; roof, steelt, brant, slaet doot ende verwoest.
 [20] Dese uwe wreetheyt sal ten dienste Godts stryden, ende
 [21] en sal niet anders wesen dan een verweckinghe der
 [22] Christenen, die heel en al verdroncken ende begraven
 [23] laghen in hun sonden ende wellusten. Ghy, twee Key-^{77,23.}
 [24] sers Vespasiaens, verderft het Joodtsche lant ende de
 [25] Joden, neemt die heylighe stadt in ende brengtse te niet;
 [26] tot wat eynde toch? Meynt ghy dattet voor u sal wesen
 [27] tot een glorie ende vermeerderinghe uwes rijcx? maer
 [28] ghy sijt verdoolt: voorwaer, ghy sijt die buelen ende
 [29] trauwanten der Goddelijcker wraecke teghen d'ongod-
 [30] delijck volck! Gaet, ende ghylieden, die te Roomen
 [31] mogelijcken de Christenen selfs ombrenght, wreect de
 [32] doot Christi in het Joetsche lant! Ende ghy, onse Gou-
 [33] verneur, t'sy vanden Oosten oft Westen, wat meynt ghy
 [34] met dese oorloge ende wreede wapenen uut te rechten?
 [35] t'Coninckrijck te bevestighen (soo ghy meynt), ende de
 [36] regeringhe van u natie verstercken? ghy sijt verdoolt;
 [37] want ghy en sijt niet anders dan een gheessel ende roede
 [38] voor de Nederlanders die te weelderich sijn. Wy hebben
 [39] van alle vorighe tyden dusdanighe exempelen ghenoech,
 [40] daer Godt synen goeden wille heeft gheoeffent door die

[1] quade begheerten van andere, ende oock sijn rechtveer-
 [2] dighe oordeel door die onrechtveerdicheyt van andere
 [3] heeft laten blijcken. Daerom, Lipsi, laet ons om dese
 [4] verborgen cracht der wijsheyt verwondert wesen, sonder
 [5] die te nauwe t'ondersoecken, ende oock weten, dat alle
 [6] plaghen tot eenen goeden eynde streckende sijn, al ist
 [7] dat ons blint verstant dat niet en siet, oft door die
 [8] traecheyt dat niet en can bevroeden. De waerachtige
 [9] eynden, waer toe dat sy loopen, die sijn dickwils voor ons
 [10] verborghen, hoe wel dat sy nochtans sonder onse wete
 [11] daer toe comen sullen, ghelijck als sommige rivieren,
 [12] die ons uuter ooghen benomen ende onder d'aerde ver-
 [13] borghen sijn, nochtans tot haren vloet ende zee weder
 [14] henen loopen.

Eindnoten:

76,23. *Augustinus*: Enchiridion, 11.

77,9. *dat quade lieden...*: Boëthius, De Consolatione Philosophiae, IV, 6, 50.

77,12. *behouden soon*: schoonzoon (nl. Pompeius, gehuwd met Caesars dochter Julia).

77,23. *twee Keysers Vespasiaens*: Vespasianus verwoestte Judea in 69; zijn zoon Titus zette den veldtocht voort, en veroverde Jerusalem op 8 September 70.

[15] Het VIII. Capittel.

[16] **Bescheedelijcker vande eynden ghesproken. Die**
 [17] **selve dryderley te wesen; welcke die sijn, ende**
 [18] **wie dat sy toebehooren. Daer nae wat breeder**
 [19] **ghesproken vande oefeninghe, de welcke in veel-**
 [20] **derleye manieren alle vromen profytelijck is, om**
 [21] **te bevestigen, te beproeven, ende voor te comen.**

[22] Maer ist dat my geoorloft ware, mijn seylen op te
 [23] trecken, ende met mijn schip dieper te varen in dese zee
 [24] der Goddelijcker dingen, ick soude moghelijcken wat
 [25] bescheeders ende beduydelijckers moghen voorts bren-
 [26] ghen vande eynden. Maer ick soude eerst met Homerus^{78,26}
 [27] voorspreken:

28 *Ist dat ickt can ghedoen, ende dat oock doenlijck is.*

[29] Want my dunckt datter sommige sijn, die ick wel
 [30] sekerlijcken ghenoech soude connen begrypen ende
 [31] bedieden; daer sijnder oock die wat twyfelachtig sijn,
 [32] ende confuys int aensien. Onder die sekere, staen dese
 [33] dry: te weten, van oeffeninghe, van castydinghe, ende
 [34] straffinghe. Ist dat ghy daer wel op ledt, ghy sult be-

[1] vinden dat ghemeynlijcken dese toesyndinghe der
 [2] straffen de goede lieden voor een oeffeninghe dient, oft
 [3] castijt die ghevallen sijn, oft straft de boose, ende dat
 [4] alle tot onser welvaert. Ende op dat ick dat wel verclare,
 [5] ende een weynich blyve staende op het eerste eynde, wy
 [6] sien daghelijcx dat sommighe van de beste lieden beson-
 [7] derlijcken met plaghen overvallen worden, oft dat sy,
 [8] t'samen met andere quade, daer mede int lyden comen;
 [9] wy sient wel, ende sijn daer af verwondert, om dat wy
 [10] d'oorsake niet wel en weten, ende dat wy oock niet en
 [11] mercken het eynde. D'oorsake is de liefde Godts t'ons-
 [12] waerts, gheenen haet; het eynde, niet onse quetsinghe,
 [13] maer voorderinghe. Want de oeffeninghe is ons behulp-
 [14] saem in veelderley manieren: sy bevesticht, beproeft
 [15] ende voorkomt ons. Sy bevesticht ons, want dat is als
 [16] een schole, in de welcke Godt de syne tot sterckheyt
 [17] ende tot duecht onderwijst. Wy sien, dat de worstelaers
 [18] ende schermers veel herde oeffeninghen aen nemen, op
 [19] dat sy moghen verwinnen; denckt dattet selve met ons
 [20] in desen strijt der plaghen is. Onsen oeffenaer ende
 [21] vechtmeester is seer hert ende streng, ende hy eyscht
 [22] van ons aerbeyt ende lijdsaemheyt, niet alleen tot swee-
 [23] tens, maer tot bloedens toe. Meynt ghy dat hy saechte-
 [24] lijcken met de syne omgaet? oft dat hy die coestert met
 [25] alle leckernyen ende wellust? neen hy, voorwaer. Die
 [26] moeders sijn de ghene, die ghemeynlijck de kinderen
 [27] bederven ende verswacken door een maniere van soe-
 [28] ticheyt; maer die vaders sijn de ghene, diese behouden
 [29] door dingen de welcke stuer ende suer schynen te wesen.
 [30] Hy is ons een vader, daerom soo heeft hy ons warach-
 [31] tichlijcken ende straffelijcken lief. Wilt ghy een schipper
 [32] sijn? laet u leeren door tempeesten. Een crijchsman?
 [33] door de perijckelen. Wilt ghy een oprecht man wesen?
 [34] waerom weyghert ghy teghenspoet? daer en is toch
 [35] geenen anderen wech om totter sterckheyt te comen.
 [36] Siet ghy niet hoet terstont ghestelt is met die crachte-
 [37] loose ende bleecke lichamen, die de sonne niet veel
 [38] beschenen, den wint niet bewayt, oft eenighen slach-
 [39] regen noyt en heeft nat ghemaect? Even ghelijck gaget
 [40] toe met die saechte ende altijd voorspoedighe herten;

[1] want sy sijn terstont met het alderminste lochtken
 [2] eenighen teghenspoets neder gheslagen ende heel ver-
 [3] swackt. Soo bevestighen dan de nederlaghen onse
 [4] herten; ende ghelijckerwijs de boomen, die met de win-
 [5] den allesins bewaeyt worden, te beter ende vaster in-
 [6] wortelen, soo nemen oock alle goede lieden te meer
 [7] duechts aen, als sy somtijts ghedreven worden met de
 [8] winden des teghenspoets. Voorts, sy beproevense oock;
 [9] want hoe soude anders yemant connen syne vasticheydt
 [10] ende goeden voortganck wel bekennen? Dat den schip-
 [11] per altijd voor den wint hebbe, hy en soude nergens
 [12] de conste connen te werck stellen. Dattet oock den
 [13] mensche altijd gheluckelijcken ende wel naer synen sin
 [14] gae, hy en sal nieuwers sijn vroomheyt doen blijcken.
 [15] Quellingen ende tegenspoet sijn hem als een eenighen
 [16] ende onbedriechelijcken toetsteen. Demetrius seyt wel ^{80,16.}
 [17] heerlijcken: *My dunckt datter niet ongeluckighers en*
 [18] *is, dan een die noyt eenich teghenspoet ghehadt en heeft.*
 [19] Ende wel te recht. Want onsen oppersten Keyser en
 [20] spaert sulcke niet, maer hy en betrouwe niet; hy en
 [21] staetse niet toe, maer verworptse ende versmaetse; ick
 [22] segge, hy schrabtse uut de rolle van sijn crijchsvolck, als
 [23] traghe ende onbequame vechters. Ten laetsten, soo
 [24] voorcomen ende voorgaen sy ons; want in alle allen-
 [25] digheden ende nederlaghen soo herschijnt de sterckte oft
 [26] gheduldicheyt der goeder, als een licht in dese duystere
 [27] werelt. Sy roepen andere door hen exempel tot het
 [28] selfste, ende stellen hen als een pael, waer henen dat sy
 [29] gaen houden. Bias heeft sijn goet ende vaderlant moeten ^{80,29.}
 [30] laten; maer hy roept noch op den dach van heden tot
 [31] alle menschen, dat sy *alle het huer met hun draghen.*
 [32] Marcus Regulus is leelijcken onder die pyninghen ghe-^{80,32.}
 [33] storven; maer dat schoon exempel der trouwicheyt leeft
 [34] noch. Papinianus wort omgebracht vanden tyran; maer ^{80,34.}
 [35] die byle, daer hy mede omgebracht wort, die druct ons
 [36] een vrymoedicheyt in t'herte van oock voor de rechtveer-
 [37] dicheyt te sterven. Ten laetsten, daer sijn soo veel goede
 [38] ende vrome borgers door cracht ende ghewelt veriaecht
 [39] ende ghedoot; maer uut die bloedige beken drincken
 [40] ende suypen wy daghelijckx die Stantvasticheydt ende

[1] deucht; het welcke al te samen soude int doncker blyven
 [2] schuyllende, sonder dese brandende tortse der ellenden
 [3] ende iammerheden. Want gelijck welriekende cruyden
 [4] ende speceryen veel meer rucx van hen gheven, ist dat
 [5] ghyse wrijft oft stoot, soo verspreyt haer oock die fame
 [6] der duechden, als sy benauwt wort.

Eindnoten:

- 78,26. *Homerus*: *Odyssea*, V, 90.
 80,16. *Demetrius*: cfr. Seneca, *De Providentia*, I, 3, 3.
 80,29. *Bias*: cfr. Cicero, *Paradoxa*, I, 8.
 80,32. *Marcus Regulus*: Romeins generaal en consul tijdens den tweeden Punischen oorlog. Hij werd in 255 v. C. door de Karthagers gevangen genomen en, volgens de legende, naar Rome gezonden om er de vredesvoorwaarden bekend te maken. Hij gaf de Romeinen den raad, de voorwaarden te weigeren, keerde volgens zijn belofte naar Karthago terug, en werd er doodgemarteld.
 80,34. *Papinianus*: Romeins rechtsgeleerde, vriend van keizer Septimius Severus. Na Severus' dood trachtte hij diens beide zoons met elkaar te verzoenen, en werd in 212 op bevel van Caracalla vermoord.

[7] Het IX. Capittel.

**[8] Vander Castydinghe, de welcke het tweede
 [9] eyndt is; ende wort bewesen dat sy in tweeder-
 [10] ley manieren ons nut ende profytelijck is.**

[11] Nu soo is het ander eynde de Castydinghe; ende ick
 [12] segge datter niet saechters oft beters tot onser behou-
 [13] dinghe ghevonden en is. Want sy helpt ende bewaert
 [14] ons in tweederley manieren, t'sy in stede van een
 [15] gheessel als wy ghesondicht hebben, oft in stede van
 [16] eenen toom, om niet te sondighen. In stede van een
 [17] gheessel: want t'is de vaderlijcke handt, die welcke de
 [18] gevallen dickwils slaet, ende t'is des buels handt, die
 [19] spade ende maer ééns straft. Ghelijckmen, om die vuy-
 [20] licheyt te verdryven, eenige suyveringe des viers oft
 [21] waters ghebruyckt, soo wort dese reyninghe der neder-
 [22] laghen ghebruyckt teghen de sonden. Ende, Lipsi, voor-
 [23] waer, wy cryghen nu te recht de geesselinghe; want
 [24] wy, Nederlanders, sijn over lancx vervallen, ende, ver-
 [25] dorven door alle wellust ende rijckdommen, sijn ghe-
 [26] treden inden verderffelijcken wech aller gebreken. Maer
 [27] dien goeden Godt die vermaent ende roept ons seer
 [28] saechtmoedelijcken weder, seyndende ons sommighe
 [29] plaghen ende straffen toe, op dat wy, daer door ghe-
 [30] waerschout, weder tot ons, iae tot hem souden comen
 [31] ende keeren. Hy beneemt ons het tytelijck goet, om dat
 [32] wy dat ghebruyckt hebben in overdaet ende weelde;

[33] onse vryheyd, om dat wy die misbruyckt hebben tot alle
[34] ongheregeltheyt; ende met dese saechte straffe der
[35] ellenden gaet hy voorts, als oft hy onse misdaden wilde

[1] versoenen ende suyveren. Voorwaer, tis een saechte
 [2] straffe: want wat ghenoechdoeninghe is dese? Men
 [3] seyt dat de Persen, als sy eenighe castydinghe oft
 [4] straffe doen willen over yemant van staet en aensien,
 [5] dat sy dan hem sijn cleedt en den hoet af trecken ende,
 [6] dat erghens hangende, gheesselen als den mensche selfs;
 [7] desghelijcx doet onsen vader oock, die in alle castydingen
 [8] ons niet en raect, maer ons lichaem, onse ackers,
 [9] onse rijckdommen, ende alles wat uutwendich is. Maer
 [10] de Castydinghe is oock den toom, den welcken hy ons
 [11] bequamelijcken aenworpt als hy siet dat wy sondighen
 [12] souden. Ende ghelijck de medecynen somtijts voorsich-
 [13] tichlijcken ons wat bloets affrecken, niet om dat wy
 [14] sieck sijn, maer op dat wy niet sieck en worden, soo
 [15] beneemt ons Godt, door dese straffen ende nederlaghen,
 [16] sommige dingen oock, die ons anders dienen soudentot
 [17] een voetsel ende verweckinghe van sonden ende boos-
 [18] heyt. Die kent alderbest een yeghelijcx nature, diese
 [19] selfs ghestelt ende ghebouwet heeft; hy en oordeelt
 [20] vander sieckten oft crancheyt niet uut die aderen oft uut
 [21] het couleur, maer uut het binnenste der herten, ende
 [22] cleyenste aderkens. Siet hy dat die gheesten van die van
 [23] Toscanen t'oplopende ende te seer wacker sijn? hy
 [24] dwinghtse met eenen Heer. Bevint hy die van Switser-
 [25] lant stilder ende saechtmoedigher? hy laet hen de vry-
 [26] heyt toe. Die van Venegien middelmatich? hy gheeftse
 [27] een middelmatich regiment. Ende al dat selve sal hy
 [28] moghelijck ter sijnder tijt veranderen, als sy hen ver-
 [29] anderen sullen. Nochtans soo claghen wy àl: 'Waerom,
 [30] segghen sy, sijn wy langher met dese oorloghe ghe-
 [31] plaecht dan andere? oft waerom blyven wy in dusdanige
 [32] herde slavernye?' O dwaes, ende voorwaer cranck
 [33] mensch! sijt ghy wyser dan Godt? Seght my, hoe comet
 [34] dat den Medecijn den eenen meer alslems oft rabarbers
 [35] inden dranck menghelt dan den anderen? ist niet om
 [36] dat sijn sieckte oft sijn natuere dat is eyschende? Denckt
 [37] het selfste van u oock. Hy siet moghelijcken, dat dit
 [38] volck veel straffer is, ende dattet daerom met gheesse-
 [39] linghen moet bedwonghen worden; ende dat dit ander
 [40] veel saechtmoediger is, ende mach tot kennisse ende

[1] berouw comen, al en hevet maer de schaduwe der roe-
 [2] den ghesien. Maer dat en dunckt u soo niet? Wat is
 [3] daer aen ghelegghen? De ouders selve en laten hen kindt
 [4] het mes oft het yser niet in handen, hoe seer dattet
 [5] daerom crijt, want sy voorsien dattet sy selven quetsen
 [6] soude. Waerom sal ons dan Godt tot onse verdervinghe
 [7] alle dinghen toestaen, die oprechte kinderen sijn, niet
 [8] wetende te eysschen het ghene dat ons salich, noch te
 [9] verworpen t'ghene dat ons hinderlijck is? Nochtans,
 [10] crijt oft ghy wilt, ende soo veel als ghy wilt, ghy en sult
 [11] dies niet te min desen dranck der droeffenissen drincken,
 [12] den welcken dien hemelschen medecijn u niet te vergeefs
 [13] oft onbedachtelijcken soo vol in en schinckt.

[14] Het X. Capittel.

[15] **Dat die straffe goet ende heylsaem sy int aensien**
 [16] **van Godt, der menschen, ende der ghener die**
 [17] **ghestrafft wordt.**

[18] Ick belijde, dat die straffe den quaden toecomt ende
 [19] toebehoort; daerom nochtans niet quaet. Sy is, ten eer-^{83,19.}
 [20] sten, goet ten insien Godes, aenghesien dat sijn ewighe ^{83,20.}
 [21] ende onveranderlijcke wedt begheert, dat der menschen
 [22] sonden sullen verbeterd oft wech ghenomen worden. Die
 [23] Castydinghe die verbeterd t'ghene dat af ghewasschen
 [24] can worden, ende de straffe neemt voorts wech het ghene
 [25] dat sy niet en heeft connen ghedoen. So is sy oock, ten
 [26] tweeden, goet ten insicht van die menschen, aengesien
 [27] dat de ghemeynschap der selven niet en can blyven
 [28] staende oft duerende, ist dat gheweldighe ende boose
 [29] gheesten alle dinghen vry staet te doen. Ghelijckerwijs
 [30] alst van noode is dat, tot eens yeghelijcx besondere ver-
 [31] sekeringhe ende vryheyt, eenen besonderen dief ende
 [32] moordenaer ghestrafft worde, soo moet oock een open-
 [33] baer ende ghemeyne straffe ghebruyct worden tot die
 [34] ghemeyne versekeringhe ende vryheyt. Tis somtijts van
 [35] noode, datter dese straffinghen gebeuren over tyrannen

[1] ende als roovers des aertbodems, op datter exempelen
[2] sijn die vermanen

3 *Datter een ooghe der rechtveerdicheyt sy,*^{84,3.}

4 *Diet alles doorsiet naer en by,*

[5] ende die welcke oock tot andere Coninghen ende vol-
[6] cken roepen:

7 *Leert, vermaent sijnde, rechtveerdicheyt beminnen,*^{84,7.}

8 *Noch Godt verachten.*

[9] Ten derden, soo is de straffe goet ten insichte selfs van
[10] de ghene die ghestraf worden. Ick segghe, sy is goet
[11] voor henlieden: want dit en is eygentlijcken gheen
[12] wraecke die hen overcomt, ende, ghelijck dien ongodde-^{84,12.}
[13] lijcken Poët seer Goddelijcken seyt,

14 *De goedertieren Godtheyt neemt haer sulcx niet aen,*

15 *Dat sy yemant uut gramschap met straffen sal slaen;*

[16] maer het is niet anders dan een beletsel ende wederhou-
[17] dinghe van de boosheyt. Ende ghelijck als de doot deck-
[18] wils seer ghenadich de goeden toeghesonden is gheweest
[19] eer sy misdoen, soo is sy oock de overgheven boosen
[20] menschen in t'misdoen toegesonden; want sy dat soo
[21] lief hebben, dat syer niet af te trecken en souden sijn
[22] dan met afsnyden. Soo wederhoudt dan Godt dien on-
[23] ghetoomden loop, ende neemt seer goedertierlijcken wech
[24] de gene die sondigen, ende noch oock tot sondigen bereyt
[25] sijn. Ten laetsten, soo is alle straffe goet int aensien der
[26] iustitien ende rechtveerdicheyt, ghelijck alle onstrafbaer-
[27] heyt quaet is, die welcke maect dat sy langher in haer
[28] boosheyt, dat is in haer catyvicheydt, leven. Daerom
[29] soo seyt Boëthius seer subtylijcken, *dat alle quade men-*^{84,29.}
[30] *schen, die ghestraf worden, veel gheluckigher sijn dan*
[31] *oft sy onder die straffe der iustitie niet en vielen, ende*
[32] *gheeft dese redene daer by: aengesien (seyt hy) dat*
[33] *hen wat goets toeghecomen is (te weten de straffe) die*
[34] *sy onder den anderen hoop van huere misdaden niet en*
[35] *hadden.*

Eindnoten:

83,19. *daerom nochtans niet quaet*: daarom is zij nochtans, op zichzelf genomen, niet slecht.

83,20. *ten insien Godes*: met betrekking tot God.

84,3. *Datter een ooghe...*: Menander, Sent. 179.

84,7. *Leert, vermaent sijnde...*: Vergilius, Aeneis, VI, 620.

84,12. *dien ongoddelijcken Poët*: Lucretius, De Rerum Natura, VI, 72.

84,29. *Boëthius*: De Consolatione Philosophiae, IV, 4, 13.

[1] Het XI Capittel.

**[2] Van t'vierde eynde, t'welck den mensche twijfel-
 [3] achtich is. Dat t'selfste dient oft tot onderhou-
 [4] dinghe ende bescherminghe, oft tot oeffeninghe
 [5] van t'gheheel. Elck van dien wat breeder uut-
 [6] gheleyt.**

[7] Lipsi, dese dry eynden sijn seker ende claer, ende heb
 [8] die met eenen vasten voet ghenoech doorloopen; nu isser
 [9] noch het vierde eynde, dat ick met eenen wanckelbaren
 [10] ende struyckelenden voet moet overgaen. Want dit
 [11] eynde is onbekender ende voorder van ons ghelegghen,
 [12] dan datmen dat met de voet-stappen des menschelijcken
 [13] vernufts vastelijcken mocht betreden. Ick sient alleenlijck
 [14] als door een wolcke, ende can daer wel wat van ver-
 [15] moyen, maer niet weten; daeróm gaen, maer niet daer
 [16] aen gaen. D'eynde daer ick van spreke is Ghemeyn, ende
 [17] gaet de behoudenisse oft de oeffeninghe des Werelts
 [18] aen. Vande behoudenisse vermoye ick daerom, mits dat
 [19] Godt, die alle dese dinghen wysselijcken gheschapen
 [20] ende ghestelt heeft, die oock sulcx ghemaect ende
 [21] ghestelt heeft dat hy alles op een sekere ghetal, waes-
 [22] dom ende ghewicht bepaelt ende beeyndicht heeft; ende
 [23] gheen van dien en is geoorloft sulcx te buyten te gaen
 [24] sonder beweginge, val oft onderganck van allen. Alsoo
 [25] hebben die groote lichamen haer palen, te weten den
 [26] Hemel, de Zee ende d'Aerde; soo hebben ock alle
 [27] gheslachten der ghedierten haer beschreven ghetal; van
 [28] ghelijcken alle menschen, steden ende rijcken. Willen sy
 [29] dat te buyten gaen? soo ist van noode datter eenighe
 [30] storm ende tempeest-plaghen die slyte ende te niet
 [31] brenghe, want anders souden sy dit alderschoonste
 [32] werck des gheheels beletten ende quetsen. Maer sy wil-
 [33] lent dickwils te buyten gaen, besonderlijcken de ghene,
 [34] die de wedt ghegheven is van te baren ende te wassen.
 [35] Siet toch eens die menschen: wie isser die sal connen
 [36] gheloochene, dat wy veel dapperder opeen door die
 [37] nature vermenichfuldighen ende wassen, dan wy door

[1] die selfste en sterven? soo dat eenighe twee menschen,
 [2] uut haer t'samencomste, in corten tijt van iaren hondert
 [3] hoofden voortsbrenghen ^(k), ende geen thien oft twin-
 [4] tich daer af en sterven. Slaet de cudden der beesten
 [5] gade: sy vermenichfuldigen sonder ghetal, ten waer dat
 [6] de ghene diese hoeden ende voeden alle iaren sommighe
 [7] daer uut cosen tot de vleesbanck. Siet de voghelen ende
 [8] visschen: sy souden haest de locht ende die wateren
 [9] vervullen, ten waer datter somtijts eenighe tweedracht
 [10] als een oorloghe onder henlieden op stont, ende dat sy
 [11] oock vande menschen betragt worden. Siet steden ende
 [12] sterckten: elcken tijt bouwet ende timmert, ende ten
 [13] waer datter somtijts eenighe en verbranden oft en ver-
 [14] vielen, onse ende de nieuwe werelt soude schier te cleyn
 [15] worden om die alle te vervaten. Ende ghy moecht
 [16] voorts, met alle dierghelijcke ghedachten, die nature aller
 [17] dinghen doorwandelen. Wat ist dan te verwonderen, ist
 [18] dat dien alderhoochsten vader somtijts sijn seyssene laet
 [19] over desen al te groyenden acker loopen? ende dat hy
 [20] met een peste oft oorloghe sommighe duysenden, die
 [21] daer te veel sijn, af maeyt? Twelck soo hijt niet en dede,
 [22] segt my: wat landschap souder groot ghenoech wesen
 [23] voor ons om te woonen? oft wat aertrijck om te voeden?
 [24] Laet dan met recht eensdeels wat vergaen, op dat dese
 [25] somme aller sommen eewich mach wesen. Ende ghelijck
 [26] als by den regenten ende oversten de behoudinghe der
 [27] ghemeynte d'opperste Wedt is, soo is oock voor Godt
 [28] de behoudinghe des werelts. Maer vander oeffeninghe
 [29] vermoye ick in tweederley manieren. Ten eersten, om
 [30] dat ick in dit woeste gheveert gheen vercieringhe en
 [31] begrype oft bevinde te wesen, sonder een verscheyden-
 [32] heyt ende oordentlijcke veranderinghe der dinghen. Ick
 [33] belyde, dat de Sonne wel het schoonste is; maer dien
 [34] dauw-vloyenden nacht, ende den deckmantel van die
 [35] swerte moeder, maect heur veel aengener te wesen.
 [36] Den Somer is oock wel den lustichsten tijt; maer den
 [37] Winter met sijn ghevrosen marbele-keghelen ende gryse
 [38] sneeuw maken datmen dien sulcx bevint. De welcke ist

(k) Ick verstae, van kinderen ende kintskinderen.

[1] dat ghy wech neemt, voorwaer ghy beneemt d'inner-
 [2] lijckste ghevoelen ende de inwendige blyschap, so wel
 [3] des lichts als des somers. Hier, in dese onse aerde, ver-
 [4] huecht my meer als eenderley ghedaente: ick cryghe
 [5] ghenoechte om somtijts t'plat landt, somtijts die hovel-
 [6] kens, ander tyden die daelen ende steenrotsen, hier die
 [7] sandighe ende daer die gheackerde plaetsen, weyen ende
 [8] bosschen te aenschouwen; ende men crijcht een wal-
 [9] ginghe ende versadinghe van eenderley dinghen altijts
 [10] te sien oft te ghebruycken. Ende, by maniere van spre-
 [11] ken, waerom soude my in dit tonneel des levens altijt
 [12] eenderley cleet oft speelder aenstaen? Neen, voorwaer;
 [13] maer nae mynen sin so moetender somtijts stilten ende
 [14] calmten wesen, de welcke terstont daer naer wech ghe-
 [15] nomen worden door eenighe crijchs-tempeesten ende
 [16] baren der wreeder tyrannyen. Wie isser toch die soude
 [17] willen wenschen, dat dese gheheele werelt laghe als een
 [18] doode zee, sonder wint oft beroerte? Maer ick bevroye
 [19] noch een ander oeffeninghe daer onder, die treffelijcker,
 [20] ende die innerlijcke deucht ende vreucht by brengende
 [21] is. De Historien wysen my, dat by nae alle betere ende
 [22] saechtere tyden ghevolcht sijn naer dese tempeesten
 [23] ende onwederen der plaghen. D'oorlogen brenghe wel
 [24] den volckeren quellighe oft verdriet aen, maer sy
 [25] doense oock verscherpen, ende brengen haer verschey-
 [26] den oeffeninghen des verstants toe, ende vindinghen der
 [27] consten. De Romeynen hebben hier voortijts schier de
 [28] heel werelt het iock van een sware slavernye op den
 [29] hals gheleyt; maer een iock, voorwaer, ten eynde seer
 [30] profytelijck, dat hen vander herten alle Barbarische ma-
 [31] nieren van leven gheiaecht heeft, ghelijck als de Sonne
 [32] die duysternissen vander ooghen drijft. Wat souden wy,
 [33] Nederlanders ende Duytschen, toch nu wesen, ten waer
 [34] dattet licht des aldergrootsten rijcx ons herschenen
 [35] hadde? wreet ende grouwelijck, ons verblydende in het
 [36] moorden van andere en van ons selven, Godt ende de
 [37] menschen versmadende. Ende t'selfste, soo ick voorsie,
 [38] sal in dese nieuwe werelt gheschieden, de welcke die
 [39] Spaignaerden uut gheput hebben met een salighe wreet-
 [40] heyt, ende wederom corts selfs vullen ende bouwen sul-

[1] len. Ende ghelijckerwijs de ghene, die veel groote plant-
 [2] hoven hebben, sommige boomen verstellen, de sommi-
 [3] ghe inten, ende sommige af houden, doende dat alles
 [4] wetentlijck ende tot nut ende profijt, diesghelijcx doet
 [5] Godt oock in desen wyden ende breedten acker des
 [6] werelts. Hy is den alderwijsten bou-heer ende hovenier.
 [7] Hier breeckt hy sommige lustighe tacxkens der ghe-
 [8] slachten af, daer pluct ende stroopt hy sommige bla-
 [9] deren der menschen. Dat helpt den struyck; maer dese
 [10] vallen af, dander die vliegghen ende wayen met den wint
 [11] henen, als tot eenen spot. Siet hy dat dit volck te dorre
 [12] is, ende geen vruchten der duecht voorts en brengt, hy
 [13] werpet ende royet uut; siet hy dat ander te rouwe ende te
 [14] onvruchtbaer, hy brenghet elders; ende hy vermenght
 [15] de sommige onder een, alst met een intinge onder de
 [16] boomen te werck gaet. Ghy, Italianen, in t'vervallen
 [17] uwes rijcx, swack ende machteloos, wat blijft ghy besit-
 [18] tende dit beste deel des aertrijcx? wijckt van hier, ende
 [19] laet dat harde ende rouwe volck van Lombardien ghe-
 [20] luckelijcker dit clontken aerdens nu oeffenen. Ghy, quaet
 [21] ende weelderich volck van Grieken, gaet te niet; ende
 [22] dat die rouwe ende woeste Schytianen hier in dit lant
 [23] haer comen verspreyen ende versaechten. Voorts, door
 [24] een verminginghe des volcx, comt, ghy Francken, ende
 [25] besit het Wals quartier; ghy van Saxen, Enghelant;
 [26] ghy van Noormandyen, Nederlant ende de byliggende
 [27] landen. Welcke dinghen, Lipsi, den cloecken lesers alle,
 [28] ende meer, claerlijcken bevinden mach uut die Historien
 [29] ende voorgaende gheschiedenissen. Laet ons dan de sake
 [30] te deghe insien, ende ons ooghen ende herten op heffen,
 [31] ende bekennen dat alle het hinder, dat ons eyghent-
 [32] lijcken toeghesonden wort, eensdeels de gheheele werelt
 [33] profytelijck is. Den onderganck van dit volck oft dit
 [34] rijck, is den opganck van d'ander; den val van dese
 [35] stadt, is de bouwinghe der nieuwer; ende hier en ver-
 [36] derft oft en vergaet eyghentlijck niet: ten verandert
 [37] maer. Souden wy, Nederlanders, allén by Godt den
 [38] Heere de uutvercorene ende uutgelesen wesen? allén
 [39] eewich welvarende, ende de liefste kinderen der For-
 [40] tuyne? O ombescheede menschen! Dien grooten ende

[1] oppersten vader heeft noch meer kinderen, die ghy moet
 [2] toelaten dat hy oock tusschen middeler tijt ende met ^{89,2.}
 [3] ghebeurten coestere ende op synen schoot neme, aen-
 [4] ghesien dat sijn beliefte niet en is, sulcx t'seffens te
 [5] doen. Wy hebben onse schoone sonneschynen gehat;
 [6] latet nu hier een weynich nachts wesen, ende dat dit
 [7] ghestraelde licht ghae naer die vanden Westen. De
 [8] Filosooph Seneca schrijft hier van seer bequamelijck ^{89,8.}
 [9] ende hoochghelijck, ghelijck hy ghewent is: *Een wijs*
 [10] *man (seyt hy) en sal niet qualijcken te vreden sijn, wat*
 [11] *hem oock mach overcomen, ende sal weten dat al het*
 [12] *selfste, daer hy eenich hinder door schijnt te cryghen,*
 [13] *dient totter behoudenissee des ghemeynten, ende begre-*
 [14] *pen sijn onder die dinghen, de welcke den loop ende den*
 [15] *dienst des werelts voleynden ende volbrenghen.'*

Eindnoten:

89,2. *tusschen middeler tijt ende met ghebeurten*: bij tussenpozen, en elk om de beurt.

89,8. *Seneca*: Epistulae Morales, 74, 20.

[16] Het XII. Capittel.

[17] Een oude ende ghemeyne voorhoudinghe teghen
[18] de Goddelijcke rechtveerdicheyt: waerom dat de
[19] straffen onghelijck sijn; ende wort betoont dat
[20] sulcke ondersoekinghe verre vanden mensche
[21] behoorde te wesen, ende ongoddelijck te sijn.

[22] Als Langius hier een weynich ophiel, seyde ick tot
 [23] hem: 'U reden ende aenspraeck is voor my als een fon-
 [24] teyne den dorstighen wandelaers inder hitten; want sy
 [25] voet, verheucht, ende als met een coelmaeckende sop
 [26] maeticht sy mijn hitte ende cortse. Maer sy maetichtse
 [27] alleen, ende en beneemtse niet. Dien doren steect my in
 [28] t'herte, die ons voorouders oock ghesteken heeft, te we-
 [29] ten der onghelijckheyt der straffen. Want hoe comet,
 [30] Langi, (ist dat die balancie der rechtveerdicheyt ghelijck
 [31] is) dat, als den Poët seyt, ^{89,31.}

32 *De pylon der straffen dickwils niet en naecken*

33 *Diese verdienen, maer d'onnoosel raecken?*

[34] Waerom ist (segge ick) dat sommighe ontschuldighe

[1] volckeren uutgheroeyt worden, ende dat de straffe, die
 [2] de ouders verdient hadden, dickwils de nacomelinghen
 [3] ende den maetschappe overcomt? Dit is my eenen scher-
 [4] pen roock inde ooghen; den welcken, ist u moghelijcken,
 [5] beneemt my met de strale der redenen.' - Langius (met
 [6] een gerompelt voorhoofd) sprack tot my: 'longelinck,
 [7] wilt ghy weder uut den wech loopen? dat mishaecht my.
 [8] Want ghelijck die gheleerde iaghers den hont niet en
 [9] laten verdolen oft verlopen, maer dien naer é'n beeste
 [10] alleen doen sporen, soo soude ick oock wel willen, dat
 [11] ghy de voetstappen alleen betredet, die ick u gheteeckent
 [12] hebbe. Ick en plante u maer in, waer toe dat d'eynde der
 [13] straffingen strecken: sijt ghy goet? op dat ghy weeten
 [14] moecht, gheoeffent te worden; ghevallen? weder op
 [15] gheheven te worden; quaet? ghestraff te worden; ende
 [16] ghy comt ende wilt de oorsaecken daer af van my weten.
 [17] O ghy wijt-loopende sinnen, wat wilt ghy met dese cu-
 [18] rieuse sorghen uutrechtent? Meynt ghy die hemelsche
 [19] vieren te ghenaecken? ghy sult versmilten. T'Casteel
 [20] der voorsichticheydt te beclimmen? ghy sult vallen.
 [21] Ghelijck als die motten ende muggen t'savonts ontrent
 [22] der keersen soo lange vliegen, tot dat sy verbranden, soo
 [23] verdertelen des menschen sinnen ontrent dese verbor-
 [24] gentlijke vlamme. Ghy segt my: 'Gheeft my de rede-
 [25] nen, waerom dat de Godtlijcke wraecke dése voor by
 [26] gaet, ende dié raectt.' Redenen? ick sal voor d'alder-
 [27] sekerste seggen, dat ick die selve niet en wete. Ick en hebbe noyt int hemelsche
 hof gheweest, noch en heb oock
 [29] die veroordeningen der selver begrepen. Dàt weet ick
 [30] alleen wel, dat die oorsake aller oorsaken den wille Godts
 [31] is; ende die een andere soeckt, die en kent de cracht ende
 [32] macht der Goddelijcker naturen niet. Want t'is nootsake-
 [33] lijck dat alle oorsake (door eenigherhande maniere)
 [34] ouder ende meerder sy dan hen werckinghe en is; maer
 [35] daer en is niet ouder oft meerder dan Godt ende synen
 [36] Goddelijcken wille; soo en isser dan oock van dien gheen
 [37] oorsake. Godt heeft dié onghestraft ghelaten, Godt heeft
 [38] dése gheraect: wat wilt ghy hier meer? Want, als Sal-^{90,38.}
 [39] vianus wel rechtelijck ende Godtvruchtelijcken seyt, *den*
 [40] *wille Godts is d'opperste rechtveerdicheydt.* Nochtans,

- [1] als ghyt àl sult ghedaen hebben, soo en sult ghy u sel-
 [2] ven uut u duysternissen niet brengen, oft comen te
 [3] ghenaecken die heymelijcke beraetslagen. Den poët
 [4] Sophocles seyt wel: ^{91,4.}

5 *Godtlijcke secreten, als Godt die heeft verborgh,*

6 *En sult ghy noyt weten, wat ghy loopt, siet oft sorght.*

Eindnoten:

89,31. *den Poët*: Lucretius, De Rerum Natura, II, 1103-04.

90,38. *Salvianus*: christen auteur uit de 5de eeuw; waarschijnlijk afkomstig uit Keulen.

91,4. *Sophocles*: fragment 659.

[7] Het XIII. Capittel.

- [8] Om die sorchvuldighe wat te voldoen nochtans,
 [9] so wort hier besonderlijcken gheantwoort op die
 [10] dry oude voorschietinghen, ende ten eersten op
 [11] die, dat de quade niet ghestraft en sijn; ende
 [12] wort gheleert, dat haer straffe wel wat verlenght,
 [13] maer niet vergheven en wort; ende dàt ten oor-
 [14] saken der menschen selfs, oft door de nature
 [15] Godts, de welcke saechtmoedich ende traech int
 [16] straffen is.

- [17] Lipsi, den slechten ghemeynen wech is hier alleen den
 [18] sekersten: d'ander sijn bedriegelijck ende slibberachtich.
 [19] T'is een groote scherpsinnicheydt in de Goddelijcke
 [20] dingen, niet scherp te sien, ende een groote wetenschap,
 [21] niet te weten. Nochtans, om dat dit wolcxken hier voor-
 [22] tijts, ende nu oock, des menschen verstant omwincelt
 [23] ende overdeekt heeft, càn ick, ick sal u daer uut ont- ^{91,23.}
 [24] winpelen, ende sal u oock over dese riviere brenghen,
 [25] daer ghy dus vast blijft sittende. O hemelsch ende
 [26] eewich verstant (seyde hy, heffende sijn ooghen ten
 [27] hemel waerts), het sy met uwen oorlof, ende verghevet
 [28] my, ist dat ick in dese verborghen Goddelijcke dinghen
 [29] yet uitspreke, dat ongoddelijcker oft onsuyverder sou-
 [30] de moghen wesen, ende dat nochtans door een Godt-
 [31] vruchtich ghemoet. Ende, Lipsi, my dunckt dat ick Godt,
 [32] ten eersten, met desen éenen slach soude moghen sijne
 [33] rechtveerdicheyt bevestighen. Ist dat Godt de mensche-
 [34] lijcke dinghen aensiet, soo draecht hy daer oock sorghe
 [35] voor; sorght hy daer voor, soo regeert hy die oock;
 [36] regeert hy die, soo regeert hyse met oordeel ende

[1] onderscheyt; ist soo, hoe can hy die dan onrechtelijcken
 [2] regeren? Want daer en can gheen regeringhe gewesen
 [3] sonder oordeel, maer wel een verminginghe, verwoes-
 [4] tinghe, ende gheschil. Wat hebt ghy teghen desen pijl te
 [5] stellen? met wat schilt oft wapen cont ghy hier teghen?
 [6] wilt ghy de waerheyt belyden, ghy en brengt niet dan
 [7] menschelijcke onwetenheyt voorts. 'Ick en verstaet niet,
 [8] seght ghy, waerom dat dese ghestraft worden, ende die
 [9] ander niet.' Tis wel met u; wilt ghy dan noch by u
 [10] onwetenschap onbeschaemtheyt voeghen? ende sult ghy
 [11] die cracht des Goddelijcken ende suyveren rechttes be-
 [12] rispen ende begrypen, om dat ghy dat niet en begrijpt?
 [13] wat onrechtveerdigher redene macher teghen de recht-
 [14] veerdicheydt wesen? Ist dat eenich vremdelinck naer
 [15] sijn goetduncken de rechten ende wetten uwes vader-
 [16] lants wil bedieden oft uitlegghen, ghy sult hem doen
 [17] swijghen ende wech gaen, om dat hy die niet en verstaet;
 [18] ende ghy, inwoonder van dit aertrijck, sult ghy de on-
 [19] bekende hemelsche wetten lichtveerdelijck verworpen oft
 [20] verdoemen? ghy, schepsel, uwen schepper? Maer wel
 [21] aen, t'sy u geoorloft; ick sal u nu nader comen benau-
 [22] wen ende, na u begheerte, die wolcken uwer lasteringhe
 [23] bescheydentlijcken ondersoecken by de Sonne der Rede-
 [24] lijckheyt. Ghy schiet dry dinghen voor, te weten dat hy
 [25] die quade niet en straft; dat hy die straft, diet niet ver-
 [26] dient en hebben; dat hy ander inde plaetse stelt ende
 [27] verwisselt. Ick sal van d'eerste eerst segghen. 'Die
 [28] Goddelijcke wreacke, segt ghy, gaet die quade qualijc-
 [29] ken voor by.' Voor by? iae, soo my dunckt, hy en
 [30] steltse maer wat uut. Ist dat ick veel schults uutstaende
 [31] hebbe, ende dat ick vanden eenen schuldenaer terstont
 [32] wil betaelt wesen, ende den anderen wat tijts gheve, hoe
 [33] cont ghy dat berispen? want dat staet voorwaer tot mijn
 [34] liefste ende wille. Het selfste doet dien oppersten Godt
 [35] oock, den welcken, alsoo alle quade ende boose men-
 [36] schen de boete schuldich sijn, die selve nochtans van
 [37] deene terstont is eysschende, ende dander uutstelt om
 [38] die daer nae met woeker te doen betalen. Wat onrecht
 [39] is toch hier in ghelegghen? ten sy dat ghy sorghe voor
 [40] Godt wilt draghen, ende vreest dat hy voor dit, sijn

[1] goedertieren verbeyden, wat verliese. O mensch, sijt
 [2] toch gherust: niemant en sal desen oppersten schult-
 [3] eysscher yet ondraghen oft verminderen. Waer wy
 [4] henen loopen, wy sijn altijd onder sijn ooghen, iae in
 [5] sijnen bant ende boyen. 'Maer ick wilde wel (sult ghy
 [6] segghen) dat dien tyran nu ghestrafte worde, ende dat
 [7] door sijn teghenwoordighe doot soo veel benaude herten
 [8] genoeg ghedaen mochten worden; want de rechtveer-
 [9] dicheyt Godts soude ons sóó te claerder herschijnen.'
 [10] Wat soutse? voorwaer, u onverstandicheyt herschijnt
 [11] my te claerder. Want wie sijt ghy toch, die Godt niet
 [12] alleen een mate wilt stellen, maer hem oock eenen tijt
 [13] voorschryven? Wat meynt ghy: dat hy uwen rechter
 [14] is, oft alleenlijck den scherprechter ende dienaar? 'Gaet
 [15] henen, seght ghy, leyt op, slaet, t'mutsken over t'hoofd,
 [16] cnoopt aen den boom; want my soo behaecht ende goet-
 [17] dunct.' Siet wat een onbeschaemtheyt! maer Godt en
 [18] duncket soo niet goet; den welcken ghy moet weten hier
 [19] wat claerder te sien, ende tot een ander eynde te straf-
 [20] fen. Die groote viericheyt drijft u, ende die Wraeckgie-
 [21] richeyt doet u verlopen; van den welcken hy ten alder-
 [22] veersten is, ende ledt alleen op het exempel, ende die
 [23] beteringhe van andere. Hy weet alderbeste, wie dat hy
 [24] profytelijck mach wesen, ende wanneer. Daer is veel
 [25] gheleghen aen die bequaemheyt des tijts, ende d'alder-
 [26] beste medecyne is dickwils schadelijck gheweest, niet ter
 [27] gheleghener ure ghegheven. Hy heeft Caligulam inden
 [28] eersten aenvanck sijnder tyrannien wech ghenomen, Ne-
 [29] ronem wat langher laten woeden ende in sijn ghewelt
 [30] voortsgaen, ende Tyberium d'alderlanckste; twyfelt
 [31] daer niet aen, oft ten is gheweest tot welvaert der ghe-
 [32] ner, die doen oock daer over claecheden. Onse quade
 [33] ende onghereghelde manieren hebben dickwils een lan-
 [34] ghe straffe ende gheesselinghe van doen; maer wy
 [35] wilden wel, dat sy terstont ophiel, ende de roede int vier
 [36] ghesmeten wert. Dit is één redene der lancksaemheyt,
 [37] die óns raeckt; daer is noch een andere, die Godt; den
 [38] welcken eyghen schijnt te wesen, *dat hy saechtelijcken*
 [39] *totter wraken treedt, ende die lancksaemheyt der straffe*
 [40] *met de swaerde van dien vergheelt.* Synesius seyt seer ^{93,40.}

[1] wel: *Die Goddelijcke nature gaet saechtmoedichlijcken*
 [2] *ende lancksamelijck voorts.* Ende onse voorouders en
 [3] haddent niet soo qualijck voor, die uut deser meyninghe
 [4] versierden, dat die goden wolle voeten hadden. Alsoo
 [5] dat ghy (hoe hittich ende haestich ghy moecht wesen
 [6] totter wraecken) dese vertoevinghe niet en behoorde
 [7] qualijcken te nemen; de welcke in sulcker voeghen een
 [8] uutstel der straffen is, dat sy oock sy een vermeerde-
 [9] ringhe. Seght my: ist dat ghy een tragedie oft truer-
 [10] spel siet spelen, sult ghy u stooren ist dat Atreus oft
 [11] Thyestes, Coninghen ende tyrannen, in t'beginsel van
 [12] t'spel hen hooch verheffen ende hoochmoedelijck voorts
 [13] treden? dat sy regeren, dreyghen, ende ghebieden? Ick
 [14] denck, neen; want ghy weet dat dit maer een cort due-
 [15] rende gheluck en is, ende verwacht dat sy leelijcken int
 [16] eynde van t'spel te val moeten comen. Waerom sijt ghy
 [17] dan onrechtveerdigher teghen Godt in dese wereltsche
 [18] fabel, dan ghy teghen eenighen Poët sijt? 'Dien ongod-
 [19] delijcken mensch die floreert, dien tyran blijft levende!'
 [20] Wel, tis alsoo, maer denckt dattet maer t'beginsel van
 [21] t'spel en is, ende laet u van te voren invallen, datter veel
 [22] tranen ende benautheden dese blyschap sullen volghen.
 [23] Dit tonneel sal haest met veel bloets over-vlieten, ende
 [24] dese purple ende vergulde cleederen sullen daer in
 [25] wentelen. Want wy hebben eenen goeden Poët, die niet
 [26] lichtelijcken de wetten sijnder tragedie overtreden en sal.
 [27] En lijdt ghy somtijts niet wel, inde musijcke, eenighe
 [28] onghelijckheyt der voosen, midts dat ghy weet dat sy in
 [29] t'laetste over een stemmen sullen? Doet hier oock dies
 [30] ghelijcx. 'Maer (seght ghy) die beschadichde door de
 [31] tyrannen en sien altijd die straffe niet.' Is dat wonder?
 [32] Het spel duert somtijts langhe, ende sy en hebben in dit
 [33] Theater oft schou-plaetse niet connen blyven sitten
 [34] totten eynde. Maer andere sient nochtans, ende cryghen
 [35] met recht daer af een vreesse, want sy sien dat sommighe
 [36] in dit straffe oordeel wel verlenght, maer niet vry ghe-
 [37] laten en worden; dat den dach der straffinghe wel uut-
 [38] ghestelt, maer niet wechghenomen en wort. Daerom,
 [39] Lipsi, hout dat voor waer, dat de quade ende boose wel
 [40] wat uutstels cryghen, maer niet ontslaghen en worden,

[1] ende datter niemant de schult vóór in de borst en
 [2] draecht, hy en draecht mede de straffe achter op den
 [3] rugghe. Want Nemesis (die Goddinne des wraecx)
 [4] volcht altijd, ende, om met den Poët Euripides te seg-^{95.4.}
 [5] ghen,

6 *Die Goddinne der straffen wysselijck ende saecht gaet,*

7 *Maer, alst tijt en stondt is, de boosen te recht slaet.*

Eindnoten:

91,23. *can ick*: indien ik kan.

93,40. *Synesius*: bisschop van Ptolemais (einde 4de eeuw); schrijver van godsdienstige prozawerken en hymnen, en van een geestigen *Lof der Kaalheid*.

95.4. *Euripides*: fragment 969 (Plutarchus, *Moralia*, 549a).

[8] Het XIII. Capittel.

[9] Hier by ghe-toont, datter veelderley straffingen
 [10] sijn: sommighe verborghen ende innerlijcke, die
 [11] altijd de quade feyten volghen, ende die de boose
 [12] nimmermeer en ontvlieden; sommighe oock, die
 [13] nae de doot ende nae dit leven comen; ten der-
 [14] den, die utwendighe mede; het welcke àl met
 [15] sommighe doorluchtighe exempelen bevesticht
 [16] wort.

[17] Het welck nochtans op dat ghy beter moecht begry-
 [18] pen, ende dat ick u eens leyde tot het slot deser saecken,
 [19] staet dit te weten, dat die Goddelijcke straffen dryder-
 [20] ley sijn: Innerlijcke, Navolghende, ende Uutwendighe.
 [21] Ick heete d'Innerlijcke te wesen, *die het hert ende ghe-*
 [22] *moet raecken, maer het selve noch int lichaem sijnde,*^{95.22.}
 [23] als te weten benautheden, berouwe, vreesse, ende duy-
 [24] sentderhande knagingen der conscientien. De Navol-
 [25] ghende, *die het selfste ghemoet ende gheest raecken,*
 [26] *maer alst nu vry ende van t'lichaem ghescheyden is,*
 [27] ghelijck als die straffen ende pynen sijn, de welcke oock
 [28] sommige vande voorouders niet ydelijcken vermoeyt en
 [29] hebben, dat alle boose lieden nae hen doot toecomen.
 [30] Maer de derde, ende Uutwendighe, *die het lichaem*
 [31] *raecken, oft dat hem aengaet,* als aermoede, ballinck-
 [32] schap, droefheyte, siecten, ende sterften. Ende ghemeyn-
 [33] lijcken soo comen dese alle den boosen toe, door een
 [34] rechtveerdich oordeel Godts; voorwaer altijd d'eerste

[1] twee. Op dat ick vande Innerlijcke straffen spreke: wie
 [2] isser oyt tot alle boosheyte soo overgheven oft daer in
 [3] gheconfijit, die in sijn herte gheen dappere gheesselin-
 [4] ghen, ende als sommighe steken ghevoelt en heeft, t'sy
 [5] te wyle dat hy sijn boosheyte bedreef, oft meer nae de
 [6] daet? Want voorwaer, *de straffe is de volghersse des*
 [7] *onrechts*, als Plato hier voortijts seyde, oft, als Hesiodus^{96,7.}
 [8] waerachtelijcker ende vastelijcker: *sy is van eender tijt*^{96,8.}
 [9] *ende ouderdom*. De straffe is by, iae ingeboren in het
 [10] quaet; ende daer en is int leven niet vry oft sorgheeloos,
 [11] dan die onnooselheyte Ghelijck als de ghene, diemen
 [12] plocht te cruysen op die Roomsche maniere, hen cruys
 [13] droeghen, daer sy selfs corten van ghedragen worden, soo
 [14] heeft Godt alle boose menschen dit cruys der conscien-
 [15] tien opgheleyt, daer sy pyne ende straffe in ghevoelen
 [16] eer sy ghestraft worden. Meynt ghy dat dit de straffe
 [17] alleen is, die wy met onsen ooghen sien, ende de welcke
 [18] dit lichaem lydende is? Neen voorwaer: alle dese uut-
 [19] wendighe dinghen en raecten ons maer lichtelijck, ende
 [20] voor eenen corten tijt, maer d'inwendighe sijn die ons te
 [21] recht pynigen en smerten. Ghelijckerwijs men siecker
 [22] hout de ghene, die eenighe utterende oft verdroogende
 [23] sieckte hebben, dan die eenighe andere onstekenheyte oft
 [24] cortze, hoe wel dat dese nochtans méér haer vertoonen,
 [25] soo sijn de quade oock in meerder pynen, die met eenen
 [26] tragen ganck gheleyt worden tot haer ewighe doot.
 [27] Den tyran Caligula plach hier voortijts te ghebieden den^{96,27.}
 [28] buel door wreetheyte: *Slaet sóó, dat hy ghevoele dat hy*
 [29] *sterft*: t'selfste ghebuert dese, de welcke den buel des
 [30] ghemoets daghelijcx slaet ende steeckt met cleyn
 [31] slaeschkens. Ende en laet u van dit ciraet niet bedrie-
 [32] ghen, oft door d'omliggende macht ende rijckdom; want
 [33] sy en sijn dies niet te meer gheluckich oft salich dan
 [34] soodanighe ghesont sijn, die met haer cortze oft flerecijn
 [35] op een purpuren bedde ligghen. Ghy siet in een spel
 [36] eenighen bedelaer, die welcke de personagie des Co-
 [37] nincx speelt, wel verciert ende blinckende van gout; ghy
 [38] sieten wel, maer ghy en benijt hem niet: want ghy weet,
 [39] dat onder dat gout scrofficheyte, rappicheyte ende vuy-
 [40] licheyte schuyt. Denckt het selfste van alle dese groote

[1] ende hooverdighe Tyrannen: *wiens ghedachten in dien*
 [2] *ontsloten worden* (ghelijck Tacitus seyt), *men souder*
 [3] *houwen, kerven ende slaghen in moghen aenschouwen,*
 [4] *aenghesien dat hun ghemoet soo met alle wreetheyt,*
 [5] *begeerlijckheyt en quade raetslaghen verscheurt wort,*
 [6] *ghelijck als die lichamen met slaghen.* Ick belyde dat sy
 [7] dickwils lacchen; maer ten is gheenen waren lach. Sy
 [8] sijn wel bly, maer en hebben gheen oprechte blyschap,
 [9] voorwaer niet méér dan de gene die, tot der doot ver-
 [10] wesen sijnde, in t'ghevanghenhuys ghehouden worden,
 [11] ende hen somtijts met teerlinghen oft ander spel willen ^{97,11.}
 [12] verliesen oft bedrieghen, toch niet en connen. Want hem
 [13] blijft de vreesse der aenstaender straffen inghedrukt,
 [14] ende t'beelt van die bleecke doot en scheyt niet van hen
 [15] ooghen. Siet toch eens, believet u, (af ghedaen hebbende
 [16] het decxsel van die uwendige dinghen) desen Tyran ^{97,16.}
 [17] van Sicilien, *op wiens hooft altijd een bloot sweert is* ^{97,17.}
 [18] *hangende* ^(l). Hoort hoe dien Romeyn ^(m) kermt,
 [19] segghende: *Alle de Goden ende Goddinnen die moeten* ^{97,19.}
 [20] *my arger scheynden dan ick daghelijcx en ghevoele dat*
 [21] *ick ghescheynt worde.* Hoort oock eens, hoe dat den
 [22] anderen sucht ⁽ⁿ⁾: *Hoe? (seyt hy) ben ick alleen die* ^{97,22.}
 [23] *noch vrient noch vyant en heeft?* Dit sijn, Lipsi, dese
 [24] waerachtighe pynen der herten, dit sijn dese quellinghen:
 [25] altijd in benautheyt, berouwe ende vreesen te sijn; by
 [26] den welcken wacht dat ghy ghelijcket eenighe paleyen,
 [27] pijnbancken oft tormenten. Voecht daer nu by de pynen
 [28] die na de doot comen, ende die eewich sijn; de welke
 [29] ick my late ghenoeghen hier gestelt te hebben, uut t'mid- ^{97,29.}
 [30] den der theologien sijnde, sonder voorder die t'onder-
 [31] soecken. Voechter dan oock de uwendighe straffen
 [32] by; die welke al waert dat sy gebræken als nochtans
 [33] d'eerste opgelegt worden, wie sal daerom die hemelsche
 [34] rechtvaerdicheyt rechtelijcken beschuldighen? Maer sy
 [35] en ghebrekender niet, ende ten is noyt ghebuert (voor-
 [36] waer seer selden) oft de openbare schelmen ende tyran-

(l) Dionysium.

(m) Tyberius den Keyser.

(n) Nero den Tyran.

[1] nen en hebben oock openbaerlijcken ghestraft gheweest,
 [2] d'een haester, d'ander spaeder, sommighe inden heuren.^{98,2.}
 [3] Ghy siet ende claeght, dat Dionysius den Tyran in Sici-
 [4] lien veel iaeren lanck in overspel, roof ende moordt on-
 [5] ghestraft blijft; maer toeft een weynich: ghy sult den
 [6] selven binnen corten tijt beschaemt, ghebannen, arm,
 [7] ende (wie soudt ghelooven?) van Coninck tot een
 [8] Schoolmeester sien ghecomen te wesen: dien Coninck
 [9] van dat groot Eylandt sal de schole van Corinthien open
 [10] doen, om te wesen als eenen spot der fortuynen. Ten
 [11] anderen, neemt ghy qualijcken dat Pompeius in Phar-
 [12] salie ghewonnen wordt, ende sijn hercracht, bynaer van
 [13] Senateurs bestaende? dat den Tyran een wyle tijts der-
 [14] tel is, ende sijn ghenoechte neemt int borgherlijck bloet
 [15] te vergieten? ick vergheve u sulcx. Want ick sie, dat
 [16] Cato selfs hier bynae berooft werdt van sijn recht oor-
 [17] deel, ende uut sijn diep-sinnighe borst dese twijfelachtig-
 [18] ghe woorden liet hooren: *dat de goddelijcke dingen veel*
 [19] *duysterheden hebben*. Nochtans ghy, Lipsi, ende ghy,
 [20] Cato, draeyt u oogen een weynich herwaerts: eenen
 [21] oogenblick sal u weder met Godt versoenen. Aensiet
 [22] dien hooveerdighen, victorieusen Caesarem (die, nae sijn
 [23] meyninghe, ende van meer andere, als eenen godt was),
 [24] hoe dat hy in ende vanden Raedt doot gheslaeghen is;
 [25] ende niet met een gemeyne doot, maer met dryentwintich
 [26] wonden doorsteken, ende als een beest in sijn bloet
 [27] wentelende, ende (wat wilt ghy doch meer?) int hoff
 [28] van Pompeius, vóór t'beelt van Pompeius, als een groote
 [29] offerhande voor de siele vanden grooten Pompeius. Van
 [30] gelijcken heb ick ooc deernisse over Brutum, in de Phi-
 [31] lippische velden voor ende met sijn vaderlandt sterven-
 [32] de; maer ick worde vertroost als ick sie, dat niet langhe
 [33] daer naer dit victorieux crijsvolck aen sijn graff, ghelijck
 [34] Gladiateurs oft lijfvechters, malkanderen ombrenghen,
 [35] ende een vande Capiteynen, M. Antonius, te lande ende
 [36] te water verwonnen, onder dry vroukens door sijn wyve-
 [37] lijcke hant ter nauwer noot de doot bekomen. Waer sijt
 [38] ghy toch, die aldus onlancx heerschapten over heel
 [39] Orienten? ghy, vleeschouwer der Romeynscher legioe-
 [40] nen? ghy, onderbrengher ende inslicker der goeden van

[1] Pompeius ende der ghemeynen? Siet, ghy hangt aen
 [2] een coorde met bebloeyde handen! ghy cruypt al levende
 [3] naer u graff! Siet, al stervende en wordt ghy niet afghe-
 [4] trocken van die ghene, die d'oorsaecke uwes doodts is! ^{99,4.}
 [5] Siet oft Brutus, stervende, te vergehefs desen laetsten
 [6] woorden ende wensch heeft ghedaen: *O Godt, den* ^{99,6.}
 [7] *werckman deses quaedts en sy u niet verborghen!*
 [8] Ghewis, hy en is hem niet verborghen gheweest, hy en
 [9] is niet ontloopen. Soo en doet dien anderen Veltheer
 [10] oock niet ^(o), die de straffen van syne ionghe schel-
 [11] merijen claerlijcken in hem selfs, ende noch claerder in
 [12] alle sijn naekomelingen gheleden heeft. Laet hem een
 [13] gheluckigh ende machtich Keyser, ende vermeerder des
 [14] rijcx wesen: maer dat hy sijn dochter Julia nochtans
 [15] hebbe, ende sijn nichte; dat hy sommighe van sijn neven
 [16] verliese door bedroch ende ghewelt, ende d'andere selfs
 [17] verstoote ende onterve; dat hy door dit verdriet met een
 [18] vasten van vier daghen hem selve soecke, maer niet en
 [19] mach, ombrengen; ten laetsten, dat hy met sijn Livia
 [20] (die hy schandelijcken ghetrauwte, schandelijcken ghe- ^{99,20.}
 [21] houwen heeft) leve, ende dat hy soo leelijck door haer
 [22] sterve ^(p) als hy leelijcken met haerder liefden ontste-
 [23] ken is gheweest; *in summa*, seght Plinius, *dien Godt*
 [24] *(die ick niet en weet oft hij meer den hemel vercreghen*
 [25] *dan verdient heeft) sterve, sijns vyandts erfghenaem*
 [26] *achterlatende*. Dit ende dusdanighe dinghen behooren
 [27] wy te dencken, Lipsi, als de clachte van d'onghelijck-
 [28] heyt opbreekt ende uutberst; ende ons ghemoet altijd
 [29] tot dese twee dinghen wenden, te weten tot die lanck-
 [30] saemheyte ende verscheydenheyte der straffen. Wort de-
 [31] sen heden niet ghestraft? al saecht: hy salt morgen
 [32] worden. Ist int lichaem niet? het sal moghelijcken in
 [33] t'ghemoet wesen. Ist int leven niet? soo ist voorwaer
 [34] naer de doot. Ende, soo den Poët seght: ^{99,34.}

35 *De straffe, volgende met haeren mancken voet,*

36 *En heeft noyt verlaten die vóorloopt en misdoet.*

(o) Te weten Augustus.

(p) Want men segt dat sy hem vergaf.

- [1] Want die Goddelijcke ooge is eeuwelijck wacker, ende,
 [2] als ghy meynt dat sy slaept, dan en sluympt sy maer.
 [3] Draecht ghy alleen u recht teghen Godt, ende en be-
 [4] schuldigt dien rechter niet ydelijcken, vanden welcken
 [5] ghy u oordeel moet ontfanghen.

Eindnoten:

- 95,22. *het selve noch int lichaem sijnde*: tijdens ons leven.
 96,7. *Plato*: Wetten, 728c.
 96,8. *sy is van eender tijt ende ouderdom*: tzt. zodra een misdaad geschiedt, bestaat ook de zekerheid dat zij gestraft wordt. Hesiodus bedoelt niet, dat de straf onmiddellijk op den schuldige neerkomt; zij kan zelfs op anderen of op de nakomelingen overgaan. (Zie bvb. Werken en Dagen, 256-262, 282-284, 333-334.)
 96,27. *Caligula*: cfr. Suetonius, De Vita Caesarum, IV, 30.
 97,11. *hen... willen verliesen oft bedrieghen*: hun gedachten willen afleiden, of zichzelf bedriegen.
 97,16. *Tyran van Sicilien*: Dionysius de Jongere, tyran van Syracuse 367-356 en 347-343 v. C., werd door Timoleon verdreven, en opende een school te Korinthe.
 97,17. *op wiens hoofd...*: Horatius, Oden III, 1, 17-18.
 97,19. *Alle de Goden...*: Tacitus, Annales, VI, 6.
 97,22. *Hoe? ben ick alleen...*: Suetonius, De Vita Caesarum, VI, 48.
 97,29. *uut t' midden der theologien sijnde*: volop behorend tot het gebied der theologie.
 98,2. *inden heuren*: in hun naastbestaanden.
 99,4. *die ghene*: Cleopatra.
 99,6. *wensch*: gericht tegen Marcus Antonius (Plutarchus, Brutus, 51).
 99,20. *schandelijcken*: Augustus had zich van zijn vrouw Scribonia laten scheiden, en had Tiberius Nero tot echtscheiding gedwongen, om diens vrouw Livia te kunnen huwen.
 99,34. *den Poët*: Horatius, Oden, III, 2, 31-32.

[6] Het XV. Capittel.

[7] D'antwoorde op d'ander voorhoudinge, vande
 [8] onverdiensten; bewesen dat wy allegader de
 [9] straffe verdient hebben, want wy allegader in
 [10] schult sijn; wie min of meer, seer quaelijcken,
 [11] iae gheensins van een mensche onderscheyden
 [12] kunnen te wesen. Dat Godt alleen is, die clær-
 [13] lijcken de misdaden siet, ende daarom alder
 [14] rechtelijckste straft.

[15] 'Maer sommige volckeren, segt ghy my, worden ghe-
 [16] straft onverdientelijck ende sonder schult te hebben';
 [17] want dat is u tweede clachte, oft lasteringe, soo ick die
 [18] beter mach heeten. Onwijs iongman! spreeckt ghy so?
 [19] wordender ghestraft, dies niet verdient en hebben?
 [20] Waer hebt ghy toch eenich volck gevonden, dat sonder
 [21] schult is? Sulcx van eenighen bysunderen mensche te
 [22] ghevoelen, soude een groot betrouwen, iae vermetent-
 [23] heyt wesen; ende ghy en twyfelt niet eens, volckeren
 [24] ende natien te stellen die niet en sondighen? Maer

[25] valsch ende ydelijck. Want ick wete, dat wy alle son-
[26] dighen ende ghesondicht hebben; dat wy in smette ge-
[27] boren sijn, in smette leven; ende, op dat ick iocke met
[28] dien schimpighen Poët, de Hemelsche wapenhuysen en ^{100,28.}
[29] souden schier niet eenen pijl meer te verschieten hebben,
[30] waert dat den blixem altijts ghesonden waer gheweest
[31] op die ghene diet verdienden. Want niet gelijck de vis-
[32] schen int sout water geboren ende ghevoeyt sijn, noch-
[33] tans sonder sout, soo ist te achten dat de menschen sijn
[34] souden in desen wereltschen modder, sonder bemoddert
[35] te wesen oft vuyt. Ist nu soo, dat wy allegader in schult

[1] sijn, waer is dan dit ontschuldighe volck? aenghesien
 [2] dat de straffe altijd seer rechtvaerdichlijcken met de
 [3] schult ghevoecht is. 'Maer die onghelijckheyt (sult ghy
 [4] segghen) die mishaecht my: dat de sommighe benauwt
 [5] worden die minst misdaen ende ghesondicht hebben,
 [6] d'ander bloeyen ende heerschen diet meest verdient heb-
 [7] ben.' Heel wel! ghy sult, soo ick geloove, Godt de
 [8] weeghschale sijnder Hemelscher rechtvaerdicheyt uut de
 [9] handen nemen, ende naer uwen sin ende uwe ghewichten
 [10] daer mede wegghen. Waer henen streckt toch anders dese
 [11] werdéringhe van ghelijcke oft onghelijcke misdaden, die
 [12] ghy u voor Godt aenneempt? Maer, Lipsi, denckt hier
 [13] twee dinghen. Ten eersten, dat van gheenen mensche
 [14] yemandts anders sonden moghen oft behooren ghewer-
 [15] deert te wesen. Want hoe sult ghy, ô mensche, rechtelij-
 [16] cken oft wettelijcken de sonden wichtighen, diese niet en
 [17] kent? bescheeden, diese niet en siet? So ghy my lichte-
 [18] lijcken toe staet, tis t'herte alleen dat sondicht door
 [19] t'lichaem ende dese instrumenten der sinnen, maer in
 [20] dier voegghen, dat alle de ghewichticheyt ende swaerte
 [21] des misdaets van daer compt; t'welc so waerachtich is
 [22] dat, ingheval ghy yemant stelt onwillichlijck gesondicht
 [23] te hebben, hy en heeft niet gesondicht. Ist alsoo, hoe
 [24] sult ghy, ick bidde u, de sonde selve doorsien, die huer
 [25] rustplaetse oft heuren stoel niet en siet? Want verre
 [26] ist dat ghy eens anders sin oft gheest kondt sien, dat ghy
 [27] selfs den uwen niet! Soo is dan dit een groote ydelheyt
 [28] oft vermetenheyt, u selven aen te nemen de schattinghe ende werdéringhe
 van een dinghen, dat ghy gantsch niet
 [30] ghesien en hebt, oft oock voor u niet te sien en is; dat
 [31] ghy niet en kent, oft te kennen en is. Ten tweeden,
 [32] denckt dit: dat, al waert saecke datter inde straffe ^{101,32.}
 [33] eenige ongelijckicheit mocht wesen, dat hier in nochtans
 [34] niet quaedts oft onrechts en soude geschieden. Niet
 [35] quaets: want het gheschiet ten besten ende ten profijte
 [36] van die selfste die terstont gestraft worden, hoe luttel
 [37] dat sy misdaen hebben. Dat is die goddelijcke liefde;
 [38] ende die lancaemheyt is altijd te recht suspect, aenghe-
 [39] sien dat haer een swaerder straffe aenhangt. Daer en
 [40] is oock niet onrechts: want, soo ick gheseght hebbe, wy

[1] hebben alle gader de straffinghe verdient; ende daer
 [2] en is nemmermeer soo groote suyverhey, oock in d'al-
 [3] derbeste, oft daer en blyven eenighe plecxkens over, als
 [4] te suyveren ende uut te byten met dit sout water der
 [5] plaghen ende straffen. Daerom, Jongman, laet desen
 [6] verwerden twist der werdéringhen der schulden varen.
 [7] Ghy en sijt maer een aerdsch ende laech-rechter: ghe-
 [8] vet Godt over, die sal rechtvaerdichlijcker ende waerach-
 [9] tichlijcker daer van kennisse nemen, uut sijn opperste
 [10] vierschaele. Hy ist alleen, die aenmercken kan onse ver-
 [11] diende schulden; hy ist die, sonder eenighe bedecktheyt
 [12] oft blancketsel der gheveysthey, de deucht ende on-
 [13] deucht in sijn waerachtich gesicht siet. Wie sal hem toch
 [14] bedrieghen, die alle het buytenste ende binnenste tsamen
 [15] doorkijckt? die t'lichaem ende t'herte siet? onse tonghen
 [16] en ghedachten kent? ten laetsten, alle t'ghene datter
 [17] bedeckt ende ondeckt is? die niet alleenlijcken selfs de
 [18] daet, maer d'oorsaeken ende den voortganck der selver
 [19] claerlijcken insien kan? Thales, hier voortijts ghevraecht ^{102,19.}
 [20] sijnde, *oft iemandts onrechte handelinghen voor Godt*
 [21] *verborghen mochten sijn*, antwoorde wèl: *Oock niet de*
 [22] *gedachten*. Maer wy, daer tegen, sijn hier als in een wol-
 [23] cke, die niet alleenlijcken de verborghene schelmstukken
 [24] niet en sien, die onder den rock ende den boesem (somen
 [25] segt) geschieden, maer schier ooc niet die gene, die heel
 [26] openbaer ende int licht ghebrocht sijn. Want wy en sien
 [27] de schult selfs ende hare cracht niet, maer sommige uu-
 [28] terlijcke voetstappen der selver, nu al bedreven ende wech
 [29] vliedende. Sulcke schijnen ons somtijts de beste te wesen,
 [30] die voor Godt de archste sijn, ende ter contrarien de
 [31] verworpene, die voor hem de uutvercorene sijn. Sijt ghy
 [32] wijs, soo sluyt dan d'ooghe ende snoert den mondt van
 [33] die verdiensten oft onverdiensten. Sulcken donckere sae-
 [34] cken en worden niet wel claerlijcken bekent hier beneden.

Eindnoten:

100,28. *dien schimpighen Poët*: Juvenalis, Satiren, 13, 83.

101,32. *dien schimpighen Poët*: Juvenalis, Satiren, 13, 83.

102,19. *Thales*: cfr. Diogenes Laërtius, Levens der Wijsgeren, I, 1, 9.

[1] Het XVI. Capittel.

**[2] Antwoorde op de derde voorhoudinge, van-
 [3] de straffen die op andere gebrocht sijn;
 [4] ende is met exempelen bewesen, dat sulcx
 [5] by de menschen oock gebeurt. Wat oor-
 [6] saecke dat Godt heeft van dese op andere
 [7] te brenghen; ende van sommighe andere
 [8] saecken, die curieux ende subtijl ghenoech
 [9] sijn gehandelt.**

[10] De derde wolcke der Rechtvaerdicheyt, die u voor
[11] d'ooghen drijft, moet oock afgedreven worden, te weten
[12] vande ghene die in plaetse van d'ander ghestraff wor-
[13] den. 'Godt, segghen sy, die brengt die straffen t'onrecht
[14] somtijts op andere; ende die naecomelingen worden qua-
[15] lijcken gestraft om de schult der voorouders.' Wel!
[16] dunckt u dit wat nieuws oft wat wonders? Ick ben ver-
[17] wondert, dat dese wonderaers hun dus verwonderen,
[18] aenghesien dat sy het selfste dagelijcx op hem aerde
[19] doen. Seght my eens, ick bidde u: de weldaden, die
[20] welcke om der vroomheyt wille onse ouders van eenighen
[21] Prince ghedaen sijn, comen die niet op onse oiren te
[22] vervallen? iae sy. Ick meyn dan oock wel, dattet dies-
[23] ghelijcx gaet met de boeten ende penen, die hun om der
[24] misdaets wille opgehelegt sijn gheweest. Siet: int feyt
[25] oft criem datmen noempt *laesae maiestatis* (dat is, mis-
[26] daet teghen de hoochheyt van hun eyghen Princen),
[27] sijnder niet andere die de schult hebben, ende andere die
[28] de straffe draeghen? So datter oock wetten ghestelt sijn,
[29] de welcke d'onschuldighe kinderen met eewighe armoe-
[30] de straffen, *in dier voegen, dat hun de doot eenen troost,*
[31] *ende t'leven een straffe sy,* O quaetwillige herten! ghy
[32] wilt wel, dat eenighen Coninck oft andere machtighe
[33] Heere sulcx georlooft sy, ende Godt niet, die nochtans
[34] (ist dat ghyt wel ondersoeckt) veel rechter oorsake deser
[35] strafheyt heeft. Wy hebben alle gader in éénen mensch
[36] ghesondicht, ende altesamen desen grooten Coninck we-

[1] derspannich geweest; ende die eerste ingeborene vleck
 [2] die is door soo veel struycken verbreyt tot aen onse ramp-
 [3] salighe kinderen. So ist dan als eenen bandt ende ketene
 [4] onser misdaden altijd voor Godt; ende, by exempel, mijn
 [5] vader oft u vader en hebben nu niet begonst te son-
 [6] dighen, maer de vaders aller vaderen. Wat ist dan te
 [7] verwonderen, ist dat hy inde naecomelinghen strafft som-
 [8] mighe misdaden, niet eyghentlijck verscheyden, maer by
 [9] een ghevoecht als door een gemeynschap des saedts,
 [10] ende die noyt opgehouden en hebben? Maer op dat ick
 [11] dese hooghe dinghen laete varen, ende met u den wech
 [12] van wat ghemeynder redenen intrede, so weet dit: dat
 [13] Godt by een voecht t'gene dat wy door onse onweten-
 [14] heyt oft krancheyt scheyden. Hy aensiet alle geslachten,
 [15] steden ende Conincrijcken, niet als wat verscheydens
 [16] oft onordentlijcx, maer als eenderley lichaem ende nature.
 [17] Het gheslachte vande Scipiones, oft der Keyseren, is
 [18] hem als één; de stadt van Roomen oft van Athenen, van
 [19] eewiger tijt, en is voor hem maer één; als oock maer
 [20] één Roomsche rijck. Ende dat wel met recht. Want daer
 [21] is eenen sekeren bandt, ende versamelinghe der wetten
 [22] ende des rechts, de welcke dese groote lichamen te samen
 [23] knoopt, ende maect oock datter (onder die ghene die
 [24] menighen tijt van iaeren van malkanderen verscheyden
 [25] sijn) een ghemeynschap sy van verdiensten ende straffe.
 [26] Sijn die Scipiones hier voortijts goet gheweest? soo latet
 [27] by den hemelschen rechter den naecomelinghen noch ten
 [28] goede wesen. Sijn sy quaedt geweest? ten quaede. Heb-
 [29] ben die van Nederlandt vóór sommige iaeren seer weel-
 [30] derich, gierich ende boos gheweest? laet ons gestraft
 [31] sijn. Want Godt en aensiet in alle uitwendighe straffe
 [32] niet alleen t'gene dat teghenwoordich is, maer weersiet
 [33] oock dat voorleden is; ende met d'overlegginge van dese
 [34] twee tijden soo maticht hy ghelijckelijck de balancie
 [35] sijnder rechtvaerdicheyt. Ick hebbe gheseyt *uitwendighe*
 [36] *straffe*, ende ick wilde wel dat ghy daer op lette; want
 [37] de schult selve en wort op een ander niet gebrocht, oft
 [38] daer en gheschiedt gheen verwerringhe der misdaden
 [39] (dat is verre van daer), maer dit en sijn maer sommige
 [40] uitwendighe pijnighen ende straffen, die t'lichaem ende

- [1] t'goet raecken, maer de siele niet. Ende gheschiedt dat
 [2] niet te recht? Wy willen voorwaer wel erfgenaemen
 [3] wesen der belooningen ende verdiensten, die onse ouders
 [4] moghen toecomen; waerom sullen wy dan de pijnen oft
 [5] lasten oock weygheren te draghen? Dien Roomschen ^{105.5.}
 [6] Poët die singt:

7 *Hoort, ghy Romeyn, onverdient sult ghy lijden*

8 *Voor d'ouders schult, nu oft in corten tijden.*

- [9] Wel te recht, dan dat hy daer by voecht *onverdient*.
 [10] Want het is ten hoochsten verdient, aenghesien d'ouders
 [11] sulcx verdient hebben; maer den Poët heeft de daet
 [12] mogen sien, ende d'oorsaecke niet kunnen begrijpen. Ge-
 [13] lijck wy, in eenen selven mensche, te recht straffen inden
 [14] ouderdom eenich misdaet dat hy in sijnen ionghen tijdt
 [15] bedreven heeft, so gaeghet met de rijcken ende regee-
 [16] ringen, de welcke, ten aensien der uutwendigher ver-
 [17] eeninge, maer één ende al t'saemen gevoecht sijn voor
 [18] Godt. Dese onverscheydingen der tijden die en scheidt
 [19] ons by hem niet, die alle eewicheyt besloten heeft in sijn
 [20] al-begrypende verstandt. Souden hier voortijts die oor-
 [21] loosche wolfven (die Romeynen) soo veel steden d'on-
 [22] derste opwaerts geworpen, so veel Conincklijcke schep-
 [23] ters ghebroken hebben, sonder gestraft te worden?
 [24] souden sy soo veel dootslagen gedaen ende soo veel
 [25] bloets ghesopen hebben, sonder selfs bebloedt te wor-
 [26] den? Soo soude ick schier oock belijden met den Poët, ^{105.26.}
 [27] datter geen en wreken den Godt en waer, *die hoorde ende*
 [28] *saghe t'ghene dat wy bedrijven*. Maer ten is also niet;
 [29] ende tis van noode dat de straffen somtijts op die naeco-
 [30] melinghen comen, lancksamelijck, maer niet te spade.
 [31] Ende dese versamelinghe der tijden en is by Godt niet
 [32] alleen; maer oock der deelen. Dit wil ick segghen: ge-
 [33] lijck, als inden mensche de hant, den buyck, d'onschamel-
 [34] heyt gesondicht heeft, het geheel lichaem daer voor moet
 [35] lijden, so compt dickwil, in een gemeyne vergaderinghe,
 [36] het misdaet van weynige een yegelijcken te ghenaecken,
 [37] besonderlijcken ist dat die ghene die sondighen als vande
 [38] weerdichste lidmaten sijn, ghelijck Coninghen, Princen

[1] ende Heeren. Hesiodus den Poët spreeckt waerachtelij^{106,1.}

[2] cken, en uut den grondt der wijsheyt, aldus:

- 3 *Een heel stadt wort gestraft om eens menschen misdaet,*
 4 *Die dieflijk teghen Godt ende onrechtveerdich leeft.*
 5 *Van boven alle plaegh, pest, dierte ende ander quaedt*
 6 *Godt menichmael toeseyndt, eermen weet waerment heeft.*

[7] Soo is de heel vlote van Griecken verloren ghegaen om^{106,7.}

[8] *der schult ende rasernyen wille van alleen Ajax.* Soo

[9] heeft één peste rechtvaerdelijcken, int Jootsche landt,

[10] tseventich duysent menschen wech ghenomen om die

[11] overtredinghe des Conincx. Ende somtijts ter contrarien:^{106,11.}

[12] als elck een gesondicht heeft ghehad, soo heeft Godt

[13] één oft weynighe uitgekosen als versoenders der ghe-

[14] meynder schult. Ende ist dat hy hier in een weynich

[15] afwijckt van dat strenghe recht des ghelijckheyts, noch-

[16] tans soo volcht daer een nieuwe rechtveerdicheyt uut

[17] die selfste onrechtvaerdicheyt; ende t'ghene dat een

[18] wreetheyt schijnt te wesen teghen weynighe, is een

[19] saechtmoedige rechtveerdicheyt tegen vele. Eenen school-

[20] meester kiest hy niet somtijts eenighe alleen uut den

[21] broodroncken hoop, die hy met sijn roede slaet? Eenen

[22] Veltheer straft hy niet somtijts, uut den verstroyden

[23] legher, den thienden man? Nochtans, beyde doen sy dit

[24] met eenen heylsamen raedt; want die straffe van wey-

[25] nighe en maectse niet te min vervaert, ende verbeterse

[26] allegader. Ick hebbe dickwils ghesien, dat de medecijnen

[27] een ader hebben doen steken inden arm oft inden voet,

[28] alst heel lichaem cranck was; wat weet ick, oft tselfste

[29] hier oock niet en is? Lipsi, dese verborghentheden sijn

[30] verborghen; ende, sijn wy wijs, wy en sullen dat heylich

[31] vier niet naerder comen, waer van wy, menschen, wel de

[32] gheysteren ende vuncxkens (mogelijcken) gesien konnen,

[33] maer t'vier selfs niet. Gelijck als die ghene, die hun

[34] ooghen sterrelincx inde sonne opslaen, hun ghesicht ver-

[35] liesen, soo gaeghet met het licht der sinnen, alst teghen

[36] dit licht ghestelt wordt. Laet ons dan wachten (segh ick)

[37] van dese sorghelijcke ende perijckeloose vraghen oft

[38] questien, ende laet ons daer op staen, dat de schulden

[1] ende misdaden menschelijcker wyse niet gewerdeert en
 [2] konnen, oft en behooren, te wesen; dat hier boven een
 [3] ander weechschael ende vierschael is, dan hier beneden.
 [4] Ende hoedanige dat die verborgene oordeelen oock mo-
 [5] gen wesen, soo en sijn sy van ons niet te beschuldighen,
 [6] maer wy moetense verdraghen, eeren ende vreesen. Dese
 [7] sententie plante ick u alleen in, daer mede ick mijn handt
 [8] hier af sal trecken, ende met eenen den mont stoppen aen
 [9] alle desen curieusen hoop: te weten, *Daer sijn veel ver-*^{107,9.}
 [10] *borghene oordeelen Godts, maer gheen onrechtveerdighe.*

Eindnoten:

- 105.5. *Dien Roomschen Poët*: Horatius, Oden, III, 6, 1-2.
 105.26. *met den Poët*: Plautus, Captivi, 313.
 106.1. *Hesiodus*: Werken en Dagen, 240-243.
 106.7. *om der schult...*: Vergilius, Aeneis, I, 41. Ajax, zoon van Oileus (niet te verwarren met zijn naamgenoot, zoon van Telamon), was moedig maar onstuimig en twistziek. Athena bracht zijn schip tot zinken omdat hij zich, bij den val van Troje, aan Cassandra vergrepen had (Odyssea, IV, 499); zijn volk werd, om dit misdrijf, gedurende duizend jaar gestraft.
 106.11. *overtredinghe des Conincx*: Lipsius geeft als nota: 'Davidis adulterium'.
 107.9. *Daer sijn veel...*: gezegde van Augustinus.

[11] Het XVII. Capittel.

[12] Hier wordt totte laetste plaetse ghecomen; die
 [13] uut de exempelen ghenomen, ende bethoont dat
 [14] somtijts profijtelijck is, dat sommighe ghenoeche-
 [15] lijcke dinghen ghemengt worden onder treffelijcke
 [16] medecijnen.

[17] Dit ist, Lipsi, dat my docht dat ick behoorde te seg-
 [18] ghen voor die Goddelijcke rechtvaerdicheyt, teghen dese
 [19] onrechtvaerdighe. Ende hoewel dat ick belyde, sulcx niet
 [20] heel ende al tot onse voornemen te dienen, so en ist
 [21] nochtans niet geheel daer buyten; want, sonder twyfel,
 [22] wy sullen veel saechter ende lichter dese plaghen ver-
 [23] draghen, als ons wel te verstaen ghegeven is, dat sy niet
 [24] onrechts in en hebben.' - Ende, soo Langius hier wat
 [25] ophiel, begonst subijtelijck aldus weder: 'T'gaet nu wèl,
 [26] ick hebbe mijnen asem wat verhaelt. Ick ben alle de
 [27] steenrootsen der questien doorcomen, ende my dunckt dat
 [28] ick met vlacker seylen nu totter havenen inghevoert sal
 [29] moghen worden. Ick sie mijn vierde ende laetste heyr,
 [30] dat ick seer gheerne voorts brengen sal. Ende ghelijckt
 [31] vaert met de schippers als sy, inde tempeest sijnde, *de*
 [32] *tweelinghen* sien, dat sy dan groote blyschap ende vlij-
 [33] ticheyt krijgen, soo varet oock met my, die nae dese

[34] baeren ende stormen dese *tweederley bende* herschenen ^{107,34.}
[35] is. T'is my gheoorlooft, die soo te heeten naer d'oude

[1] maniere, aenghesien dat sy met twee hoofden is, ende
 [2] dat ick twee dingen met die verwinnen moet, te weten:
 [3] dat het quaet, t'ghene dat wy lijden, noch lastich, noch
 [4] nieuwe en is. Tewyl dat ick sulcx doe, Lipsi, wilt my toch
 [5] gewillichlijcken aenhooren.' - 'Langi, seyde ick, noyt
 [6] méér oft liever, want het helpt my oock, dat ick dese
 [7] quade scherpe wegghen doorcomen ben; ende van die
 [8] stercke ende bitter medecijne, soo haecke ick seer vierich-
 [9] lijcken tot dese lieflijcke ende ghemeyne; aengesien den
 [10] tijtel my gheeft te kennen, dat sy sulcx wesen sal.' -
 [11] 'Ghy en doolt niet, seyde Langius; want ghelijck als de
 [12] medecijnen, naer dat sy den crancken ghenoech ghe-
 [13] brandt ende ghesneden hebben, terstont die niet en ver-
 [14] laten, maer voegghen daer sommighe saechte ende lief-
 [15] lijcke stovingghen toe om de pynen te versaechten, so sal
 [16] ick met u omgaen; ende aengesien dat my dunckt, dat
 [17] ick u met het yser ende t'vier der wijsheyt ghenoech
 [18] gesuyvert hebbe, sal ick u nu met sommighe saechte
 [19] aanspraecken wat coesteren ende (soomen segt) met
 [20] saechter handen handelen. Ick sal van dien hoogghen
 [21] berch der Philosophien ^(q) afcomen, ende brenghen u
 [22] een weynich na die schoone lustige velden uwer Philo-
 [23] logien ^(r). Nochtans sal dat wesen niet méér om u te
 [24] vermaken, dan om te genesen. Ende ghelijck als men
 [25] segt, dat den medecijn Demochares een edel vrouwe,
 [26] Considia ghenaemt, (die welcke altoos van eenighe bit-
 [27] tere drancken in te nemen eenen grouwel hadde) seer loo-
 [28] selijcken voorbrocht gheytenmelck te drincken, maer daer
 [29] van hy de gheyten met seker cruyt gevoyt hadde, soo sal
 [30] ick u sommighe historische ende verheughelijcke dinghen
 [31] instorten, nochtans met een verborgen sap der wijsheyt
 [32] gemengt. Wat ligt daer aen, in wat manieren dat wy de
 [33] crancken ghenesen, als wyse ghehéél ghenesen?

Eindnoten:

107,34. *tweederley bende*: 'legio gemella'.

(q) Liefde totter wijsheyt

(r) Liefde tot de fraye kunsten.

[1] Het XVIII. Capittel.

**[2] Dat de ghemeyne plaghen so quaet niet en sijn
 [3] als sy schijnen; ende dat eerst, maer int cort, met
 [4] redenen bewesen. Want ghemeynelijcken te ver-
 [5] gheefs ghevreest wort t'ghene dat de dingen om-
 [6] hangt, ende die selfs niet.**

[7] Maer comt nu voorts, mijn legers, en ghy, d'eerste
 [8] schare, voor al, daer wy mede vechten ende bethoonen,
 [9] dat dese straffen niet swaer en sijn. Het welcke wy met
 [10] tweederleye gheweer meynen te verwinnen, der Rede-
 [11] lijckheyt ende der Ghelijckenisse. Der Redelijckheyt:
 [12] want ist dat ghy die aensiet, voorwaer soo sijn alle dese
 [13] dinghen, die ons teghenwoordich oft toecomende sijn,
 [14] noch swaere noch lastich, maer schijnen alleen sulcx.
 [15] D'opinie is de welcke die verheft ende vergroot, ende
 [16] (soomen segt) op stapijns oft hooge schoenen doet gaen.
 [17] Maer sijt ghy wijs, soo verdrijft dese omhanghende wol-
 [18] cke, ende siet de dinghen int claere licht aen. Ghy vreest
 [19] (by exempel te spreken) in dese ghemeyne straffen d'ar-
 [20] moede, den ban, de doot. Dese dan, ist dat ghyse met
 [21] rechte ende stercken ooghen insiet, hoe kleyn sijnse
 [22] toch! ist dat ghyse onderweecht met heure ghewichten,
 [23] hoe licht! Siet, dese oorloge oft Tyrannye sal u door
 [24] veel schattingen uutputten. Wat salt dan sijn? ghy sult
 [25] arm wesen. Heeft u de nature sulcx niet voorts ghe-
 [26] brocht, en sal u oock sulcx weder nemen? Is dat u dien
 [27] leelijcken ende schandelijcken naem mishaecht, veran-
 [28] dert dien, ende segt ghy sijt ombeladen. De Fortuyne
 [29] heeft u ontlast, al en weet ghijt niet, in een sekerder
 [30] plaetse ghestelt; niemant en sal u voorder uutputten.
 [31] Dat ghy meynden schade te wesen, dat is een remedie.
 [32] 'Maer ick sal oock ghebannen wesen.' lae, wilt ghy,
 [33] ghy en sult maer een vremdelinck sijn. Ist dat ghy u
 [34] affectie verandert, ghy verandert oock u vaderlandt.
 [35] Een wijs man die is alom een vremdelinck; een sot die
 [36] is altijd een ballinck. 'Maer de doot is my naeckende
 [37] vanden tyran.' Al oft sy u niet daghelijcx vander natue-
 [38] ren oock naeckende en waer! 'Maer t'is een schande-

[1] lijcke doot, die door den sweerde oft door den strop
 [2] geschiedt.' O dwaes! noch dié doot, noch eenichder-
 [3] handen, en is schandelijk, ten sy dat u leven sulcx sy.
 [4] Roept ende doorsiet, van t'beghinsel der werelt aff, die
 [5] beste ende doorluchtichste mannen: een geweldich ge-
 [6] welt heeft die wech ghenomen. Sulcke ondersoeckinghe,
 [7] Lipsi, (want ick en gheve u maer den smaeck) moet ghy
 [8] voeghen by alle dinghen, die grouwelijcke schijnen te
 [9] wesen, ende die bloot ende naect insien, sonder eenich
 [10] kleet des waens oft bedectheyt. Maer wy, arme men-
 [11] schen, wenden ons tot d'ydele ende uitwendighe saecken,
 [12] ende en vreesen de dingen sélfs niet, maer t'ghene dat
 [13] daeróm hangt. Siet, ist dat ghy de Zee bevaert, ende dat
 [14] sy beghint stormich te worden, u sinnen verlopen ter-
 [15] stont, ende beghint te beven, min oft meer dan oft ghy,
 [16] schipbrekinghe ghedaen hebbende, de heel Zee moest
 [17] uut drincken; maer ick dencke, éénen pot, oft twee,
 [18] souden u genoeg wesen. Isser een haestighe aert-
 [19] bevinghe overcomen, wat een ghecrijsch ende vreesse
 [20] isser! ghy laet u duncken, dat de heel stadt (ist dat sy
 [21] valt) op u sal vallen, oft immer eenich huys; ende ghy
 [22] en weet niet, dat éénen steen genoeg is om u de herse-
 [23] nen te pletten. Ten ghebuert anders niet met dese straf-
 [24] fen ende plagen; inde welcke het ghetier ende t'ghe-
 [25] ruysch ons meest verveert, oft die ydele inbeeldinghe der
 [26] dinghen. 'Siet dat crysvolck! siet die sweerden!' Wel,
 [27] wat sullen dit crysvolck, dese sweerden al doen? 'Sy
 [28] sullen ons moorden!' Wat is de moort? een simpele ^{110,28.}
 [29] doot; ende, op dat u den naem niet vervaert en maecke,
 [30] een afscheyt der sielen vant lichaem. Alle dien hoop
 [31] crysvolcx, alle die dreyghende wapenen, sullen maer het
 [32] selfste konnen doen dat een kortse, een beseken oft een
 [33] wormken. 'Maer dat sal veel herder wesen!' Wat
 [34] soudt herder? tis iae veel saechter, aenghesien dat die
 [35] cortse (die ghy schijndt liever te wenschen) den mensche
 [36] dicwils een heel iaer lanck quelt; hier ist met eenen
 [37] slach ende eenen ooghenblick ghedaen. Seer wel Socra-
 [38] tes, die alle dese dingen maer mom-aensichten en plach
 [39] te heeten; de welcke ist dat ghy aendoet, siet ghy niet
 [40] hoe de kinderen van u loopen? maer doet die af, ende

[1] thoont u met u eygen aensicht, sy sullen wederom by
 [2] u comen ende u omhelsen. Het selfste ghebeurt hier;
 [3] ende ist dat ghy sonder momaensichten alle dingen
 [4] insiet ende sonder eenighe pracht, ghy sult belijden dat
 [5] ghy ghehadt hebt een kinderlijcke vreese. Ghelijckerwijs
 [6] den haghel, vallende met een groot ghedruysch op de
 [7] daecken, nochtans selve van die gebroken wordt, so
 [8] ist met dese dinghen, die, als sy een sterck ende vast
 [9] hert ghenaecken, breken hun selfs, sonder te konnen
 [10] breken.'

Eindnoten:

110,28. *Wat is de moort?...*: de Latijnse uitgave geeft als nota: 'Hierover zullen wij uitvoeriger handelen in ons boek *Thrasea sive de Contemptu Mortis*.' (cfr Inleiding, p. XV).

[11] Het XIX. Capittel.

[12] **Ghecomen tot die ghelijckenissen; maer eerst de** ^{111,12.}
 [13] **straffen van Nederlandt ende desen tijdt be-**
 [14] **swaert. Die opinie wederlegt; ende bethoont, dat**
 [15] **t'smensen verstandt gheneycht is tot sijnen**
 [16] **rouwe te vermeerderen.**

[17] Dese so ernstige redene Langi en was van my niet
 [18] verhoopt oft verdacht; ende, sijn propoost brekende,
 [19] seyde ick: 'Waer loopt ghy henen? Hebt ghy my dit
 [20] belooft? Ick verwachtte honich ende melck der historien:
 [21] ghy en tapt my niet dan suer, ende van het alderstrafste
 [22] ende onghemengste datter inden kelder der wijsheyt is.
 [23] Wat meyndt ghy? dat ghy met één vanden seven wijsen ^{111,23.}
 [24] te doen hebt? Ghy hebt Lipsium voor handen, die, een
 [25] mensch sijnde, onder het midden der menschen, oock wat
 [26] menschelijckere ende beleefdere remedien begheert.' -
 [27] Langius, met een lieflijcke antwoorde ende opsicht,
 [28] seyde: 'Ick beken, dat ghy my te recht beschuldicht.
 [29] Want soo ick die suyveren strael der redenen volghe,
 [30] sie ick dat ick uut den ghemeynen wech getreden ben,
 [31] ende allenskens neder ghevallen int padt der wijsheyt.
 [32] Maer ick gae my nu beteren, ende sal mijnen voet stellen
 [33] tusschen palen die beter bekennt sijn. Mishaecht u die
 [34] strafheyt van desen dranck? ick sal u dien menghen met
 [35] wat honincx der exempelen. Siet, ick come totter ghe-

[1] lijckenissen, ende sal opentlijcken ende claelijcken be-
 [2] wijsen, datter niet lastichs oft wonders en is onder dese
 [3] plaghen, die alom ons omvanghen, ist dat ghy die ver-
 [4] ghelijcket by de voorledene tijden. Want eertijts veel
 [5] grouwelijcker ende deerlijcker toe ghegaen is.' - Ick,
 [6] wederom (ende dat met een maniere van ongeduldicheyt)
 [7] tusschensprekende: 'Seght ghy dat? seyde ick; ende
 [8] meyndt ghy my dat wijs te maecken? nemmermeer,
 [9] Langi, soo langhe alsser gevoelen in my is. Wat tijt isser
 [10] toch oyt gheweest, soo ellendich als desen? oft wat tijt
 [11] salder noch wesen? Wat volck isser, oft wat landtschap,
 [12] het welcke soo veel swaere, onuutsprekelijcke, onlijdelij-
 [13] cke dinghen verdragen heeft als wy hedendaechs? Wy
 [14] worden, siet, met oorloge geplaecht; ende met gheen
 [15] uutlandsche alleen, maer met een borgherlijcke, iae
 [16] met een inlandtsche. Want daer en sijn niet alleen party-
 [17] schappen onder ons, maer oock (och Vaderlandt! hoe
 [18] sult ghy moghen behouden worden?), maer nieuwe par-
 [19] tyschappen der partyschappen. Voecht daer by de peste,
 [20] dieren tijt, imposten, roof ende moort, ende de uuterste
 [21] der alderuutersten: de tyrannie ende overlasten, niet
 [22] alleen des lichaems, maer oock der sielen. Ende hoe
 [23] gaeghet nu inde reste van Europen? óft oorloghe, óft
 [24] vreesse der oorloghe; oft isser peys, soo is dien onder
 [25] slechte heeren ende smale ionckers met een leelijcke sla-
 [26] vernye vermengt, ende so weynich genoegelijck als
 [27] eenighe oorloghe. Waer henen dat ghy u ooghen oft
 [28] ghedachten keert, alle dinghen vindt ghy wanckelbaer
 [29] ende twyfelachtich, ende veel teeckenenen van toekomen-
 [30] den val, als in een huys dat qualijck gheschoort is. Ende
 [31] ter cortsten, Langi, ghelijck den toeloop aller rivieren
 [32] ter grooter Zeewaerts is, soo schijnet dat alle plaeghen
 [33] heuren toevliet hebben in desen tijt. Ende dese dinghen
 [34] sijn nu byder handt ende teghenwoordich; wat salt
 [35] wesen van t'ghene datter noch naeckende is? waer af
 [36] ick wel met den Poët Euripides mocht singhen: ^{112,36.}

37 *Ick sie die Zee des quaedts stormende soo heel groot,*

38 *Dat den cloecken swemmer mocht blijven inder noot.'*

[39] - Langius seyde hier op, straffelijcken, ende als be-
 [40] rispente: 'Beghint ghy weder met dese clachten neder

[1] te sincken? Ick meynde dat ghy vast stont, ende ghy
 [2] valt; dat uwe wonden nu toeghesloten waren, ende ghy
 [3] doetse weder bloeyen. Sout ghy ghenesen, ghy behoeft
 [4] een gherustheyt des herten. Ghy segt, dat desen tijt wel
 [5] den ongeluckichsten is: dat is voor my een out liedeken.
 [6] Ick weet wel, dat u grootvader ende vader het selfste
 [7] gheseyt hebben, ende dat onse naecomelinghen ende
 [8] neven het selfste sullen segghen. Dat is van naturen in
 [9] des menschen verstandt inghcerft, dattet wel scherpelij-
 [10] cken d'ooghen wendt ende keert tot t'ghene dat droe-
 [11] vich is, maer lichtvaerdelijcken voorby gaet t'ghene dat
 [12] bly ende verhueghelijck is. Ghelijck als de vlieghe ende
 [13] diergelijcke beestkens niet langhe en blyven sitten op
 [14] ghelatte ende effene plaetsen, maer wel op rouwe ende
 [15] oneffene, so vliecht desen claeghenden sin lichtelijcken
 [16] voorby het beste, ende hout hun aen het quaetste; het
 [17] handelt dat, doorsiet ende vermeedert subtylick ende
 [18] cloeckelijck. Ende ghelijck als de vryers oft liefhebbers
 [19] altijd vinden wat in hun lief, waerinne sy uutmene is
 [20] boven alle andere, soo ist met ons, klaggers, in onsen
 [21] rouwe. Wy versieren iae ydele dingen, ende en sijn niet
 [22] alleen droef om de teghenwoordighe, maer om de toe-
 [23] comende. Ende wat voordeels doet ons toch dit cloeck
 [24] verstandt? gheen ander, dan gelijck somtijts een heyr-
 [25] cracht van verre eenighen hoop stofs inde vlucht gheset
 [26] heeft: alsoo worpt ons daer neder de bedriegelijcke
 [27] schaduwe van eenich toekomende perijckel.

Eindnoten:

111,12. maer *eerst de straffen...*: maar eerst aangetoond, dat de straffen van Nederland en dezen tijt overdreven worden.

111,23. *met één vanden seven wijsen*: 'cum Thalete aliquo'.

112,36. *Euripides*: Hippolytus, 821-822.

[28] Het XX. Capittel.

[29] Dit is noch bequamelijcker ende naerder weder-
[30] leght met ghelijckenissen vande oude voorledene
[31] straffen. Eerst vander oorloghen ende wonder-
[32] lijcke nederlaghe der Joden.

[33] Maer ghy, Lipsi, laet dese slechte dinghen varen, ende
 [34] volcht my tot de ghelijckenissen, die ghy eyschende sijt.
 [35] Door die selfste salt u openbaer worden, datter niet
 [36] alleen diesghelijcke straffen in aller manieren hier voor-

[1] tijts gheweest sijn, maer meerdere, ende dat wy in desen
 [2] tijt ons noch eer behoorden te bedancken dan te becla-
 [3] ghen. Ghy segt: 'Wy sijn soo deerlijcken met d'oorloghe
 [4] ghequelt.' Wel? hebbender dan gheen oorlogen in voor-
 [5] ledene tijden geweest? Jae, Lipsi, sy sijn geboren van
 [6] t'beghinsel der werelt af, ende en sullen niet ophouden
 [7] soo langhe als sy oock staet. 'Maer, sult ghy my seggen,
 [8] sy en hebben so groot ofte so deerlijcken niet gheweest.'
 [9] Het is soo heel contrarie, dat dit maer als spel ende iock
 [10] (ick segt gereckelijck) by dat vanden ouden tijden te
 [11] verghelijcken en is. Ick en sie niet, hoe ick daer uut oft in
 [12] gheraecken soude, ist dat ick eens in dese diepte der
 [13] exempelen trede; maer wilt ghy, dat wy een weynich
 [14] de deelen des werelts doorreysen? Laet ons gaen, ende
 [15] beghinnen van Judeen, dat is: van een landt ende volck
 [16] Godes. Ick laet blyven t'gene dat sy geleden hebben
 [17] te wyl sy in Egypten sijn gheweest, ende oock sint dat
 [18] sy daer uut ghetrocken sijn: dat is ons ghenoech achter-
 [19] gelaten ende beschreven inde heylighe schrift. Ick come
 [20] tot d'uyterste, ende tot t'ghene dat met haren onderganck
 [21] ghevoecht is; het welck ick best by ghedeelte, ende als
 [22] met een register sal moghen verclaeren ende uutlegghen.
 [23] Sy hebben dan, in min als seven jaeren, soo met inlandt-
 [24] sche als uutlandtsche oorloghen gheleden t'ghene hier
 [25] volcht:

[26] Te Jerusalem (door bevel van Florus) sijnder ten eersten
 [27] ses hondert ende dertich ghedoot.

[28] Te Cesarien vande inwoonders, door den haet vant volck
 [29] ende der Religien, op éénen tijt twintich duysent.

[30] Inde Stadt van Schytien (tis een stadt in Syrien) der-
 [31] thien duysent.

[32] T'Ascalonien int heyligh landt, oock vande inwoonders,
 [33] twee duysent vijfhondert.

[34] Te Ptolemaïden diesghelijcx twee duysent.

[35] Inde stadt van Alexandrien in Egypten, onder Tyberius
 [36] ende t'gouvernement van Alexander, vijftich duysent.

[37] Te Damasco, thien duysent.

[38] Ende dit is al gheschiet als door eenen oproer ende
 [39] gheraes des volcx. Daer nae met een wettelijcke ende
 [40] openbare oorloge vande Romeynen:

- [1] Soo de stadt van Joppe inghenomen is geweest van
 [2] Cesius Florus, sijnder verslaghen acht duysent ende vier
 [3] hondert.
- [4] Op eenen berch, Cabulon ghenoeemt, twee duysent.
- [5] In eenen slach by Ascalon, thien duysent. Wederom,
 [6] door verraderye, acht duysent.
- [7] Te Aphacen, doen sy ingenomen was, vijfthien duysent.
- [8] Op den berch Garizim sijnder verslaghen elf duysent en
 [9] vijf hondert.
- [10] Jotape, daer Josephus selfs oock bleef, ontrent dertich ^{115,10.}
 [11] duysent.
- [12] Soo de stadt van Joppen ten anderen mael inghenomen
 [13] is gheweest, sijnder verdroncken vier duysent en twee
 [14] hondert.
- [15] Opt landt van Taricheen sijnder verslaghen ses duysent
 [16] vijf hondert.
- [17] Te Gamalien, soo verslaghen als vande ghene die hun
 [18] selven van boven neder gheworpen hebben, negen duy-
 [19] sent. Ende daer en is niet éénen mensch in die stadt
 [20] te lijve ghebleven dan twee vrouwe persoonen, die twee
 [21] ghesusters waren.
- [22] Giscala verlaten wesende, sijnder int wech looppen ge-
 [23] doot twee duysent; ende, soo vrouwen als kinderen,
 [24] ghevanghen dry duysent.
- [25] Van die van Gadaren sijnder verslaghen derthien duy-
 [26] sent, ende gevangen twee duysent twee hondert; sonder
 [27] groote menichte die inder rivieren ghespronghen sijn.
 [28] Inde dorpen van Idumea verslaghen, thien duysent.
- [29] Te Gerasien, duysent.
- [30] Te Macherontien, duysent twee hondert.
- [31] Int bos van Jardes, dry duysent.
- [32] Int Casteel van Massada, die hun selven omghebracht
 [33] hebben, neghen hondert ende tsestich.
- [34] Te Cyrenen, vanden Gouverneur Catulus verslaghen,
 [35] dry duysent.
- [36] Inde stadt van Jerusalem selfs, gheduerende den tijt der
 [37] belegheringhe, sijnder soo ghestorven als verslaghen

[38] thienmael hondert duysent, ende ghevanghen seven en
[39] neghentich duysent.

[40] Dese somme compt te bedraghen (sonder ontellijcke

[1] die noch achtergelaten sijn) *twaelfmael hondert ende veer-*
 [2] *tich duysent*. Wat segt ghy, Lipsi? slaet ghy nu u ooghen
 [3] nederwaerts? Heftse liever op, ende derft vry met my
 [4] vergelijcken d'oorloghen van etlijcke jaeren, die onder
 [5] de Christenen gheweest sijn, met de nederlaghe van één
 [6] volck alleen. Ende wat een cleyn deelken landts ende
 [7] hoopken volcx en is dat maer gheweest, te ghelijcken
 [8] by gheheel European!

Eindnoten:

- 115,10. *daer Josephus selfs oock bleef*: Flavius Josephus, Grieks-schrijvend historicus van Joodse afkomst (37-95) werd in 66 door Vespasianus te Jotapata gevangen genomen; hij verbleef daarna te Rome.

[9] Het XXI Capittel.

[10] Vande nederlaghen der Griecten ende der Ro-
[11] meynen door doorloghe. Den grooten hoop die
[12] verslaghen sijn gheweest door sommige Velt-
[13] heeren. Vande verwoestinge des nieuwe werelts,
[14] ende d'armoeden der ghevanckenissen.

[15] Ick en blyve hier niet staende, maer ick gae henen tot
 [16] het Griectenlandt. Waer in soude ick ordentlijck ver-
 [17] claeren alle die ghevoerde oorloghen, so onder hun als
 [18] met de uutlanders, het soude te lanck wesen ende sonder
 [19] vrucht; maer dāt segghe ick, dat het soo uutgheput ende
 [20] uutghemergheelt gheweest is met het gheduerighe sweert
 [21] der nederlaghen, dat Plutarchus schrijft (twelck ick noyt
 [22] sonder toorn oft verwonderinghe ghelesen hebbe) dat
 [23] het heel landt in sijnen tijt niet machtich en was, *dry*
 [24] *duysent krijchslieden* by een te brengen; d'welck noch-
 [25] tans voortijts (duerende d'oorloge van Persien) één
 [26] cleyn stedeken van Megaren alleen wel ghedaen hadde.
 [27] O ghy bloeme aller landen, waer sijt ghy ghevallen! ghy
 [28] sonne ende zout aller natien, waer sijt ghy toegheco-
 [29] men! Daer en is schier niet één stadt hedens daechs
 [30] in dit selve versleten Nederlandt (die van eenighen
 [31] naem sy) die welcke dat ghetal ionghelinghen, ter oor
 [32] loghen bequaem, niet en soude utbrenghen. Laet ons nu
 [33] de Romeynen ende Italianen doorsien. Augustinus ende
 [34] Orosius hebben my ontlast van dit pack der vertellin-
 [35] ghen: leest ende siet die, ende daer in een zee der

[1] allenden. Alleen de tweede oorloghe met Carthago
 [2] heeft in min dan seventhien iaren, in Italien, Spaengnien
 [3] ende Sicilien alleen, boven de *vijfthien mael hondert*
 [4] *duysent menschen* (ick hebt wel sorchvuldichlijcken on-
 [5] dersocht) omgebracht ende verslonden. De inwendighe
 [6] oorloghe van Cesar ende Pompeius, by de *dry mael*
 [7] *hondert duysent*. Ende de wapenen van Brutus, Cas-
 [8] sius, Sext. Pompeius noch meer. Maer wat verhael ick
 [9] toch d'oorloghen, die van vele ghevoert sijn? Siet: Cesar
 [10] alleen (ô peste ende verderffenisse des menschen ghe-
 [11] slachts!) die belijdt ende draechter sijnen roem af,
 [12] datter elfmael hondert ende tweeenneghentich duysent
 [13] menschen in d'oorloge door hem ghedoot sijn, sonder
 [14] daer onder te tellen de ghene die hy ghedoot heeft inde
 [15] inlandtsche ende borgerlijke oorloghen. Want dese
 [16] moorden sijn geschiet aen utlanders, binnen weynighe
 [17] jaeren dat hy in Spaegnien ende Vrancrijck regeerde.
 [18] Maer hier in is noch veel grooter geweest desen anderen
 [19] grooten Pompeius, die inden tempel van Minerva heeft
 [20] doen aenschrijven, datter door hem, soo veriaecht, ver-
 [21] slagen, als opghegheven waren eenentwintichmael hon-
 [22] dert ende dryentachtentich duysent. Voecht hier nu by
 [23] (believet u) Q. Fabium die hondert ende thien duysent
 [24] Franchoysen, C. Marium die twee hondert duysent
 [25] Duytschen, ende in later tijden Aëtium, die inde ghe-
 [26] denckweerdighe slach van Cataloignen hondert ende
 [27] tweeentsestich duysent Hunnen gedoot heeft. Ende op
 [28] dat ghy niet meynen en soudt, dat in die oorlogen de
 [29] menschen alleen vernielt sijn: tis met de steden dies-
 [30] gelijcx oock ghevaren. Cato Censorius beroemt hem, dat
 [31] hy veel meer steden in Spaegnien inghenomen heeft ^(s),
 [32] dan hy daghen daer geweest hadde. Sempronius Grac-
 [33] chus (ist dat wy Polybius den historie-schrijver ghe-
 [34] looven) heeft daer oock dryhondert te niet gebracht.
 [35] Ick meyne dat gheen en tijdt, by menschen ghedencken,
 [36] yet en heeft dat by dese exempen te verghelijcken is,
 [37] dan den onsen; maer in d'andere werelt ^(t) Eenen

(s) Tot vier hondert toe.

(t) Te weten, by de nieuwe Indiaenen.

[1] cleynen hoop Spaegniaerden vóór een tachtentich jaeren
 [2] ghebrocht sijnde in die woeste ende nieuwe landen, ô
 [3] Godt, wat eenen dootslach ende neerlaghe hebben sy
 [4] daer bedreven! Ick en spreke van d'oorsaken ende t'recht
 [5] der oorloghen niet, maer alleenlijcken van de daeden.
 [6] Ick mercke dat groot landt, datmen schier voor wat
 [7] wonders soude houden ghesien (ick laet staen ghewon-
 [8] nen) te hebben, heel overloopen door een twintich oft
 [9] dertich crijchsluyden, ende hier en daer die ongewapende
 [10] hoopen verslaeghen ende afghekipt worden, als het koren
 [11] met de sickel. Waer sijt ghy, Cuba, die aldermeeste
 [12] aller Eylanden? ghy, Hayti? ghy, van Lucayen? die ^{118,12.}
 [13] hier voortijts met vijf oft ses hondert duysent mannen
 [14] becingelt waert, ende tot sommige plaetsen nauwelijcx
 [15] vijfthien van dien tot saet overgehouden en hebt. Ver-
 [16] thoont u oock hier een weynich, ghy Peru ende Mexico.
 [17] Och, wat een wonderlijck ende deerlijck aensien! dien
 [18] grooten omloop, ende wel te recht ghenoept d'ander
 [19] werelt, leet verwoest ende verdorven, dan oft hy door
 [20] t'hemelsch vier afghebrandt waere. Lipsi, dit ver-
 [21] treckende beswijckt my mijn memorie ende tonghe, ende
 [22] ick sie dat alle onse dingen hier by maer caff ende (soo
 [23] den ouden Comedieschrijver segt) cleyn calanderkens en ^{118,23.}
 [24] sijn. Ick en spreke hier noch oock niet van die straffe
 [25] wet der slaven; want daer niet lastighers oft herders hier
 [26] voortijts inde oude oorloghen gheweest en is. Den ver-
 [27] winner die nam alle vrome ende edele mannen, vrouwen
 [28] ende kinderen mede ghevanghen; wie weet, oft was om
 [29] in eewigher slavernyen te houden? t'was voorwaer ten
 [30] minsten tot slavernyen. Ende ick bedanckes my wel met
 [31] rechte, dat de voetstappen der selver niet gheweest en
 [32] sijn, oft noch en sijn onder de Christenen. De Torcken
 [33] die ghebruycken wel sulcx; ende daer en is oock niet,
 [34] dat ons die Torcksche regeeringhe schrichelijcker ende
 [35] onsiender maeckt.

Eindnoten:

118,12. *ghy, van Lucayen*: de inwoners van de Bahama- of Lucayoseilanden, ten N. O. van Florida.

118,23. *den ouden Comedieschrijver*: Plautus, Rudens, 1325.

[1] Het XXII. Capittel.

**[2] De exempelen der pesten ende des honghers
 [3] vanden voorleden tijt, ende oock van de groote
 [4] Imposten, schattinghen ende roovinghen.**

[5] Maer ghy gaet noch voorts met u clachte, ende voecht
 [6] de peste ende den hongher daer by, de schattinghen
 [7] ende rooveryen. Wilt ghy, dat wijse eens elck besonder
 [8] verghelijcken? maer int corte. Segt my, hoe veel duysen-
 [9] den sijnder wel in heel Nederlandt, binnen dese vijf oft
 [10] ses iaeren herwaerts, vande peste ghestorven? Ick meyne
 [11] vijftich duysent, oft ten meesten ghenomen hondert
 [12] duysent. Maer int Joodtsche landt, onder den Coninck
 [13] David, heeft ééne peste alleen, min als op eenen dach,
 [14] tseventich duysent wech ghenomen. Onder de Keysers
 [15] Gallus ende Volusianus, heeft een sterfte (heuren oor-
 [16] spronck hebbende uut Ethiopien) alle de Romeynsche
 [17] landtschappen doorgaen, ende die (vijfthien iaeren lanc
 [18] duerende) ongelooffelijck uitgeput. Ende ick en hebbe
 [19] noyt van meerder peste (t'sy de lanckheydt des tijts
 [20] oft grootte der landen gemerct) ghelesen. Nochtans, de
 [21] wreetheyt ende haesticheyt van een sterfte, die te Con-
 [22] stantinopolen regneerde ende de omliggende plaetsen,
 [23] is noch uutstekender, onder den Keyser Justinianus, aen-
 [24] ghesien dat sy met sulcken ghewelt aen quam, datter
 [25] alle daghe vijf duysent lijcken waren, ende somtijts thien
 [26] duysent. Ick en soude dat nauwelijcx dorven segghen,
 [27] ende selve niet vastelijck ghelooven, ten waere datter
 [28] seer gelooffelijcke ghetuygen selfs van dien tijt af wa-
 [29] ren ^(u). Ende d'Africaensche peste en is niet min te ver-
 [30] wonderen, die, begonst sijnde naer het afwerpen van
 [31] Carthago, in Numidien alleen heeft acht hondert duysent,
 [32] uutgheroeyt, ontrent den Zeekant twee hondert duysent,
 [33] ende inde stadt van Utica dertich duysent Romeynsche
 [34] krijchslieden, die daer waren ghelaeten tot garnisoen van
 [35] die landen. Wederom in Griecken, onder het rijck van
 [36] Michaël Duca, isser eene geweest, soo straffe (naer dat

(u) Procop. in sijn boeck der oorloghen van Persen.

[1] Zonaras schrijft) dat de levende niet ghenoech en waren
 [2] om de dooden te begraven. Ten laetsten, inden tijden
 [3] van Petrarcha (als hy self verhaelt) is sy soo fel in
 [4] Italien gheweest, datter van duysent menschen de thien
 [5] nauwelijckx overbleven. Nu aengaende den honger: wy,
 [6] oft die van onsen tijden, en hebben voorwaer niet ghe-
 [7] sien, ist dat wy sien op het voorgaende. Onder den
 [8] Keyser Honorius isser te Roomen sulcken dierte ende
 [9] ghebreck van alle etenware gheweest, dat den eenen
 [10] mensche den anderen begonst te dreyghen, ende datter
 [11] openbaerlijc, inde plaetsen daer sy hun oeffenden (Cir-
 [12] cus ghenoecht), dese woorden gehoort werden: *Stelt*
 [13] *eenen prijs opt t'smenschen vleesch*. Onder den Keyser
 [14] Justinianus. zoo die Gothen Italien verwoesteden, isser
 [15] oock sulcken honghernoot heel Italien door gheweest,
 [16] datter vijftich duysent mannen, inde Marck van Ancona
 [17] alleen, door hongher vergaen sijn, ende dat ghemeyne-
 [18] lijck niet alleenlijck t'smenschen vlees, maer oock de
 [19] vuylicheyt tot spijse gebruyct werde. Twee vrouwen
 [20] (ick heb eenen grouwel, sulcx te vertellen) hadden seven-
 [21] thien mans door bedroch snachts doot gheslagen ende
 [22] gheten, ende sy sijn van den achthiensten, die dat ghe-
 [23] waer gheworden was, selfs omghebrocht. Ick en verhael
 [24] den hongher niet van Jerusalem, ende die exempelen die
 [25] yegelijcken genoech bekent sijn. Isser oock wat te seg-
 [26] ghen van de schattinghen: ick en loochene niet oft die
 [27] en sijn swaer, die ons hedendaechs op den hals gheleyt
 [28] worden; maer t'is so als ghy die alléén aensiet, ende by
 [29] die van voorledene tyden niet en verghelijckt. Het mees-
 [30] tendeel vande landtschappen onder t'Roomsche rijck
 [31] hebben betaelt t'vijfde deel der vruchten van het wey-
 [32] landt, ende t'thiende deel van het sayelandt; ende daer
 [33] sijnder gheweest (als Antonius ende Caesar) die de
 [34] Bede van neghen oft thien iaeren op één iaer wel ghe-
 [35] eyscht hebben. Soo Julius Caesar doot gheslaghen was,
 [36] ende de wapenen aenghenomen om de vrijheyt voor te
 [37] staen, elck een borger is bevolen gheweest het vijfen-
 [38] twintichste deel van alle sijne goeden uut te legghen,
 [39] ende, dat noch meer is, alle die ghene die vanden raedt
 [40] waren ses Asses (met ons vijf groot) voor elcke tichel

[1] die sy op hun huys hadden, het welcke een uutmene
 [2] schattinge is, ende naer onsen sin niet te gelooven, veel
 [3] min te gheven. Den Keyser Octavianus heeft van sijn
 [4] vryghelaeten het achtste deel van alle heure goeden
 [5] gheeycht ende oock ontfangen. Ick laet noch àl staen,
 [6] wat die Triumviri ^(v) ende andere tyrannen bedreven
 [7] hebben, op dat ick met mijn verhalen d'onse niet en
 [8] leere. Maer laet u dat vande Colonien oft verseyndin-
 [9] ghen des volcx als een exempel van alle schattinghen
 [10] ende rooveryen wesen. Welcke saecke, alsoo sy den
 [11] crachtichsten bandt is gheweest tot bevestinge des rijcx,
 [12] soo en isser oock noyt yet arghers teghen d'ondersaeten
 [13] bedacht konnen worden. De oude hoopen van krijchs-
 [14] volcke die werden doorgaens met der woonste gheplant in
 [15] dorpen ende steden, ende d'arme landtsaten werden (op
 [16] eenen ooghenblick tijds) alle hun goet ende welvaert
 [17] quijt, sonder yet bestaen oft misdaen te hebben: maer
 [18] voor alle schult was heuren rijckdom ende vette ackers.
 [19] Waer in dat voorwaer een groote diepte aller allen-
 [20] digheden uut herschijnende is. T'is seer allendich, be-
 [21] rooft te wesen van sijn gelt; wat ist dan, van sijn ackers
 [22] ende huysen? T'is seer herdt, uut die gedreven te wor-
 [23] den; wat ist dan, geheelijcken uut sijn Vaderlandt? wat
 [24] oock, van religien ende kercken? Sommighe duysenden
 [25] van menschen werden afghescheurt, de kinderen vande
 [26] ouders, de heeren van hun knechten, de vrouwen van
 [27] huer mans, ende werden verstroyt in diversche landen,
 [28] soo elck nae sijn fortuyn toegecomen ende ghevallen is:
 [29] sommighe in dat dorstich Afriken, ende d'andere (soo
 [30] den Poët hier van selfs segt) in Scythien ende verre ghe-^{121,30.}
 [31] legene landen. Den Keyser Octavianus heeft, in Italien
 [32] alleen, twee ende dertich Colonias gestelt, ende inde
 [33] andere landtschappen soo veel alst hem belieft heeft. En-
 [34] de so ick wete, is dit het ghene, dat Vranckrijck, ons ende
 [35] Spaegnien meest bedorven heeft.

Eindnoten:

121,30. *den Poët*: Vengilius, *Bucolica*, I, 64-66.

(v) Caesar, Antonius en Lepidus.

[1] Het XXIII. Capittel.**[2] Sommich verhael der wonderlijcke wreetheden****[3] ende dootslaghen, ende verre te boven gaende****[4] alle de boosheden des teghenwoordighen tijts.**

[5] 'Maer, segt ghy, heden daechs isser wreetheyt ende
[6] moordt als men noyt ghehoort en heeft.' Ick weet wel,
[7] waer af ghy segghen wilt, ende watter laest gheschiet is;
[8] maer, Lipsi, ter goeder trouwen, isser sulcx niet hier voor-
[9] tijts gebeurt? Ghy sijt voorwaer ongeleert, ist dat ghijt
[10] niet en weet, ende quaedt, ist dat ghy u so gheveyst!
[11] Daer sijn soo veel exempelen, ende so gereet byder handt,
[12] dat ick schier niet en weet welck kiesen! Kent ghy den
[13] naem van Sulla, van dien gheluckigen? soo kent ghy dan ^{122,13.}
[14] oock sijnen moordigen ende wreeden ban, door den
[15] welcken hy vier duysent ende seven hondert borghers
[16] uut één stadt alleen heeft te voren ghegeven ende ver-
[17] nielt. Ende op dat ghy niet en meyndt, dattet maer
[18] slecht gemeyn volck gheweest en is, daer waren hondert
[19] ende veertich vanden raedt onder. Ick swijghe oock
[20] vande ontallijcke dootslaghen, die door sijn toelaeten ende
[21] bevel ghedaen sijn; zoo dat Q. Catulus niet te vergeefs
[22] dit uut en sprack: *Met wien sullen wy ten laetsten leven,*
[23] *ist dat wy in d'oorloghe dooden die ghewapende, ende*
[24] *inden peys d'onghewapende?* Ende corts daer naer die
[25] dry discipelen (ick verstae de Triumviro, oft dry man-
[26] nen), Sullam naevolgende, hebbender oock desghelijcx
[27] dry hondert vanden magistraet doen dooden ^(w), ende
[28] noch boven dien twee duysent ridders van Roomen. O
[29] boosheden! vande welcke de alsierende Sonne niet bitters
[30] oft straffers ghesien en heeft vanden Oosten totten Wes-
[31] ten, noch oock sien en sal. Leest (wilt ghy) Appianum
[32] den Historie-schrijver: ghy sult daer in vinden diveer-
[33] sche ende seer leelijcke gedaenten, vande ghene die hem
[34] verborghden, vluchten, stonden, uutgetrocken worden,
[35] de kinderkens ende vrouwen daer om huylende, ende

(w) Appianus teltse also.

[1] dierghelijcke. Ick wil selfs te niet gaen, ten sy dat ghy
 [2] segghen sult, dat in dien wreeden ende beestelijcken
 [3] tijdt alle menscheyt ende beleeftheyt te niet gegaen was.
 [4] Ende dit was noch maer alleen over den Raedt ende Rid-
 [5] deren, dat is, over by naer so veel Coninghen oft Prin-
 [6] cen. Maer moghelijcken en isser sulcken wreetheyt niet
 [7] ghebruyckt gheweest over het gemeyn volck? Iae
 [8] immers. Siet my eens den selven Sullam aen, die welcke
 [9] vier Legioenen vander wederpartye, die hy trouw beloofft
 [10] hadde, in een sekere plaetse binnen Roome heeft doen
 [11] ombrenghen, te vergheefs biddende om de ghenade sijn-
 [12] der bedriegelijcker handt. Ende so het kermen ende
 [13] suchten (van die selfste stervende) die vanden raedts-
 [14] huysse ter ooren quam, ende die daer beroert ende ver-
 [15] sleghen waren, seyde hy: *Mijn heeren, laet ons dit doen:*^{123,15. 123,15.}
 [16] *daer worden weynighe oproerighe door mijn bevel ghe-*
 [17] *strafft.* Ick en weet niet, waer van ick my hier méér sal
 [18] verwonderen: oft dat een mensche dit heeft konnen doen,
 [19] oft segghen. Eyscht ghy noch meer exempelen der wreet-
 [20] heyt? hoort. Servius Galba, hebbende in Spaegnien het
 [21] volck van dry steden by een doen roepen, (al oft hy
 [22] hun yet voorhouden wilde van t'gene dat hun profijt
 [23] mocht aengaen), heeft terstont seven duysent vande
 [24] uut-gheleeste jonghe mannen doen dooden^(x). Int
 [25] selfste landt heeft L. Lucinius Lucullus, borghemeester
 [26] sijnde, teghen de belooft, ghedaen int overgheven eeni-
 [27] ger stadt, daer in gebrocht eenen hoop soldaten, ende
 [28] twintich duysent van die borgers ghedoot. Octavianus
 [29] Augustus, soo Perusia ghenomen was, heeft dry hondert
 [30] vande ghene die hun overghegheven hadden, ende vande
 [31] beste ende uutgheleeste van beyde de staten, doen slaen
 [32] als een offerhande by den altaer, den welcken opghe-
 [33] recht was ter eeren van Julius Caesar^(y). Antonius Ca-
 [34] racalla, vergrampt sijnde op die van Alexandria ter oorsa-
 [35] ken van eenige spotternyen, comende in die stadt onder
 [36] t'dexsel van peys, heeft alle het ionck volck (dat hy op
 [37] een velt by een hadde doen comen) met crijchsvolck om-

(x) Valerius Max.

(y) Suetonius.

[1] ringhelt ende, een teecken ghegheven hebbende, dat tot
 [2] éénen toe omghebracht, ende, gebruyckende dierghelijcke
 [3] wreetheyt teghen d'ander menichte des volcx, heeft die wél
 [4] bewoonde stadt heel ende al uitgeput ^(z). Den Coninck
 [5] Mithradates heeft, door éénen brief, tachtentich duysent
 [6] borgers van Roomen (die in Asien verstroyt waren om
 [7] hun affairen te doen) doen dooden ^(a). Volesus Mes-
 [8] salla, wesende stadthouder in Asien, heeft op éénen
 [9] dach dry hondert met de byle (naer hun ghewoonte)
 [10] doen onthalsen ende, wandelende seer hooveerdichlijcken
 [11] onder de doode lichaemen, met de handen op den rugghe,
 [12] heeft gheroepen: *ô Conincklijck feyt!* ^(b). Ende ick
 [13] en spreke noch niet dan van die ghene, diemen soude
 [14] moghen ongoddelijcke ende boose heeten te wesen;
 [15] maer siet toch eens den Keyser Theodosius aen, die
 [16] gerekent is onder die Christenen te sijn, die door een
 [17] groote boosheyt ende bedroch te Thessalonicen seven
 [18] duysent onnoosele (die hy by een geroepen hadde int
 [19] Theater oft schouplaetse) door sijn crijchsvolck, daer
 [20] onder ghesonden, heeft gedoot. Ende onder alle boosheyt
 [21] des voorleden tijds en isser (nae mijn duncken) schier
 [22] niet boosers dan dit feyt. Gaet henen nu, mijn goede
 [23] Nederlanders, ende beschuldicht langher de wreetheyt,
 [24] de wantrouwe, der Princen oft Heeren in desen tijt!

Eindnoten:

122,13. *van dien gheluckigen*: Sulla's bijnaam was *Felix*.

123,15. *Mijn heeren...*: Seneca, *De Clementia*, I, 12, 2.

123,15. *laet ons dit doen*: laten wij onze besprekingen voortzetten.

[25] Het XXIII. Capittel.

[26] De Tyrannie onses tijts wat vermindert; ende
 [27] bewesen, dat sy vander naturen oft vander men-
 [28] schelijcke boosheyt voorts compt. Dat de uut-
 [29] wendighe ende inwendighe verdruckinghen hier
 [30] voortijts gheweest sijn.

[31] Ten laetsten, soo beschuldicht ende lastert ghy hedens-

(z) Xiphilinus ende Herodianus.

(a) Valerius ende andere.

(b) Seneca.

[1] daechs oock die tyrannie, ende die verdruckinghen der
 [2] lichamen ende der conscientien. Ick en hebbe nu niet voor
 [3] my ghenomen, onsen tijt te verheffen oft te vernederen:
 [4] waer toe toch? Ick sal alleen seggen t'gene dat tot onse
 [5] ghelijckenisse dienende is. Wanneer en hebben sulcke
 [6] straffen niet gheweest? ende waer niet? Noemt my
 [7] eens eenigen tijt oft eenich volck, dat sonder groote
 [8] tyrannie geweest is! Is dat ghy dat doen kondt (ick
 [9] sal my int perijckel van desen teerlinck-worp stellen),
 [10] soo sal ick oock belijden, dat wy de ongheluckichste
 [11] ende allendichste aller allendighen sijn. Wat swijcht
 [12] ghy? So ick sie, dat oude schimpelijck spreeck-woort
 [13] is waerachtich: *Dat alle goede Princen in eenen rinck*^{125,13.}
 [14] *souden moghen ghestelt worden.* Dat is sonder twijfel
 [15] int menschen verstant ingeplant, dat sy moetwillich sijn
 [16] int regeren, ende niet lichtelijcken, int ghene boven maete
 [17] is, reghel oft maete en kunnen ghehouden. Wy selfs, die
 [18] ons beclaghden vande tyrannie, draeghen t'saet der tyran-
 [19] nien in ons borst ghesloten; ende ten lieght die sommighe
 [20] niet aen den wil, maer aen de macht, dat sy dat niet
 [21] voorts en brenghen. T'serpent dat is vaddich ende slape-
 [22] rich alst cout weder is; ten heeft daerom niet te min
 [23] venijns, maer ten schietet niet uut. Het selfste ist met
 [24] ons, die de onmacht ende een sekere couwe der fortuynen
 [25] afhoudt ende bedwingt van yemandt te beschadighen.
 [26] Gheeft hun eens macht, wapenen ende instrumenten: ick
 [27] sorge wel, dattet vande aldersnootste souden sijn, diet nu
 [28] dus op de machtighe gheladen hebben. Wy sient, by
 [29] exempel, in onsen leven daghelijcx. Siet eens, hoe dien
 [30] vader somtijts woedende is op sijn kinderen, dien heer
 [31] op sijn knechten, dien meester op sijn discipelen. Sy
 [32] sijn alle gader by nae, in heur deel, by Phalaris te ver-^{125,32.}
 [33] ghelijcken, ende verwecken de selfste baren in eenige
 [34] cleyn riviere, die de Coningen op de groote Zee. Andere
 [35] gedierten hebben oock wel den selfsten aerdt, daer van [36] dat sommighe alle
 wreetheyt thoonen, oock aen die van
 [37] hun selfs wesen ende gheslachte sijn, so wel inde aerde,
 [38] als int water. Varro seyt wel te recht aldus:^{125,38.}

39 *De groote visschen sietmen de cleyn op eten,*

40 *Den havick heeft veel voghelkens doot gebeten.*

[1] 'Maer, sult ghy my seggen, dit sijn benautheden des
 [2] lichaems; hedensdaechs is het archste, dat de sielen ende
 [3] conscientien benaut worden.' Jae, de sielen? siet dat ghy
 [4] dat niet en segt eer tot lasteringhe dan metter waerheyt.
 [5] My dunct, dat hy sy selven noch de Goddelijcke nature
 [6] niet en kent, die welcke meynt dat de siele soude mogen
 [7] benaut oft bedwongen worden. Gheen uitwendich gewelt
 [8] en sal nimmermeer maecken, dat ghy sult willen t'ghene
 [9] dat ghy niet en wilt, oft ghevoelen t'gene ghy niet ge-
 [10] voelt. Iemandt mach wel eenich gebodt hebben over
 [11] t'lichaem, maer niet over t'herte oft t'ghemoet selfs.
 [12] Den Tyran mach de siele vant lichaem wel scheidende
 [13] ende los maken, maer de nature selfs niet heel ontbin-
 [14] den; die welcke suyver, eewich ende vierich is, verach-
 [15] tende alle uuterlijcken ende gheweldigen aenstoot.
 [16] 'Maer men mach nochtans niet opentlijcken sijn mey-
 [17] ninghe des herten uitspreken.' Ick neme, dattet zoo sy:
 [18] so en wordt dan uwe tonghe maer eenen toom gegheven,
 [19] niet u herte; noch aen u goedt duncken, maer aen uwe
 [20] daet. 'Maer dat selve is nieuw ende onghehoort.' Goe-
 [21] den man, ghy doolt zeer! Hoe veel soude icker u moghen
 [22] tellen, die onder de tyrannen ghestraff sijn gheweest
 [23] om haer ghevoelen ende ombedachte tonghe? Hoe
 [24] menighe sijnder oock der selver, die ghewoont hebben
 [25] ghewelt aen te doen t'ghemoet, oock in Godtvruchtighe
 [26] saecken? Het is een doorgaende ghewoonte geweest, dat
 [27] de Coninghen van Persien ende van Orienten aenghe-
 [28] beden werden; ende wy weten, dat den Keyser Alexan-
 [29] der hem selven ooc dien Godts-dienst toegeeygent heeft,
 [30] hoe wel dat het plomp ende boers volck van Macedoenien
 [31] sulckx niet goet en vont. Onder de Romeynen dien
 [32] goeden ende gestadigen Keyser Augustus heeft, als
 [33] eenen Godt, in alle provincien sijn priesters gehad, iae
 [34] in elcke huysen besonder. Caligula, hebbende de hoofden
 [35] vande beelden der goden doen afhouden, heeft daer het
 [36] sijn, met een belachelijcke ongoddelijcheyt, doen opstellen,
 [37] ende heeft ooc een kerck sijnder godtheyt, priesters, ende
 [38] uutghelesene offerhanden, inghestelt. Nero heeft willen
 [39] geacht wesen voor den godt Apollo, ende veel vande
 [40] voornaemste borghers doen dooden, onder desen tijtel:

- [1] *dat sy noyt voor sijn Goddelijcke voos gheoffert en* ^{127,1.}
 [2] *hadden.* Den Keyser Domitianus wordt openbaerlijcken
 [3] *Onsen Godt ende Heere* gheenoemt. Lipsi, wat soudt ghy
 [4] segghen datter sulcken ydelheyt oft ongoddelijckheyt
 [5] nu in yemandt van onse Coninghen waer? Maer ick en
 [6] come dese clippe niet naerder, tot de welcke gheen winden
 [7] der eergiericheyt my trecken oft drijven sullen. Want,
 [8] als den Griecxschen Poët seer wel seght: ^{127,8.}

9 *Loon van die swijghen, is gheen perijckel krijghen.*

- [10] Ick en sal maer één exempel der ouder slavernyen by
 [11] brenghen, ende dat uut dien schrijver die u zeer ghemeyn
 [12] is; waer op ick wel wilde, dat ghy wat lettede. Den his-
 [13] torie-schrijver Tacitus spreeckt aldus vanden tijdt van ^{127,13.}
 [14] Domitianus den Keyser: *Wy lesen, dat het lijf verbeurt*
 [15] *was voor Arulenus Rusticus, om dat hij Petus Thrasea,*
 [16] *ende voor Herennius Senecion, om dat hy Priscus Hel-*
 [17] *vidius ghepresen hadde; ende sy en sijn niet alléén ghe-*
 [18] *straff geweest, maer oock hun boecken, deur het bevel,*
 [19] *dat die Triumviri ghecreghen hebben, van alle haer*
 [20] *heerlijcke schriften inde vergaderinge des volcx op den*
 [21] *merct opentlijck te verbranden. Sy meynden (al ghereet),*
 [22] *dat met dat vier het spreken des volcx van Roomen, de*
 [22] *vrijheydt des magistraets, ende der conscientien des*
 [24] *menschen gheslachts, uytgheroeyt wert. Daerenboven*
 [25] *hebben sy alle de ghene, die eenighe wijsheyt voorts*
 [26] *brochten oft leerden, ende alle goede konsten uutghe-*
 [27] *bannen, op datter niet eerlijcx yevers te gemoet en soude*
 [28] *comen. Wy hebben, voorwaer, een groote leeringe der*
 [29] *patientien ghegheven, ende ghelijck als den ouden tijt*
 [30] *ghesien heeft, wat het uysterste gheweest is in de vrij-*
 [31] *hey, so hebben wy het uysterste ghesien inder slaver-*
 [32] *nyen, door de inquisitien ende ondersoekinghen ons oock*
 [33] *benomen wesende den handel van te mogen spreken ende*
 [34] *hooren. Wy souden, met den voos ende spraecke, onse*
 [35] *memorie oock mede verloren ghehadt hebben, waert so*
 [36] *wel in onser macht gheweest te vergheten, als te swij-*
 [37] *ghen.*

Eindnoten:

- 125,13. *Dat alle goede Princen...*: dat goede vorsten zo schaars zijn, dat men al hun namen gemakkelijk in een ring zou kunnen schrijven.
 125,32. *Phalaris*: tyran van Akragas (Sicilië), 570-554 v. C.; hij stond bij de Grieken bekend om zijn wreedheid.
 125,38. *Varro*: cfr. Nonius Marcellus, *De Proprietate Sermonis Latini*, II, 98.
 127,1. *dat sy noyt...*: Tacitus, *Annales*, XVI, 22 (de beschuldiging geldt hier alleen Paetus Thrasea).
 127,8. *als den Griecxchen Poët seer wel seght*: ontbreekt in het Latijn. Lipsius citeert hier waarschijnlijk een inscriptie (*Corpus Inscriptionum*, 6308).

127,13. *Tacitus: Agricola, 2.*

[1] Het XXV. Capittel.

**[2] Ten laetsten wort gheleert, dat alle dit quaedt
 [3] niet nieuws oft quaedts en is; dat alle menschen
 [4] ende natien sulckx mede ghehadt hebben. Ende
 [5] vertroostinghe daer in ghesocht.**

**[6] Ick en voeghe hier niet méér by van eenighe ghelij-
 [7] ckenissen; ick come tot het ander deel mijnder Legioen,
 [8] het welcke de nieuwicheyt bestrijdende is; maer int
 [9] corte, ende versmadende. Want het sal eer roof vanden
 [10] verwonnen vyandt nu haelen, dan oft met vechtender
 [11] handt hem daer teghen wilde gaen stellen. Ende, ter
 [12] goeder trouwen, wat mach den mensche hier nieuws
 [13] in vinden, ten sy hy selfs een nieuw nieuwelinck inder
 [14] menschelijcker dingen is? Crantor dede seer wel ende ^{128,14.}
 [15] wijselijck, die altijd dit veersken inden mont hadde:**

16 *Ay my! Wat, ay my? vry, menschelijck lijden wij!*

**[17] Dese nederlaghen ende plaghen die drayen vast, ende
 [18] gaen rondts om, door dese rondicheyt des werelts. Wat
 [19] sucht ghy toch, dat ons dese droeve dinghen overcomen?
 [20] oft wat verwondert ghy u daer af? Hoort den ouden ^{128,20.}
 [21] Poë:**

22 *Ter Werelt en sijt ghy gheensins voorts ghebracht*

23 *Om in alle voorspoet te leven gheacht:*

24 *T'bedroeven moet ghy hebben naert verblyen.*

25 *Sijt ghy niet sterffelijck gheboren, tot lyen?*

26 *U wederspannen en kant niet verbieden,*

27 *Want dat Godt wil, sal altijd geschieden.*

**[28] Dàt is eer te verwonderen, ist datter yemandt onder dese
 [29] ghemeyne wet niet begrepen en is, ende den last niet en
 [30] draecht die alle man draecht. Solon heeft te Athenen
 [31] een van sijn vrienden, die seer deerlijcken rouw hadde,
 [32] op t'slot gheleyt, ende alle de huysen in die groote stadt ^{128,32.}
 [33] ghewesen, seggende: *Denckt, hoe menighen rouwe dat hier voortijts onder
 dese daecken gheschuylt heeft, nu
 [35] noch is, ende naemaels wesen sal, ende houdt af van te
 [36] beweenen d'onghemack van alle sterffelijcke menschen,***

[1] *oft sy u alleen maer aen en ghinghen.* Ick wilde wel,
 [2] Lipsi, dat u het selfste mocht ghebeuren in dese wyde
 [3] Werelt. Maer midts dattet metter daet niet en kan ghe-
 [4] schieden, wel aen, laetet ten minsten metter gedachten
 [5] sijn. Ick stelle u, wilt ghy, in dien hooghen hemel: siet
 [6] eens nederwaerts op alle steden, landtschappen ende
 [7] Coninckrijcken, ende denckt dat ghy so veel sloten der
 [8] menschelijcker allenden siet. T'sijn als thonneelen daer-
 [9] men die Camerspelen op speelt, ende als sandighe plaet-^{129,9.}
 [10] sen daer die bloedige worstelinghen in geschieden. Ghy
 [11] en hoeft niet verre u ooghen te drayen. Siet ghy
 [12] Italien wel? ten sijn noch gheen dertich jaeren leden, dattet van
 [13] die wreede ende herde oorloghen (diet van beyde sijden
 [14] ghehadt heeft) ophoudt ende rust. Siet ghy dat wyde
 [15] Duytschlandt? ten is niet lange leden, datter seer vierige
 [16] voncken van borgerlijcke tweedracht in gheweest en sijn;
 [17] de welcke weder vonckende worden, ende (ten sy dat
 [18] ick bedroghen ben) om tot meerder ende vernielender
 [19] vlamme hun selven uut te spreyen. Engelant? t'is altijd
 [20] vol oorloghen ende groote moorden gheweest; ende
 [21] dattet nu een weynich in peys ende vrede is, dat macht
 [22] wel danck weten het gouvernement van eenen vreedt-^{129,22.}
 [23] samigen aert. Siet eens ende hebt deernisse met Vranc-
 [24] rijck: op den dach van heden so cruypter noch alom,
 [25] van plaetse tot plaetse, eenen cancker der bloedigher
 [26] oorloghen. Ende diesghelijcx de heele werelt door. Lipsi,
 [27] denct hier op, ende, met dese gemeyne vereeninge der
 [28] allenden, so verlicht de uwe. Ende ghelijckerwijs hier
 [29] voortijts den ghenen, die triumpheerden, eenen knecht
 [30] van achter by ghestelt werdt, die int midden van de
 [31] meeste blijschap der triumphen dicwils riep: *ghy sijt*
 [32] *een mensch*, laet u diesghelijcx desen vermaender altijd
 [33] by staen, die u segghe dat dese dinghen menschelijck
 [34] sijn. Ghelijck als den arbeyt, die met veel lieden uitghe-
 [35] voert wordt, lichter onder de handt valt, soo gaeghet
 [36] oock met den rouw ende weedom.

Eindnoten:

128,14. *Crantor*: cfr. Diogenes Laërtius, *Levens der Wijsgeren*, IV, 5, 26.

128,20. *den ouden Poët*: Euripides, *Iphigenia in Aulis*, 29-33.

128,32. *t 'slot*: de Akropolis.

129,9. *sandighe plaetsen*: arena's.

129,22. *het gouvernement van eenen vreedtsamigen aert*: de regering van Elisabeth (1558-1603).

[1] Het XXVI. Capittel.**[2] Besluit van dese t'samensprekinghe, met een corte****[3] vermaninghe om die selve dickwils te overslaen****[4] ende te overlegghen.**

[5] Lipsi, ick hebbe u alle mijne Heyrcrachten voorts ghe-
[6] bracht, ende uutghesproken t'ghene dat my goedt ghe-
[7] docht heeft te seggen voor die Stantvasticheyt, teghen
[8] den weedom. Ick wensche, dattet u niet alleen aenge-
[9] naem, maer oock mach profijtelijck wesen; dattet u niet
[10] alleen en verheughe, maer meer helpe; t'welck gheschie-
[11] den sal, is dat ghijt niet alleen in d'ooren, maer int herte
[12] laet sincken, ende t'ghene dat ghy ghehoort hebt niet en
[13] laet liggen verdorren, als eenich saedt dat besijden
[14] weechs mach gheworpen wesen; ten laetsten, is dat ghijt
[15] wel neerstelijcken herknout ende overleght. Want
[16] ghelijck als t'vier metten eersten slach uut der keyen
[17] niet gheslagen en wordt, so en wordt die verborghene
[18] ende flauwe cracht des deuchts in onse coude herten
[19] met d'eerste vermaeningen ooc niet ontsteken. Ick bidde
[20] ootmoedelijck dat eewich ende goddelijck vier ende
[21] licht, dat het selve warachtelijcken eens in u brandende
[22] ende lichtende mach worden, niet met woorden oft door
[23] eenen schijn, maer int wesen ende inderdaet.' - Soo hy
[24] dat geseyt hadde, stont hy haestelijck op: 'Lipsi, seyde
[25] hy, ick gae; dese middaechsche sonne wijst my, dat tijt
[26] is om te gaen eten. Volcht ghy my.' - Ick seyde: 'Seer
[27] vlijtelijck ende met ghewilligher herten; ende mach nu
[28] wel met recht roepen t'ghene dat in de verborghene
[29] misterien plach gheroepen te worden:

30 *Van het quaedt ontbonden, heb ick t'goet ghevonden'.*

Glossarium

aenslag: handeling
aentasten: aanraken, ter hand nemen
aenwerpen: toewerpen
afhouden: vellen
allesins: uit alle richtingen
alleynden: ellende, ongeluk
als: alles
arguatie: redetwist
bast: strop
bedienen: behandelen
begheven: verlaten
begrypen: aanvallen (II,13)
benauwinghe: verdrukking
benemen: wegnemen
bequaem: geschikt
bernend: brandend
beroerte: beweging
bescheed: duidelijk, nauwkeurig
beswaert: overdreven
bevanghen: weerhouden
bevroyen: begrijpen (I,5); vermoeden (I,11)
bilancie: balans, weegschaal
boersch: landelijk
borghemeester: consul
broodroncken: woelig, onbeschaamd
bycomen: benaderen
calanderken: onbenulligheid
camerspel: toneelspel
catyvicheydt: ellende
corts: weldra
cout: gesprek
crijgelheyt: koppigheid
domp: damp, walm
door: deur
driakel: tegengif, geneesmiddel
drijven: zich met iets bezig houden, behandelen
dul: waanzinnig
eyghentlijcken: persoonlijk
gebiet: gebod
geleden: gebeurd, voorbij
genoechlijck: verheugend
gesicht: gedaante
gestadich: gematigd, mild
ghebuerte: beurt
gheconfijt: verworden, vergroeid
gheduerich: bestendig
gheheel: heelaal
ghelat: glad
ghelaten: veinzen, voorwenden

ghelijckenisse: vergelijking
ghelijckerwijs: zoals
ghemeyn: den staat betreffend
ghereckelijck: in vollen ernst
ghevaet: begrepen
gheveert: samenstel
ghevonden: uitgevonden
gheweer: wapen
gheysterend: gensterend, flikkerend
goetduncken: mening
greniken: in zich zelf lachen
grimpen: grimmig zijn, wrokken
guychelspel: goochelspel, onbeduidend spel
hem: elkaar
herschijnen: toeschijnen, neerschijnen op
her-wech: middenweg
heyr cracht: leger
hier voortijts: weleer
huer: hun
immers: dan toch
imposten: belastingen
iocken: schertsen
ionghers: dienaars
ist dat: indien
jae en trouwen: ja, in trouwe; ja voorwaar
kortauwe: kanon, oorlogstuig
kout: gesprek
laech-recher: ondergeschikt rechter
ledich: nietsdoend
leggen: tellen
letten: kwetsen
liever: vriend
lijf: leven
maghe: verwante

mancop: papaver
marbel: marmer
medecijn: geneesheer
medecyne: geneesmiddel
mogelijcken: misschien
mommen-aensicht: masker
na: naar
naer: na
niet: niets
nootelijck: noodzakelijk
oeffeninghe: beproeving; het aanleggen, bebouwen (II,2)
oiren: nakomelingen
ommers: althans; dan (I,14)
onberoerlijck: onbeweeglijk
onbescheyde: onverstandig
onbevoelijck: ongevoelig
ongetydich: onbetamelijk
onghetemd: ontembaar
ongoddelijck: goddeloos, heidens
onnoosel: onschuldig
onschamelheyt: schaamdeel
onsiend: hatelijk
ontsteken: levendig
onverscheydingen: tussenpozen
oorbaer: voordeel, welzijn
oorden: orde
ophouden: staande houden, ondersteunen
opsicht: aangezicht
overlasten: verdrukking
overmidts: vermits
overslaen: herhalen
paleyen: foltertuygen om een beschuldigde uiteen te rukken
parck: beperkt, omschreven gebied
pene: straf
plaet: zandbank
plomp: onbeholpen
porren: pogen, trachten
pyper: fluitspeler
rappicheyt: schurft
rock: kleed
roeren: bewegen
rijck: gezag
salich: heilzaam
schalcheyt: schelmerij
scheynden: in 't verderf storten
schoutet: praetor
schouwen: schuwen, vluchten
scrofficheyt: schurft
seynden: zenden
seckten: secte, slag van mensen
sin: geest, verstand

slechste: eenvoudigste
smale: kleine, onaanzienlijke
snorcken: pralen
sonderlinghe: vooral
sop: sap, drank
sorchvuldich: nieuwsgierig (II, 13)
sorchvuldicheyt: bezorgdheid
sorghen: vrezzen
spade: laatstijdig
speelgheweer: speelgoedwapens
spijlich: hardnekkig
staet-giericheyt: ambitie
stapijns: toneelschoenen, kothurnen
stede (in - van): als
steeckdoornen: spitsvondigheden
sterrelincx: star
stovinghe: warme omslag om de pijn te verzachten
straf: streng
studoor: studeerkamer
subijtelijck: opeens
swaerde: zwaarte
toebrenghen: aanbrenghen, aanbieden
toestaen: toegeven
trauwant: medewerker
t' seffens: tezeldertijd
uutgetrocken: weggehaald
uytspraek: bewoordingen, taalvaardigheid
vaddicheyt: vadsigheid, luiheid, traagheid
verdacht: verwacht
verdouwen: verteren
verdrach: verdragen, lijden
verfrayen: verlustigen
vergeestinghe: inblazing
verheven: trots, hoogmoedig
verleet: kwetst, maakt wrevelig
vermakinge: verstevinging, herstel

vermanghelen: ruilen
vermeten: vermetel plan
verminginghe: vermenging
vermoyen: vermoeden
verrichten: den rechten weg aanwijzen
versekerheyt: veiligheid
versieren: uitdenken, dichten, zich inbeelden
verslaghen: ombrengen
verstellen: verplaatsen
vertreck: eenzaamheid
vertrecken: vertellen
verwerren: verwarren
vierschale: vierschaar, gerechtshof
vloer: voorhuis, vestibule
voorder: verder
voorderen: bevorderen
voorhoudinghe: opwerping
voorschieten: voorwenden
voorsichticheyt: voorzienigheid
voortbrengen: voortbrengen
voortijts (hier -): weleer
voorwindt: gunstige wind
voos: stem
vroom: die de regels eerbiedigt (I,10)
vrijt-hof: omsloten ruimte, toevluchtsoord
wederhorich: weerspanning
wederstrijden: zich verzetten
weer: hetzij
weerslaghen: teneergeslagen
werderinghe: schatting
werren: dwalen
werringhe: wanorde, verwarring
yewers: ergens